T.C.

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

TÜRK SİYASAL HAYATINDA REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ (REFAHYOL) KOALİSYON HÜKÜMETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

Zeynep KURT

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Mesut AYDIN

EKİM-2019

KIRIKKALE

EK-3: Kabul-Onay Sayfası

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Mesut AYDIN danışmanlığında Zeynep KURT tarafından hazırlanan "Türk Siyasal Hayatında Refah Partisi Ve Doğru Yol Partisi (Refahyol) Koalisyon Hükümeti" adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim dalında Yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

24/10/2019

Prof. Dr. Mesut AYDIN (Başkan)

Doç. Dr. Celalettin GÜNGÖR

Dr. Öğr. Üy. Abdulkadir YILDIZ

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2019

Doç. Dr. Abdussamed YEŞİLDAĞ

Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum "Türk Siyasal Hayatında Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi (Refahyol) Koalisyon Hükümeti" adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yaparak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

22.11.2019

Zeynep KURT

ÖNSÖZ

Tezde Türk siyasal hayata damgasını vuran Milli Görüş geleneğine sahip Refah Partisi'nin, Doğru Yol Partisi ile kurmuş olduğu Refahyol hükümeti ele alınmaktadır. Bu çerçevede 1995 Milletvekili Genel Seçim sonuçları, Refahyol koalisyon hükümetinin kurulması, Refahyol hükümetinin icraatları, Türk siyasal yaşamının önemli dönemeçlerinden biri olan 28 Şubat süreci, öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte Refahyol hükümetinin yıkılış süreçlerini incelemek çalışmanın asıl amaçları arasındadır.

Böylesine hassas, önemli ve her anlamda tartışmaya açık bir konu üzerinde çalışmak ister istemez bazı zorlukları da beraberinde getirmiştir. Özellikle konuyla ilgili yazılan eserlerin birçoğunda nesnel bir şekilde olayların analiz edilmediği görülmüştür. Bu durum söz konusu dönemde toplumdaki kutuplaşmanın bir sonucu olarak değerlendirilmektedir.

Çalışmam her ne kadar tarafımca kaleme alınmış olsa da, arka planda emeği geçen, benden maddi, manevi hiçbir desteği esirgemeyen herkese teşekkürü bir borç bilirim. Tezimin her aşamasında hoşgörü ve sabırla tecrübelerinden yararlanmama fırsat sunan, tıkandığım noktada beni cesaretlendiren, rehberliği ve tüm katkıları için değerli hocam Prof. Dr. Mesut AYDIN'a, varlığına her zaman ihtiyaç duyduğum eşim Hacı KURT'a, en güzel duygu olan anneliği bana tattıran Eren ve Emir'e, bu süreçte desteğini hiç esirgemeyen sevgili kayınvalidem Gülten KURT'a ve tabii ki aileme ... Hayattaki her adımımda bana verdikleri destek ve hiç bitmeyen sevgileri için sonsuz teşekkür ederim.

ÖZET

Kurt, Zeynep, "Türk Siyasal Hayatında Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi (Refahyol) Koalisyon Hükümeti", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2019.

Bu tezde, 1995 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında birinci parti olan Refah Partisi'nin, Doğru Yol Partisi ile kurduğu Refahyol hükümeti ele alınmıştır. Bu çalışmanın amacı RP ve DYP koalisyonundan oluşan Refahyol hükümeti döneminde meydana gelen olayları incelemektir. Refahyol hükümetinin kuruluşu, icraatları ve yıkılışı üzerinde durulmaktadır. Bu çalışmada Refahyol hükümetinin yıkılışını hazırlayan 28 Şubat süreci, öncesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler de ele alınmaktadır. Bu bağlamda 28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu kararları önem taşımaktadır. 28 Şubat 1997 tarihli MGK kararlarının ülkemizde toplumsal, siyasal, ekonomik ve hukuki açıdan birçok etkisi olmuştur. Yaşanan 28 Şubat sürecinde Türkiye'de demokrasi ciddi bir şekilde zarar görmüştür. Söz konusu süreç sonunda 54. Hükümet iktidardan uzaklaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Refah Partisi, Doğru Yol Partisi, Refahyol Hükümeti, 28 Şubat süreci, Askeri darbe.

ABSTRACT

Kurt, Zeynep, "Welfare Party and True Path Party (Refahyol) Coalition Government in Turkish Political Life", Master Thesis, Kırıkkale, 2019.

The Refahyol Government, established by the Welfare Party which is the first party after the 1995 parliamentary general elections, with True Path Party, is discussed in this thesis. The aim of this study is to investigate the events that occurred during the Refahyol Government, which consisted of RP and DYP. The main focus is on the establishment of the Refahyol government, its activities and the collapse of the government. In this study, the developments that took place before and after the February 28th process that prepared the collapse of the Refahyol government, were also discussed. In this context, the decisions of the National Security Council dated 28 February 1997 are holding great importance. The decisions of the National Security Council dated 28 February 1997 had many social, political, economic and legal effects. Due to Feb. 28th process, democracy in Turkey has been seriously damaged. At the end of the process, the 54th Government was removed from power.

Keywords: Democracy, Welfare Party, True Path Party, Refahyol Government, 28th February Process, Military coup.

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ANAP	:	Anavatan Partisi
ARGE	:	Araştırma ve Geliştirme
BBP	:	Büyük Birlik Partisi
CHP	:	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	:	Central Intelligence Agency
DGM	:	Devlet Güvenlik Mahkemesi
DİSK	:	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DSP	:	Demokratik Sol Parti
DTP	:	Demokratik Türkiye Partisi
DYP	:	Doğru Yol Partisi
GATA	:	Gülhane Askeri Tıp Akademisi
İSKİ	:	İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
ILO	:	Uluslararası Çalışma Örgütü
KESK	:	Kamu Emekçileri Sendikalar Konfederasyonu
KKTC	:	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KİT	:	Kamu İktisadi Teşebbüsü

KOBİ	:	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler
MGK	:	Milli Güvenlik Kurulu
NATO	:	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
PKK	:	Kürdistan İşçi Partisi
RG	:	Resmi Gazete
RP	:	Refah Partisi
SSK	:	Sosyal Sigortalar Kurumu
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşları
TBB	:	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TESK	:	Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu
TİSK	:	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TOBB	:	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSK	:	Türk Silahlı Kuvvetleri
TÜBİTAK	:	Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜSİAD	:	Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
TÜRK-İŞ	:	Türkiye İşçi Sendikaları
YÖK	:	Yüksek Öğretim Kurumu

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ I
ÖZET II
ABSTRACT III
KISALTMALAR IV
İÇİNDEKİLER VI
GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

1. GENEL OLARAK 4
2. 24.12.1995 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ 5
2.1. Genel Olarak 5
2.2. Seçimlerden Önceki Siyasal Ortam 7
2.3. Seçim Sonuçları 10
3. REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ (REFAHYOL) HÜKÜMETİNİN KURULUŞU 13
3.1. Genel Olarak 13
3.2. Hükümetin Kurulması 16
3.2.1. Bakanlıkların Dağılımı 18
3.2.2. Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu Listesini Onaylaması 18
4. HÜKÜMETİN TBMM'DE GÜVENOYU ALMASI 19
4.1. Genel Olarak 19
4.2. Hükümet Programı 19
4.3. Güvenoyu 26
5. HÜKÜMETİN KURULUŞUNA YÖNELİK TEPKİLER 29
5.1. Genel Olarak 29
5.2. Olumlu Tepkiler 32
5.3. Olumsuz Tepkiler 34
6. DEĞERLENDİRME 37

İKİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN İCRAATLARI

1. GENEL OLARAK 40
2. EKONOMİK ALANDAKİ İCRAATLAR 40
3. İÇ POLİTİKADA İCRAATLAR 49

4. DIŞ POLİTİKA ALANINDAKİ İCRAATLAR 52
4.1. Genel Olarak 52
4.2. Uzakdoğu Gezisi 56
4.3. Afrika Gezisi 58
5. TOPLUMUN FARKLI KESİMLERİ İLE OLAN İLİŞKİLER 61
5.1. Genel Olarak 61
5.2. Basın İle İlişkiler 62
5.3. Ordu ile İlişkiler 63
5.4. Sivil Toplum Örgütleri İle İlişkiler 64
5.5. Sendikalar İle İlişkiler 65
6. DEĞERLENDİRME 66

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN YIKILIŞI

1. GENEL OLARAK 70
2. HÜKÜMETİN UYUMU 72
2.1. Genel Olarak 72
2.2. Refah Partisinin İç Sorunları 74
2.3. Doğru Yol Partisinin İç Sorunları 75
3. 28 ŞUBAT'A DOĞRU 77
3.1. Genel Olarak 77
3.2. Susurluk Kazası 80
3.3. Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin Konuşması 82
3.4. Başbakanlıkta İftar Yemeği 83
3.5. Kudüs Gecesi 84
3.6. Sincan'da Yürütülen Tanklar 85
4. 28 ŞUBAT MİLLİ GÜVENLİK KURULU TOPLANTISI 86
4.1. Genel Olarak 86
4.2. Toplantıda Alınan Kararlar 87
4.3. Toplantıda Alınan Kararların İmzalanması 91
5. 28 ŞUBAT SONRASI GELİŞMELER 93
5.1. Genel Olarak 93
5.2. Bakanların İstifaları 96
5.3. Refah Partisi Hakkında Kapatma Davası 98

5.4. Genelkurmay Başkanlığı Tarafından Verilen Brifingler 99
6. HÜKÜMETİN İSTİFASI 101
6.1. Genel Olarak 101
6.2. Başbakan Necmettin Erbakan'ın İstifası 103
6.3. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Hükümeti Kurma Görevini Yalım Erez'e Vermesi 104
7.DEĞERLENDİRME 105
SONUÇ 108
KAYNAKÇA 111

GİRİŞ

Türk siyasal hayatında Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi (Refahyol) koalisyon hükümeti başlıklı bu çalışmada Refah Partisi (RP) ve Doğru Yol Partisi (DYP) ortaklığında kurulan, Refahyol hükümeti döneminde (1996-1997) yaşanan gelişmeler ele alınmaktadır. Ayrıca Refahyol iktidarının siyaset, ekonomi ve dış ilişkiler alanında benimsediği ve uygulamaya koyduğu politikalar ayrıntılı olarak işlenmektedir. 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçim sonuçları, Refahyol koalisyon hükümetinin kurulması, Refahyol hükümetinin icraatları, Türk siyasal yaşamının önemli dönemeçlerinden biri olan 28 Şubat süreci, öncesinde ve sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte Refahyol hükümetinin yıkılış sürecini incelemek tezin amaçları arasındadır.

Modern demokrasilerde demokrasi, hukuk devleti ve bunun güvencesi olan yargı bağımsızlığı son derece önemlidir. Bu bağlamda Türk demokrasisinin gelişmekte olduğu söylenebilir. Siyasal alanda karşılaşılan sorunların çözümünde *"demokrasi içi yollara"* başvurulması demokrasinin yerleşmesi için önem taşımaktadır.

Modern devletin en önemli aktörleri siyasi partilerdir. Devletin sahip olduğu politikalar, iktidarda olan siyasi partiler tarafından belirlenmektedir. Bu bağlamda modern devlet mekanizmasını işletebilmek için siyasi partilerin varlığı kaçınılmazdır. Ancak demokratik sistemin demokrasi dışı müdahalelerle doğrudan ya da dolaylı olarak kesintiye uğraması demokrasiye zarar vermektedir. Başka bir deyişle, demokratikleşme süreçlerini kesintiye uğratan askeri müdahaleler sonrasında birçok antidemokratik uygulamalarla hayata geçirilmiştir. Baskı ve zor kullanarak hukuk dışı yollara başvurulduğu, anayasanın askıya alındığı, millet iradesinin hiçe sayıldığı, seçilmiş hükümetlerin iktidardan uzaklaştırıldığı bilinen bir gerçektir.

Türkiye'de yaşanan askeri müdahaleler nedeniyle mevcut demokratik rejim zarar görmektedir. Gelişmelere bakıldığında ordu, zaman zaman siyasal alana doğrudan, zaman zaman da dolaylı bir şekilde müdahil olmaktadır. Bu durum Türkiye'yi siyasal açıdan istikrarsızlaştırmakta ve bu da Türk demokrasisi için bir kazanım sağlayamamaktadır.

24 Aralık 1995 tarihli Milletvekili Genel Seçimleri ile Refah Partisi siyasi alanda tayin edici bir konuma yükselmiştir. Bu durum, askeri otorite ile sivil otorite arasın-

daki ilişkilerin yeniden ele alınmasına yol açacak birçok siyasal gelişmenin yaşanmasına yol açmıştır. Özellikle Refah Partisi'nin Doğru Yol Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurarak iktidara gelmesi sivil-asker ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Refah Partisi'nin hükümetteyken nasıl bir politika izleyeceği Türkiye'de sadece ordu değil bütün kamuoyu tarafından merakla beklenmektedir. Refah Partisi'nin yükselişinden rahatsız olanların, bu yükselişin iktidar ortağı olarak durdurulmasını ve iktidarda yıpratılmasını böylece halkın gözünde imajının zedelenmesini hedefledikleri söylenebilir. Diğer bir deyişle seçimlerden önce tek başına iktidar olabileceği endişesi karşısında RP'nin hükümet ortağı olması daha çok istenilen bir durum sayılabilir. Ancak Refahyol iktidarına karşı olan etkili çevrelerin hükümeti yıpratmak ve düşürmek gibi bir amacının olduğu görülmüştür.

28 Şubat 1997 tarihinde Milli Güvenlik Kurulu toplantısı ile başlayıp Refahyol iktidarının düşürülmesine yol açan ve siyasal alanda etkili olan süreç, siyasal literatürümüze *"28 Şubat süreci"* olarak geçmektedir.[1]

28 Şubat kararlarıyla başlayan süreç sonunda Refahyol hükümeti sona ermiş ve Refah Partisi kapatılmıştır. Bir siyasi partinin kapatılmasının demokrasi adına bir kayıptır. Türkiye için ciddi bir sorun haline gelen, siyasi gerilim ve kutuplaşmanın, asayiş önlemleriyle değil demokrasinin gereği olarak toplumsal mutabakat yoluyla çözülmesi önem taşımaktadır.

Tezimiz giriş, üç bölüm, sonuç ve kaynakçadan oluşmaktadır. Tezin birinci bölümünde Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi tarafından oluşturulan Refahyol hükümetinin kuruluşu incelenmektedir. Ayrıca bölüm içinde 1995 Milletvekili Genel Seçimleri, seçim öncesi ve sonrası siyasal ortam, seçim sonuçları, Refahyol hükümetinin hükümet programı, güvenoyu alması, bakanlıkların dağılımı ve hükümete yönelik olumlu ve olumsuz tepkiler üzerinde durulmuştur.

Tezin ikinci bölümünde, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin icraatları ele alınmaktadır. Bu bölümde Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin ekonomik ve siyasal alandaki icraatları ile dış politika alanındaki icraatları incelenmektedir. Ayrıca iç ve dış siyasette büyük tartışmalara sebep olan Uzak-

[1] Yıldız, 2000:9.

doğu ve Afrika gezilerine yer verilmekte ve toplumun farklı kesimleriyle olan ilişkileri belirtilmektedir.

Tezin üçüncü bölümünde ise Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyon hükümetinin yıkılışı ele alınmaktadır. Refah Partisi'nin ve Doğru Yol Partisi'nin uyumu, parti içi sorunlara yer verilmektedir. Ayrıca döneme damga vuran önemli olaylara yer verilerek; 28 Şubat 1997 MGK toplantısından Refahyol iktidarının yıkılışına kadar olan dönem incelenmektedir.

Sonuç kısmında ise tezle ilgili değerlendirmelere yer verilmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

1. GENEL OLARAK

Refahyol olarak da bilinen 54. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 28 Haziran 1996 - 18 Haziran 1997 tarihleri arasında görev yapan, Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyonunun oluşturduğu Türkiye Cumhuriyeti Hükümetidir. Necmettin Erbakan'ın başbakanlığındaki Refahyol hükümetinin Türk siyasetinde özel bir önemi bulunmaktadır.

24 Aralık 1995'te yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda seçime katılan partilerin hiçbiri Meclis'te tek başına bir çoğunluk sağlayamamıştır. 1995 Milletvekilleri Genel Seçimleri sonrasında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini ilk olarak seçimden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi'nin Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir. Ancak Refah Partisi Meclis'te üyesi bulunan diğer partilerle koalisyon hükümeti kuramamıştır. Bunun üzerine hükümeti kurma görevi seçimde ikinci en çok oyu alan Anavatan Patisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verilmiştir. Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi ortaklaşa 53. Türkiye Hükümeti'ni kurmuşlar fakat bu hükümet üç ay sürmüştür. Bunun üzerine Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümet kurma görevini ikinci kez Necmettin Erbakan'a vermiştir. Refah Partisi, Doğru Yol Partisi ile koalisyon oluşturarak 28 Haziran 1996 tarihinde 54. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni kurmuştur.[2]

Her ne kadar 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri sonrasında hiçbir partinin Meclis'te tek başına çoğunluğu sağlayamaması koalisyon hükümetini zorunlu hale getirmiş olsa da, seçimlerin hemen sonrasında laik çevrelerin Refah Partisi'nin içinde yer aldığı koalisyon fikrine karşı çıktıkları görülmüştür.[3] Milli Görüş geleneğinden gelen Refah Partisi'nin temsil ettiği laik devlete karşı olarak algılanmıştır. Özellikle de TSK 54. Hükümetin kuruluşunun ardından Refah Partisi'nin iktidara gelmesinden

[2] Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.
[3] Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1996.

rahatsız olmuştur. Ancak Necmettin Erbakan'ın ılımlı söylemleri Refah Partisi için kısa süreliğine de olsa gergin ortamın giderilmesini sağlamıştır.[4]

2. 24.12.1995 MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİ

2.1. Genel Olarak

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri Refah Partisi açısından çok önemlidir. Çünkü, Refah Partisi 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinden birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. DYP ise % 19,18 oy oranıyla üçüncü parti olmuş ve 135 milletvekili kazanmıştır.[5]

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerine 12 parti katılmıştır. Ancak parlamentoya giren parti sayısı 1991'de olduğu gibi 5'de kalmıştır.[6] Seçim sonucunda hiçbir parti tek başına hükümeti kurabilecek sayıda milletvekili kazanamazken, seçimlerden en kazançlı çıkan Refah Partisi oylarını % 21,4'e yükseltmiş ve bu oy oranı ile 158 milletvekili kazanarak, TBMM'de 28,7 oranında temsil hakkını elde etmiştir.[7] Elde ettiği sonuçlarla Refah Partisi, seçimlerden birinci olarak çıkmıştır. Bu durumu 26 Aralık 1995 tarihinde yapılan seçim sonuçları değerlendirme basın toplantısında Necmettin Erbakan şöyle dile getirmiştir: *"Batı ülkelerindeki seçimlerde partilerin iki seçim arasındaki oy oranları yaklaşık % 3 ila 5 oranında değişmektedir. Halkımız 1991 seçimleri ile 1995 seçimleri arasında RP oylarını 4 milyondan 6 milyona çıkartarak % 50 arttırmıştır. Milletvekili sayısını 38'den 158'e çıkararak % 400'den fazla arttırmıştır. Dünyanın hiçbir ülkesinde hiçbir partinin milletvekili sayısında iki seçim arasında böyle muazzam, büyük oranda artış kaydedilmemiştir. Böylece halkımız Refah iktidarını istediğini haykırmış hatta bir yanardağ gibi gürleyerek ortaya koymuştur."*[8]

RP'nin bu yükselişinde diğer sağ partilerin bölünmesi ve gerileyişinin önemli bir payının olduğu da söylenebilir. Ayrıca sosyal demokrat partilerin yaşadığı gerileme

---

[4] Yenişafak Gazetesi, 11 Temmuz 1996.
[5] R.G.3.01.1996/22512.
[6] TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Sh.4, (Erişim) www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644, E.T:29.06.2019.
[7] TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Sh.1, (Erişim) www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644, E.T:29.06.2019.
[8] 24 Aralık Seçim Sonuçlarını Değerlendirmesi Necmettin Erbakan'ın Basın Toplantısı 1996:13-14, http://www.acikerisim.tbmm.gov.tr, E.T:10.03.2019.

RP'nin bu yükselişinde çeşitli faktörler etkilidir. Sağ partilerin bölünmesi ve gerilemesi ile sosyal demokrat partilerdeki gerileme örnek verilebilir. Böylece Refah Partisi'nin % 21,4 oy oranı ile sandıktan birinci parti olarak çıktığı söylenebilir.[9]

Öte yandan, 24 Aralık 1995'te yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda birçok parti Meclis'e girme hakkı elde etmiştir. Başka bir deyişle seçimler hiçbir partiye tek başına iktidar olma şansı vermemiştir.

12 Eylül öncesi seçim sistemi barajsız d'Hont sistemiydi. Bu sistem partilerin aldıkları oya yakın oranda Meclis'te temsil edilmelerini sağlamaktaydı. 12 Eylül sonrasında %10 ulusal barajlı d'Hont sistemi kabul edilmiştir.[10] *"Bu sistemde milletvekillerinin dağıtımı d'Hondt esasına göre yapılmakla beraber, bir seçim çevresinde geçerli oy pusulaları toplamının o çevreden seçilecek milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan daha az oy alan siyasal partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis edilmez. Genel olarak 'baraj' adıyla anılan bu ilke, uygulamada büyük partilere yarar sağlayacak, küçük partilerin ise zararına olacak niteliktedir."*[11] Ayrıca uygulanan seçim sisteminde % 10 barajını geçemeyen partiler Meclis'e girememektedir. Bu bağlamda Refah Partisi, 1983 ve 1987 genel seçimlerinde % 10 barajı aşamadığı için Meclis'e girememiştir. 1991 genel seçimlerinde ise % 10 barajını aşarak Meclis'e girmiştir. 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde ise birinci olmuştur.[12]

1991 seçimleri ve 1995 seçimleri arasında merkez partiler önemli oranda oy kaybı yaşarken Refah Partisi başarılı bir çıkış göstermiştir. Özellikle 1994 yılındaki yerel seçimlerden sonra RP'nin oyu artmıştır.

1991 yılında yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde, RP % 16,9 oy almış ve Meclis'te 62 milletvekili ile temsil edilmiştir.[13] Refah Partisi 1994 yerel seçimlerinde ise oyunu artırarak önemli büyükşehirlerden Ankara ve İstanbul'u Büyükşehir Belediyelerini kazanmıştır. Daha sonra RP 1995 yılında Milletvekilli Genel Seçimlerinde

---

[9] Yavaşça, 2018:127.
[10] TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Sh.4, (Erişim) www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf, Sh.4, E.T:29.06.2019.
[11] Özbudun, 2010:280.
[12] TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Sh.4, (Erişim) www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tuik.pdf, Sh.4, E.T:29.06.2019.
[13] http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, E.T:01.07.2019.

birinci parti olarak Meclis'te yerini almıştır.[14] Burada Refah Partisi'nin başarısının tesadüf olmadığı söylenebilir. Çünkü Refah Partisi'nin 1995 Milletvekili Genel Seçimlerindeki başarısının bir önceki yıl yapılan yerel seçim sonuçlarına bakılarak öngörülebilmesi mümkündür.

Seçimden sonra, Meclis'te hiçbir parti güvenoyu alacak kadar çoğunluk sağlayamadığından partiler arasında koalisyon görüşmeleri başlamıştır. İlk olarak Refah Partisi hükümeti kurma görevini almış ve ilk teklifi Anavatan Partisi'ne yapmış ancak Refah Partisi ile Anavatan partisi arasında bir koalisyon hükümeti kurulamamıştır. Refah Partisi diğer partilerle de koalisyon hükümeti kurma yönünde başarı sağlayamadığından görevi iade etmiştir. Bu kez hükümet kurma görevi Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a verilmiş ve Anavatan Partisi ile Doğru Yol Partisi 53. Hükümeti kurmuş ancak bu hükümet üç ay sonra yıkılmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel hükümeti kurma görevini tekrar Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir. RP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, merkez sağın diğer güçlü partisi, Tansu Çiller liderliğindeki Doğru Yol Partisi ile koalisyon kurma çalışmalarına başlamış ve bunu hayata geçirmiştir.[15] Sonuç olarak Refahyol (RP-DYP) koalisyon hükümeti olan 54. Hükümet, RP lideri Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında kurulmuştur.[16] Refahyol hükümetinde başbakanlık iki yıl ve dönüşüm olacaktır.[17] Başbakanlığa ilk iki yıl Necmettin Erbakan, sonraki iki yıl ise Tansu Çiller gelecektir. İlk yılın sonunda bir sorun olursa Necmettin Erbakan başbakanlık görevini Tansu Çiller'e bırakacaktır. Koalisyonun anlaşmayla sonuçlanması üzerine 28 Haziran 1996'da Bakanlar Kurulu listesi onaylanmış, 8 Temmuz 1996'da Bakanlar Kurulu Meclis'ten güvenoyu almıştır.[18]

2.2. Seçimlerden Önceki Siyasal Ortam

12 Eylül 1980 Askeri müdahalesinden sonra askeri idarenin sona erip sivil yönetime geçilmesiyle birlikte, *"sağ-sol çatışması"* sona ermiştir. Ancak, *"laik-anti laik"*, *"Türk-kürt"*, *"sünni-alevi"* gibi yeni sorunlar ortaya çıkmıştır.[19] Bu sorunlar, 1990'lı

---

[14] http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, E.T:01.07.2019.
[15] Özyanık, 2005:22.
[16] Akel, 1999:176.
[17] Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.
[18] Akşam Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[19] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012 : 939

yıllarda *"terörle mücadele"*, *"kürt sorunu"*, *"faili meçhul cinayetler"*, *"siyasal İslam"*, *"kökten dincilik"*, *"alevi sorunu"* gibi tartışmalara yol açmıştır.[20]

12 Eylül 1980 Askeri müdahalesinden sonra 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan bütün siyasal partiler feshedilmiştir.[21] Anayasa'da (Geçici 4. madde)[22] siyasal parti yöneticilerine yönelik siyaset yasağı getirilmiştir. Bu yasaklar 6 Eylül 1987 tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda kaldırılmıştır. 6 Eylül 1987'de yapılan referandum, 12 Eylül döneminde siyaset yasağı getirilen eski siyasetçilerin siyasi yasaklarının kaldırılması konusunda yapılmış bir referandumdur.[23]

Siyasal alanda öngörülen yasaklar daha sonra birer birer ortadan kaldırılmıştır. 1982 Anayasası'nda öngörülen ve siyasetçilere yönelik siyasi yasaklar 6 Eylül 1987 tarihli halk oylamasıyla kalkmıştır. 1987 yılındaki halkoylamasında, % 50,16 evet oyu çıkmıştır. Siyasal yasakların kalkması üzerine Necmettin Erbakan RP liderliğine seçilmiştir.[24] DYP Genel Başkanlığı'na da Süleyman Demirel seçilmiştir.[25] 12 Eylül 1980 Askeri müdahalesiyle kapatılan siyasi partiler, 1983 yılından sonra siyasal alanda yerlerini almaya başlamışlardır. Bu partiler önce farklı isimlerle sonradan ise yasaklar kalkınca eski isimleri ile faaliyette bulunmaya başlamışlardır. 1983'ten son-

---

[20] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012 : 939

[21] Özbudun, 2010:56.

[22] GEÇİCİ MADDE 4.-1) 16 Ekim 1981 tarih ve 2583 sayılı Kanunla feshedilmiş bulunan siyasi partilerden; 11 Eylül 1980'den sonra gerek parti tüzel kişiliği, gerek bunların merkez yöneticilerinden veya Parlamento üyelerinden herhangi biri hakkında Türk Ceza Kanunu'nun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile ilgili olarak kamı davası açılmış olanlarla, 11 Eylül 1980 tarihinde iktidar Partisi ve anamuhalefet Partisi durumunda bulunan siyasi partilerin; a) 1 Ocak 1980 ve daha sonraki tarihlerde; genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetm kurulu veya benzeri organların üyeleri; Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlayarak on yıl süre ile siyasi parti kuramazlar; Anayasanın hükümlerine dayalı olarak kurulacak siyasi partilere üye olamazlar, bu partiler tarafından veya bağımsız olarak milletvekili genel ve ara seçimlerinde, mahalli seçimlerde aday gösterilemezler ve aday olamazlar. Siyasi partilerle herhangi bir şekilde bağlantı kuramazlar ve siyasi partilerde fahri olarak bile herhangi bir görev alamazlar. b) 1 Ocak 1980 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisinde üye bulunan milletvekilleri ile senatörler, Anayasanın halkoylaması sonucu kabulü tarihinden başlamak üzere beş yıl süre ile siyasi parti kuramazlar, kurulacak siyasi partilerin merkez yönetim kurullarında veya benzeri organlarda görev alamazlar. 2) 1 Ocak 1980 tarihinde kontenjan senatörü veya Cumhuriyet Senatosunun tabii üyesi olanlar ile Türkiye Büyük Millet Meclisinin bağımsız üyelerinden; haklarında Türk Ceza Kanununun ikinci kitabının birinci babında yer alan Devletin şahsiyetine karşı işlenmiş cürümlerden herhangi biri ile kamu davası açılmış bulunanlar veya birinci fıkrada nitelendirilen siyasi partilerden birine girmiş olanlar birinci fıkranın (b) bendi hükümlerine tabi olurlar. R.G.9.11.1982/17863

[23] TBMM Araştırma Merkezi, Durdular, Solak, Şencan, (Erişim) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2096, 2010:128.

[24] Aydın, Yüksel, 2017: 358.

[25] Çavuşoğlu, 2014:21.

ra yeni adlara ya da önce farklı adlara ardından 12 Eylül öncesindeki adlarına tekrar kavuşmuşlardır.[26]

Türkiye'de 1995 Milletvekili Genel Seçimlerine giderken, siyasetin gündemini belirleyen üç konu mevcuttur. Bunlar; ekonomik kriz, terör/güvenlik krizi ve irticadır. Bazı yazarlara göre, 1990'lı yıllarda bu problemler siyaset alanında bir krize yol açmıştır.[27]

1989'da Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in görev süresinin dolmasından sonra Başbakan olarak görevini sürdüren Turgut Özal, Meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ancak 1993 yılında Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın ölümü ile boşalan Cumhurbaşkanlığı makamına DYP Genel Başkanı Süleyman Demirel seçilmiştir.[28] Kısa süre içinde devletin tepesinde yaşanan bu gelişmelerin siyasal alanda bir istikrarsızlığa yol açtığı söylenebilir.

Siyasi istikrarsızlığın yanı sıra ekonomik kriz de 1995 Milletvekili Genel Seçimlerine giderken siyasi atmosferin önemli bir diğer parçasını oluşturmuştur. Öte yandan 1990'lı yılların özellikle ilk yarısında terör yükselişe geçtiğinden güvenlik meselesi de başka bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır.[29] Ayrıca irticai faaliyetler konusu seküler hayat tarzı ile ilgili endişeleri kamuoyunda ortaya çıkarmıştır.[30]

1990'ların ilk yarısında siyasal gündemi meşgul eden diğer önemli konu ise yolsuzluk iddialarıdır.[31] Özellikle bazı büyükşehir belediyeleri için ortaya atılan yolsuzluk iddiaları siyasi partilere olan güveni zedelemiştir.

Refah Partisi 1990'ların ilk yarısında var olan bu durumu kendi lehine çevirerek kazançlı çıkmıştır. 1991 seçimlerine bakılacak olursa; 20 Ekim 1991 yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde Süleyman Demirel liderliğinde DYP 178 milletvekiliyle birinci parti konumundadır.[32] 1990 öncesinde baraj problemi yaşayan RP ise 1991 yılında yaptığı sağ koalisyon ile birlikte % 16,8 oy oranına erişmiş, Necmettin Erba-

---

[26] Poyraz, 2006:316-317.
[27] Yavaşça, 2018:122.
[28] TBMM Tutanak Dergisi, C.35, Sh.508, 16.05.1993.
[29] Hürriyet Gazetesi, 8 Ağustos 1996.
[30] Yavaşça, 2018:125, Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1996.
[31] Yavaşça, 2018:125, Hürriyet Gazetesi, 12 Temmuz 1996.
[32] http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008, E.T:01.07.2019.

kan da Konya Milletvekili olarak Meclis'te yer almıştır.[33] 20 Ekim 1991'de gerçekleşen genel seçimler sonucunda RP'nin seçimden önce yaptığı sağ koalisyon sebebiyle Meclis'e girmesi mümkün olabilmiştir.

1991 seçimleriyle Türkiye'de yaklaşık 8 yıl süren Anavatan Partisi iktidarı sona ermiştir. 1990'lı yıllar zayıf koalisyon veya azınlık hükümetleri dönemi olarak nitelendirilebilir. Başka bir deyişle siyasi istikrarın olmadığı bir süreç söz konusudur.[34]

27 Mart 1994 tarihinde gerçekleşen yerel seçimlerde ise RP il genel meclisinde 5.385,387 oy almıştır. Geçerli oyların % 19,01'ini almıştır.[35] *"Altısı büyükşehir olmak üzere 28 il, 92 ilçe, 207 beldede toplam 327 belediye başkanlığı kazanmıştır. Her ne kadar bu oy oranı ve kazandığı belediyelere göre seçimlerin birinci partisi olmasa da, RP'nin 1994 Yerel Seçimlerinde büyük bir patlama yaptığı kolaylıkla söylenebilir."*[36] 27 Mart 1994 Yerel Seçimleri RP için önemli bir dönüm noktasıdır. Özellikle de RP'nin Ankara ve İstanbul'daki başarısı bazı kesimlerde oldukça etkili olmuştur. Bu seçimlerde RP'nin sadece kırsal kesimden oy almadığı ortaya çıkmıştır. RP'nin bu yükselişi 1995 yılında zirveye ulaşmıştır.

2.3. Seçim Sonuçları

Refah Partisi'nin de katıldığı 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri, Türk siyasi hayatında bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri, siyasal partilere tek başına iktidar olma imkanı vermemiştir. Bu seçimlerde en yüksek oyu alan parti Refah Partisi'dir. Seçim sonuçlarını Resmi Gazetede[37] yayımlanan sayısal veriler altında incelenecek olursa;

A- GÜMRÜK KAPILARI HARİÇ SEÇİM ÇEVRELERİNDE

Kayıtlı Seçmen Sayısı	34.068.304
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	29.013.392

[33] Baykal, Çaha, 2017:7.
[34] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:941.
[35] http://www.ysk.gov.tr/tr/27-mart-1994-mahalli-idareler-genel-secimi/2804, E.T:01.07.2019.
[36] Yavaşça, 2018:117.
[37] R.G.3.01.1996/22512.

Geçerli Oy Sayısı	28.040.392
Geçersiz Oy Sayısı	973.400
Seçime Katılma Oranı	% 85.16

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere dağılımı ve bu dağılımın oranları;

DOĞRU YOL PARTİSİ	5.383.062	% 19.20
ANAVATAN PARTİSİ	5.514.240	% 19.67
REFAH PARTİSİ	5.980.352	% 21.33
DEMOKRATİK SOL PARTİ	4.108.203	% 14.65
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	3.004.349	% 10.71

B- GÜMRÜK KAPILARI SEÇİM SONUCU

Kayıtlı Seçmen Sayısı	87.677
Oy Kullanan Seçmen Sayısı	87.677
Geçerli Oy Sayısı	86.601
Geçersiz Oy Sayısı	1.076
Seçime Katılma Oranı	% 100

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere dağılımı ve bu dağılımın oranları;

DOĞRU YOL PARTİSİ	12.947	% 14.95
ANAVATAN PARTİSİ	13.048	% 15.07

DEMOKRATİK SOL PARTİ	9.822	% 11.34
REFAH PARTİSİ	32.098	% 37.06
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	6.727	% 7.77

C- GÜMRÜK OYLARI DAHİL TÜRKİYE GENELİ SEÇİM SONUÇLARI

Toplam Kayıtlı Seçmen Sayısı	34.155.981
Toplam Oy Kullanan Seçmen Sayısı	29.101.469
Toplam Geçerli Oy Sayısı	28.126.993
Toplam Geçersiz Oy Sayısı	974.476
Seçime Katılma Oranı	% 85.20

Geçerli oyların seçime katılan siyasi partilere dağılımı ve bu dağılımın oranları;

TÜRKİYE GENELİ

PARTİLERİN KAZANDIKLARI MİLLETVEKİLİ SAYILARI

Parti Adı	Kazandığı Milletvekili Sayısı
DOĞRU YOL PARTİSİ	135
ANAVATAN PARTİSİ	132
DEMOKRATİK SOL PARTİ	76
REFAH PARTİSİ	158
CUMHURİYET HALK PARTİSİ	49
TÜRKİYE TOPLAMI	550

Seçim sonuçlarına göre; Refah Partisi'nin seçimlerde birinci parti olduğu görülmektedir. Burada RP'nin *"Yeniden Büyük Türkiye"* ideali çerçevesinde, önceliğini ahlak ve maneviyat temellerine dayandırarak milli şuurun oluşturulmasını hedefleyen, Batıcılığı reddeden, Necmettin Erbakan'ın öncülüğünde hem toplumsal hem de siyasi bir hareket olan Milli Görüş'ün tarihinde ilk kez seçimlerden birinci sırada çıkmayı başardığı söylenebilir.

3. REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ (REFAHYOL) HÜKÜMETİNİN KURULUŞU

3.1. Genel Olarak

1995 senesi aslında Türkiye için önemli gelişmelerin yaşanacağının işaretini vermiştir.[38] 27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinden sonra Türkiye 1995 yılı Aralık ayında erken seçime gitmiştir.[39]

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinden sonraki durum Türk siyasal tarihi açısından önemlidir. 24 Aralık 1995 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimler sonunda, TBMM'de temsilcisi olan partiler şu şekildedir: Refah Partisi oy oranı olarak birinci partidir. Anavatan Partisi oy oranı olarak ikinci partidir. Doğru Yol Partisi ise üçüncü partidir. Ancak Doğru Yol Partisi'nin Anavatan Partisi'nden daha fazla milletvekili vardır. DSP ise seçimden dördüncü parti olarak çıkmış, CHP ise seçimlerde beşinci parti olmuştur.[40]

Parlamenter sistemlerde genel olarak milletvekili genel seçimlerinden sonra yeni hükümetin kurulması için birinci olan partiye hükümeti kurma görevi verilir. Eğer birinci parti tek başına iktidar olacak bir çoğunluğu sağlamışsa zaten o parti iktidar olur; ancak tek başına iktidar olamıyorsa mutlaka bir diğer partiyle koalisyon hükümeti kurmak mecburiyeti vardır. Yani koalisyon hükümetini kurmak da birinci partinin görevidir. Ancak 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinden sonra o güne kadar görülmeyen bir siyasi tavır sergilenerek bazı kesimlerce RP'ye karşı cephe alınmıştır. RP ağır suçlamalara maruz kalmıştır. *"Seçimlerin hemen sonrasında, özellikle laik*

---

[38] Birand, Yıldız, 2012:119.
[39] Gülmez, 2014:71.
[40] R.G.3.01.1996/22512.

hassasiyetle hareket eden bazı ordu mensupları, bazı medya organları, bazı bürokratlar ve bazı meslek kuruluşları RP'nin içinde yer aldığı koalisyon fikirlerine doğrudan karşı çıkmışlardır."[41]

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel siyasi geleneklere uygun davranarak, hükümeti kurma görevini öncelikle Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir. *"Tam bu sırada ANAP lideri Mesut Yılmaz ile DYP lideri Tansu Çiller arasında bir koalisyona yönelik temaslar başlamıştır. İki lider de kamuoyu önünde beyanlarıyla Refah Partisi yerine birbirleriyle koalisyon kurmak istediklerini açıklamışlardır."*[42] Dolayısıyla Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den hükümet kurma yetkisini alan Necmettin Erbakan bütün partilerle görüşmüş ancak hükümeti kurma noktasında başarı sağlayamamıştır ve hükümeti kurma görevini Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir.[43] Bunun üzerine sıra ikinci büyük partiye gelmiştir. Ancak ikinci büyük partinin kim olduğuna dair tartışmalar söz konusudur. ANAP, DYP'den binde 4 daha fazla oy almış ama buna karşılık DYP de Meclis'e, ANAP'tan üç milletvekili fazla sokmuştur.[44] Teamüllere göre; Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Meclis'te sahip olunan sandalye sayısına göre hükümeti kurma görevini Tansu Çiller'e vermiştir. Ancak bu deneme de başarısızla sonuçlanmış ve Tansu Çiller de görevi Cumhurbaşkanı'na iade etmiştir. Bu kez yeni hükümeti kurmakla Mesut Yılmaz görevlendirilmiştir. Ve sonunda dönüşümlü başbakanlık formülü ile ilk sıra Mesut Yılmaz'da olacak şekilde basında Anayol olarak tanımlanan 53. Hükümet Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından onaylanmıştır.[45]

6 Mart 1996'da kurulan Anayol Hükümeti kısa bir süre sonra yıkılmıştır. Hükümetin yıkılmasında RP önemli bir rol oynamıştır.[46] Refah Partisi'ne mensup milletvekilleri Anayol'un ortağı olan DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e yönelik arka arkaya çeşitli önergeler vermek suretiyle hükümeti yıpratmışlardır. Özellikle DYP Genel Başkanı'nın mal bildiriminde bulunmadığı taşınmazlar ile başbakanlığı döneminde örtülü ödenekten yapılan harcamalarla ilgili önergeler ortaklar arasında sorunun çıkmasına

[41] Yavaşça, 2018:128.
[42] Kongar, 1998:272.
[43] Milliyet Gazetesi, 7 Haziran 1996.
[44] R.G.3.01.1996/22512.
[45] Milliyet Gazetesi, 7 Mart 1996.
[46] Milliyet Gazetesi, 11 Mart 1996.

neden olmuştur.[47] Bunun üzerine Mesut Yılmaz, *"Hesap soracağız"*[48] şeklindeki beyanlarıyla hükümetin yıkılışını hazırlamıştır. Sonuçta hükümet ortaklığının DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'i yıpratmak için kullanması zaten bu ortaklığın çok sürmeyeceğini gözler önüne sermiştir.

Anayol hükümeti ile ilgili diğer bir sorun güvenoyu konusunda yaşanmıştır. Anayol hükümeti, kurulduktan sonra Meclis'ten güvenoyu istemiştir. Anayasa'nın 96. maddesine göre, hükümetin güvenoyu alabilmesi için oylamaya katılanların salt çoğunluğunun oyunu alması gerekmekteydi. Güven oylamasında Demokratik Sol Parti çekimser oy kullanmıştır. Oylamada kabul, ret, çekimser oy kullanılmış ve hükümet oylamaya katılanların salt çoğunluğuna ulaşamamıştır. Buna rağmen Meclis Başkanı tarafından kabul oyu fazla olduğu için hükümetin güvenoyu aldığı ilan edilmiştir.[49] Ancak bu durumu RP, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle Anayasa Mahkemesi'ne götürmüştür. Anayasa Mahkemesi başvuruyu kabul ederek DSP'nin çekimser oylarının lehte sayılmasını ve 53. Hükümet'in Meclis'ten güvenoyu alamadığını belirterek güven oylamasını iptal etmiştir.[50] Bunun üzerine Başbakan Mesut Yılmaz görevinden istifa etmiş böylece 53. Hükümet yani Anayol hükümeti sona ermiştir.[51]

Hükümetin istifasının ardından Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a vermiştir.[52] RP, DYP ile koalisyon görüşmelerine başlamış ve 28 Haziran 1996'da Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller liderliğindeki Refahyol olarak anılacak koalisyon kurulmuştur. Buna göre kurulan hükümette Necmettin Erbakan Başbakan, Tansu Çiller ise Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı olmuştur.[53]

Burada yeni hükümetin ortaklarından olan Refah Partisi olması ile ilgili şu değerlendirmeler yapılabilir: 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde seçimlerden en yüksek oyu alan ve seçimden en fazla milletvekili çıkaran bir parti hüviyetindedir. Burada RP'nin o güne kadar iktidarda denenmemiş olması ve rakiplerinin siyasal

---

[47] Yavaşça, 2018:129.
[48] Milliyet Gazetesi, 28 Mayıs 1996.
[49] TBMM Tutanak Dergisi, C.2, 22. Birleşim, Sh.155, 12.03.1996.
[50] AYM, E.1996/19, K.1996/13, K.T:14.05.1996, R.G.6.06.1996/22658.
[51] Milliyet Gazetesi, 25 Mayıs 1996.
[52] Milliyet Gazetesi, 8 Haziran 1996.
[53] Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.

alanda oldukça yıpranmış olmasının önemli olduğu söylenebilir. 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde 550 milletvekilliğinden 158'ini alan RP, Meclis'te birinci parti haline gelmiştir. Çeşitli çevrelerin birtakım engelleme girişimlerine rağmen RP-DYP koalisyon hükümeti kurulmuştur.[54]

RP aldığı yüzde 21,3 oranı ile seçimlerden birinci parti olarak çıkmıştır. Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez 28 Haziran 1996'da siyasal felsefesi olarak İslam'ı referans alan Necmettin Erbakan başbakan olmuştur.[55] Ancak bu gelişme bazı laik çevreler açısından olumsuz karşılanmıştır. Bu çevrelerce laikliğin demokrasinin teminatı olduğu sık sık vurgulanmıştır.[56]

Kamuoyunda bazı siyasi parti liderlerinin, askeri bürokrasinin ve kanaat önderlerinin RP'ye karşı olumsuz tavır ve söylemleri, *"53. Hükümet Başbakanı Mesut Yılmaz'ın istifasının ardından tekrar alevlenmiştir. Hükümet kurma görevini devralan RP lideri Erbakan, bu süreçte, RP'nin kamuoyundaki imajını düzeltme ve partiye kategorik olarak karşıt olan çevrelerle bir uzlaşı zemini yaratmak adına birtakım adımlar atmıştır."*[57] Bu kapsamda Refah Partisi'nin çoğulcu demokrasiyi desteklediği, RP'nin laikliğin teminatı olduğu[58], NATO ve Gümrük Birliği'ne karşı tavır içinde olmadıkları gibi konularda çeşitli açıklamalar yapılmıştır.[59]

3.2. Hükümetin Kurulması

Türkiye'de Refahyol hükümetinin 28 Haziran 1996 tarihinde kurulmasından sonra yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Türkiye'de siyasal açıdan bir boşluk oluşmuştur. Bu bağlamda, Anayol hükümetinin almış olduğu güvenoyunun iptali ile hükümet düşürülmüştür. Böylece RP Tansu Çiller'in DYP'sini kendisi ile koalisyon yapmak zorunda bırakmıştır denilebilir.[60] Tansu Çiller'in bu koalisyonu kabul etmesi birçok çevrede önce anlaşılamamıştır. Çünkü Tansu Çiller seçimlerin hemen sonrasında Refah Partisi ile asla koalisyon yapmayacaklarını dile getirmiştir.[61] Ancak

---

[54] Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1996.
[55] Yavuz, 2005:13.
[56] Milliyet Gazetesi, 1 Mart 1997.
[57] Yavaşça, 2018:131.
[58] Sabah Gazetesi, 22 Mayıs 1997.
[59] Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1996.
[60] Gülmez, 2014:79.
[61] Akyol, Milliyet Gazetesi, 11 Haziran 1996.

Tansu Çiller'in örtülü ödenek ile ilgili önerge dolayısıyla ciddi sıkıntıları söz konusudur. Tansu Çiller hakkındaki örtülü ödenek önergesinin RP'nin desteğiyle reddedilmesiyle Tansu Çiller'in olası hükümet ortağına güven duymasına, RP de kendi vermiş olduğu önerge aleyhinde oy kullanarak ne kadar güvenilir bir ortak olacağını baştan kanıtlamasına neden olmuştur denilebilir. Çünkü Mesut Yılmaz, Tansu Çiller'in ortağı iken Tansu Çiller hakkındaki Meclis'te verilen önergelerle ilgili olarak ortağına destek vermeyeceklerini hatta bu iddiaların üzerine gideceklerini ifade etmiştir.[62]

RP ve DYP arasında bir koalisyonun kurulmasından rahatsız olan bazı çevrelerin, bu ortaklıkla ilgili çekinceleri vardır. Bu bağlamda TSK, basın-yayın kuruluşları, medya ve üniversitelerin endişeleri söz konusudur.[63] Çünkü bu dönem içerisinde Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan arasında karşılıklı suçlamalar vardır.[64] Refah Partisi çeşitli dosyalar hazırlamıştır. Bazı yazarlara göre, hazırlanan dosyalar koalisyonun yıpratılmasında önemli bir işlev görmüştür.[65]

Tüm bu olaylar yaşanırken, RP ve DYP tarafından kurulan hükümet güvenoyu almış ve iktidara gelmiştir. Böylece 28 Haziran 1996 günü Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyonundan oluşan 54'üncü Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığında görevine başlamıştır.[66]

RP ile DYP arasında yapılan görüşmeler sırasında hükümet protokolü düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Buna göre, iki yıl Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık yapacağı, sonraki iki yılda ise Tansu Çiller Başbakanlık görevini devralacaktır. Hükümet protokolünde ayrıca Bakanlıkların partilere göre paylaştırılmasının yapılacağını da belirtmek gerekir.[67]

---

[62] Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1996.
[63] Birand, Yıldız, 2012:147.
[64] Milliyet Gazetesi, 28 Haziran 1996.
[65] Çelik, 2004:49.
[66] Milliyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.
[67] Akpınar, 2001:55-56.

3.2.1. Bakanlıkların Dağılımı

Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükümeti Protokolüne [68] göre Bakanlıkların dağılımı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

İCRA BAKANLIKLARIN PARTİLERE DAĞILIMI

RP	DYP
Adalet Bakanlığı	Milli Savunma Bakanlığı
Maliye Bakanlığı	Dışişleri Bakanlığı
Bayındırlık İmar İskan Bakanlığı	İçişleri Bakanlığı
Tarım Bakanlığı	Milli Eğitim Bakanlığı
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı	Sağlık Bakanlığı
Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı	Orman Bakanlığı
Kültür Bakanlığı	Sanayi ve Ticaret Bakanlığı
Çevre Bakanlığı	Ulaştırma Bakanlığı
	Turizm Bakanlığı

3.2.2. Cumhurbaşkanının Bakanlar Kurulu Listesini Onaylaması

Başbakan Necmettin Erbakan, güvenoyundan hemen sonra Çankaya Köşkü'ne çıkarak Cumhurbaşkanı ile görüşmüştür. İki saati aşan son bir görüşme yapan Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan, yeni bakanların listesini hazırlamıştır. Daha sonra Necmettin Erbakan, Çankaya'ya çıkıp listeyi Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e sunmuştur. Cumhurbaşkanı listeyi hemen onaylamıştır.[69]

---

[68] Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi Koalisyon Hükümeti Protokolü, Sh.16, TBMM Kütüphanesi Açıkerişim Sistemi, (Erişim) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2573, E.T: 28.06.1996.

[69] Hürriyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.

4. HÜKÜMETİN TBMM'DE GÜVENOYU ALMASI

4.1. Genel Olarak

"Dönüşümlü başkanlık" ile ve ilk sıra Necmettin Erbakan'da olmak üzere kurulan RP-DYP koalisyonu 29 Haziran 1996'da Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Refahyol hükümeti 8 Temmuz 1996 tarihinde Meclis'ten güvenoyu almıştır.[70]

Güvenoyu oylamasında 278 kabul oyuna karşılık, 265 ret ve 1 çekimser oy kullanılmıştır. 13 oy fark vardır. DYP'den 10 milletvekili ise hükümete güvenoyu vermemiştir.[71] Bu milletvekilleri daha sonra DTP (Demokratik Türkiye Partisi)'yi kurmuşlardır.[72]

Hükümetin Meclis'te güvenoyu almasından sonra Başbakan Necmettin Erbakan Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile Çankaya Köşkü'nde bir görüşme yapmıştır. Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yaklaşık 45 dakika süren görüşmesinin ardından Çankaya Köşkü'nden ayrılırken, gazetecilere açıklamalarda bulunmuştur. Necmettin Erbakan, 54. Cumhuriyet Hükümeti'nin TBMM'den güvenoyu aldığını hatırlatarak, böylelikle hükümet krizinin sona erdiğini, buhranlı dönemin bittiğini ifade etmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yaptığı görüşmeyi *"faydalı ve memnuniyet verici"* diye nitelendiren Başbakan Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı'nın kendisini ve kabine üyelerini sözlü olarak tebrik ettiğini de bildirmiştir.[73] Ayrıca Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in kendisine ülkenin öncelikli sorunlarını sıralayan bir liste verdiğini açıklamıştır. Bundan önceki hükümetlerce başlanmış önemli memleket meseleleri hakkında not hazırlandığını, bu notun içerisinde Türkiye için, bugün öncelikle takip edilmesi gereken meselelerin yer aldığını belirtmiştir.[74]

4.2. Hükümet Programı

Refahyol hükümeti, bir koalisyon hükümetidir. Koalisyon hükümetlerinin özelliği de partilerin kendi programlarını tam anlamıyla tatbik etmelerinin mümkün olmayacağı

---

[70] Hürriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[71] TBMM Tutanak Dergisi, C.8, 73. Birleşim, Sh.126, 8.07.1996.
[72] Kongar, 1998:275.
[73] Akşam Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[74] Akşam Gazetesi, 9 Temmuz 1996.

gerçeğine dayanmaktadır. Hangi konularda uzlaşma sağlanırsa ona göre bir protokol yazılmaktadır. Refahyol hükümeti koalisyon protokolü de bu şekilde imzalanmıştır.

Hükümet kurulduktan sonra Hükümetin Programının TBMM'de okunması ve güvenoyu talep edilmesi gerektiğinden, 28 Haziran 1996 tarihinde Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan kabine Programını 07 Temmuz 1996 günü Meclis'te okumuş, 08 Temmuz 1996'da hükümet Meclis'ten güvenoyu almıştır.[75]

Hükümet Programında 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde Meclis'teki iki büyük partinin koalisyon oluşturmasının Türkiye'yi bir hükümet krizinden kurtarması olarak değil, bir demokrasi zaferi olarak algılanması gerektiği vurgulanmıştır. Böylece devlet ve millet kaynaşmasının ve toplumsal uzlaşmasının çok önemli bir adımının atılmış olduğu dile getirilmiştir.[76]

Genel hatlarıyla Hükümet Programına[77] bakılacak olursa; Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti niteliğiyle Atatürk ilkelerinin, koalisyon hükümetinin vazgeçilmez ortak uzlaşma zemini teşkil edeceği belirtilmiştir. Bu zemin üzerinde;

Milli ve manevi değerlere bağlı olmayı, din ve vicdan hürriyeti, teşebbüs hürriyeti ve düşünce hürriyetinin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduğu, terör, göç, işsizlik, geçim sıkıntısı, köylü, işçi, memur, esnaf, emekli ve muhtaç vatandaşların refah seviyesinin yükseltilmesi gerektiği, ülkemizin temel sorunları olan kamu maliyesinin güçlendirilmesi, dış ticaret açığının kapatılması, yatırımların hızlandırılması gerektiği, dış ilişkilerimizde aleyhimizdeki gelişmelerin önlenerek şahsiyetli bir dış politikaya sahip olunması ihtiyacı, halkın özlediği huzurun, umudun ve güvenin tesis edileceği vurgulanmıştır. Bu dönemde hoşgörü, işbirliği, dayanışma ve uzlaşmaya her zamankinden daha fazla ihtiyaç olduğu, Devletin yeniden yapılandırılarak çağın ve ülkenin ihtiyaçlarına uyumlu hale getirilmesinin amaçlandığının altı çizilmiştir.[78]

Hukuka ve insan haklarına bağlı demokratik bir devlet anlayışının tavizsiz şekilde uygulanacağı, terörle içte ve dışta karalılıkla mücadele edileceği, Doğu ve Güneydo-

---

[75] TBMM Tutanak Dergisi, C.8, 73. Birleşim, Sh.126, 8.07.1996.
[76] R.G.9.07.1996/22691.
[77] R.G.9.07.1996/22691.
[78] R.G.9.07.1996/22691.

ğu bölgesinde yaşayanlara refah ve huzur getirecek bütün ekonomik ve sosyal tedbirler alınarak; birlik, beraberlik ve kardeşlik duyguları pekiştirileceği, Güneydoğu Anadolu Projesine hız kazandırılacağı, ekonomide güven ortamının tesisi edileceği ve enflasyonla kararlı bir şekilde mücadele edileceği belirtilmiştir. Ayrıca fiyat istikrarının sağlanarak, ekonomik kalkınmada temel esas rant ekonomisinden üretim ekonomisine geçişin sağlanacağı ifade edilmiştir.[79]

Ekonomide beklenen gelişme ve hamleyi yapabilmek için; gelişmenin önündeki engelleri kaldırmak, israfları önlemek, her sahada verimliliği arttırmak, kaynakları geliştirmek, üretim seferberliği, devletin yeniden yapılanmasını sağlamak, devletin hizmetlerini verimli ve süratli bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak, köylü, işçi, memur, esnaf, işsiz, tüccar, sanayici, ihracatçı yani bütün üreticilere işsiz ve emekli yoksullara sahip çıkmak ana hedef olarak belirlenmiştir.[80]

Hükümet Programında enflasyonla ciddi bir mücadele yapılarak istikrarlı büyüme sağlanacağı, bu çerçevede bütçe ve kamu açıklarının hızla azaltılması, parasal disiplinin sağlanması ve finans sektörünün derinleştirilmesi için tutarlı makroekonomik politikalar uygulanacağı ve bunun içinde gerekli tüm tedbirlerin alınacağı, KOBİ'lerin destekleneceği, AR-GE faaliyetlerinin geliştirileceği ifade edilmiştir.[81]

Hükümet Programında kayıt dışı ekonomik faaliyetleri kapsayacak bir vergi sisteminin kurularak, vergi yükünün adil dağılımının sağlanması, alt gelir gruplarının vergi yüklerinin azaltılması ve vergi yatırmanın vatandaş için eziyet olmaktan çıkarılması hedeflenmiştir. Gümrük Birliği çerçevesinde çıkartılması gereken ve vergi sistemine sadelik, etkinlik kazandıracak yasal değişikliklerin yapılacağı belirtilmiştir.[82]

Hükümet Programında bir yandan da kamu harcamalarında tasarrufa gidilerek, israftan kaçınılması, harcamalarda şeffaflık ve denetlenebilirlik imkanlarının getirilerek mali disipline önem verilmesi, *"Denk Bütçe"* ve sağlam ekonomik yapının gerçekleştirilmesi, belirsizlik ortamının ortadan kaldırılarak iç borcun vadesi uzatılmak suretiyle faizlerin de makul seviyeye gerilemesinin temin edileceği, Merkez Bankasının

---

[79] R.G.9.07.1996/22691.
[80] R.G.9.07.1996/22691.
[81] R.G.9.07.1996/22691.
[82] R.G.9.07.1996/22691.

özerkliğini artırıcı uygulama ve düzenlemelerin sürdürüleceği, sermaye piyasasının daha şeffaf bir yapıya kavuşturulacağı ve denetim mekanizmasının etkinleştirileceği ifade edilmiştir.[83]

Hükümet Programında altyapı sektöründe ise yap-işlet-devret modellerinin uygulanmasında karşılaşılan sorunların çözüleceği vurgulanmıştır.[84]

Kamu yatırımlarında sağlık ve eğitim sektörlerine, bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmesine ağırlık verileceği belirtilen Hükümet Programında, kaynakların en etkin şekilde kullanılacağı bildirilmiştir.[85]

Hükümet Programında sanayide verimliliğin ve kalitenin yükseltilmesi, modern teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması ve yüksek katma değerli üretim yapısına ulaşılması temel amaç olarak ifade edilmiştir.[86]

Hükümet Programında tarım konusunda üretimin iç ve dış ihtiyaca göre yönlendirilmesinin teşvik edileceğini, tarım ve hayvancılıkta Dünya fiyatlarının esas alınacağını, hayvancılık sektörüne özel önem verileceğini ve bu alanda gerekli tedbirlerin alınacağı belirtilmiştir.[87]

Ayrıca Hükümet Programında, yurt içi ve yurt dışında petrol arama faaliyetlerine hız verileceği, madencilik sektöründe verimli işletmeciliğin gerçekleştirilmesi amacıyla gerekli imkanların sağlanacağı, Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı'nın yanı sıra uluslararası doğalgaz projelerine önem verileceği yer almıştır.[88]

Hükümet Programında terör kadar önemli olan trafik anarşisinin önüne geçmek için yasal düzenlemeler de dahil her türlü tedbir alınacağı, telekomünikasyon ve haberleşme alanında dünya ile entegrasyon çalışmalarına devam edileceği, kamu hizmetle-

---

[83] R.G.9.07.1996/22691.
[84] R.G.9.07.1996/22691.
[85] R.G.9.07.1996/22691.
[86] R.G.9.07.1996/22691.
[87] R.G.9.07.1996/22691.
[88] R.G.9.07.1996/22691.

rinde şeffaflık, katılımcılık ve halka dönük bir yönetim anlayışının yerleştirileceği ifade edilmiştir.[89]

Hükümet Programında Gümrük Birliği ve Ankara Anlaşması ile amaçlanan nihai hedeflere ulaşmak için yasal düzenlemeler dahil gerekli çalışmaların yapılacağı, ülkenin hak ve menfaatlerinin korunacağının altı çizilmiştir.[90]

Hükümet Programında yeni bir kamu personeli rejimi yürürlüğe konulacağı ve devlette israfın önleneceği vurgulanmıştır. Ayrıca Devletin işleyişinde etkinlik sağlanacağı, bürokrasi en aza indirilerek hızlı kalkınmayı ve gelişmeyi önleyen bütün engellerin kaldırılmasına özel önem verileceği, adalet hizmetlerinin adil, hızlı, etkin ve ekonomik olması için düzenlemeler yapılacağı, yürürlükteki yasaların gözden geçirilerek, eskimiş ve günün şartlarına cevap vermeyen yönleri tespit edilerek gerekli düzenlemelerin hızla yapılacağı da programda yer almıştır.[91]

Hükümet Programının eğitimle ilgili bölümüne bakılacak olursa; eğitimde milli, manevi ve ahlaki değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmi düşünceye sahip, herkese karşı saygılı ve hoşgörülü, laik, Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı, bilgi çağının gereklerini yerine getirebilecek bilgi ve becerilerle donanmış insanlar yetiştirmek temel amaç edinilerek zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılacağı, öğrencilerin ilgi ve kabiliyetlerine göre çeşitli meslek alanlarında eğitim görebilmeleri için ilköğretimin ikinci kademesinde yönlendirme sistemine işlerlik kazandırılacağı belirtilmiştir. Ayrıca YÖK'ün yeniden düzenlenerek sadece koordinasyonun sağlanmasından sorumlu bir yapıya kavuşturulacağı söylenmiştir.[92]

Hükümet Programında Devletin sağlık hizmetlerini bedelsiz olarak sunmaya devam edileceği, merkezi idare ile mahalli idareler arasında görev, yetki, sorumluluk ve kaynak paylaşımının temel esaslarını belirleyen çerçeve yasa çıkartılacağı, merkezi idare tarafından yürütülen mahalli hizmetlere ilişkin görev ve yetkilerin mahalli ida-

---

[89] R.G.9.07.1996/22691.
[90] R.G.9.07.1996/22691.
[91] R.G.9.07.1996/22691.
[92] R.G.9.07.1996/22691.

relere devri sağlanacağı, mahalli idarelerin idari ve mali yapıları ile denetimlerinin esas ve usullerinin yeniden belirleneceği belirtilmiştir.[93]

Hükümet Programında Devlet yönetiminde şeffaflık ve açıklık esaslarının sağlanması için her türlü tedbirin alınarak mevzuat geliştirileceği; işsizliğin azalması, aile, kadın ve gençlik sorunlarına gereken ilginin gösterilmesi, ana çocuk sağlığına önem verilmesi, orta direğin güçlendirilmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi, esnaf ve sanatkarlarımızın, emekli ve yoksulların meselelerinin çözümü vazgeçilmez hedefler arasında sayılmış, kadınlara kendi uğraş alanlarında iş ve istihdam sağlanacağı da vurgulanmıştır. Ayrıca, başta kamu arazileri olmak üzere, modern şehirleşme esaslarına göre alt yapısı hazır planlı arsa üretileceğini ve toplu konut uygulamalarıyla konut açığının giderilmesi hedeflenmiştir.[94]

Hükümet Programında turizmin gelişmesine azami özen ve gayretin gösterileceği, turizmin gelişmesiyle ortaya çıkan talih oyunları işletmelerinin, özendirici birtakım yaklaşımlarla bazı vatandaşlar için cazibe merkezi haline geldikleri ve sosyal hayatta tahribata yol açtıkları belirtilerek bunların engelleneceği de vurgulanmıştır.[95]

Hükümet Programında toplumun temel taşı olan ailenin korunması ve geliştirilmesi esası üzerinde durularak, çocukların ve gençlerin Türkiye Cumhuriyetinin temel ilkelerine, milli ve manevi değerlere bağlı bir şekilde yetiştirilmelerinin hedef olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, Türk kadınının toplum içindeki yerini etkileyen olumsuz şartların ortadan kaldırılması yönündeki çalışmalara ağırlık verileceği belirtilerek, toplumun temel taşı olan ailenin korunması ve geliştirilmesinin esas alınacağı, gençleri alkol, uyuşturucu, kumar ve benzeri olumsuz alışkanlıklardan koruyucu ve caydırıcı tedbirler alınarak, onları suça iten sebeplerin ortadan kaldırılacağı söylenmiştir.[96]

Hükümet Programında din hizmetlerine önem verileceği, din hizmeti sunan görevlilerin her türlü siyasi düşünce ve tesirlerin dışında tutulacağı belirtilmiştir.[97]

---

[93] R.G.9.07.1996/22691.
[94] R.G.9.07.1996/22691.
[95] R.G.9.07.1996/22691.
[96] R.G.9.07.1996/22691.
[97] R.G.9.07.1996/22691.

Hükümet Programında Türkiye'nin dış politika alanında hedef ve amacının dünyada, bölgede, ülkede barışın muhafazası olduğu vurgulanarak, dış ülkelerle ilişkilerimizin dostluk, iyi komşuluk ve karşılıklı işbirliği esasları çerçevesinde yürütüleceği, hem batılı ülkelerle, hem de İslam Ülkeleri, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Balkan ülkeleri ile işbirliğinin daha da geliştirileceği, Kıbrıs sorununun Ada'daki iki toplum arasında doğrudan görüşmeler yoluyla çözümlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[98]

Hükümet Programında Türkiye'nin taraf olduğu bütün uluslararası antlaşmalara ve stratejik antlaşmalara bağlı kalınacağı, ancak bu anlaşmaların milli güvenlik ve milli menfaatler aleyhine tatbikine meydan verilmeyeceğini, küreselleşme sürecinden Türk insanının azami yararı elde etmesinin temel amaç edinilerek, ekonomik ve sosyal politikaların uygulanmasında, bir yandan uluslararası mal, hizmet ve sermaye hareketlerinin tabi olduğu şartlardaki değişmeler dikkate alınarak, diğer yandan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üye olması hedefi ile akdedilen Gümrük Birliğinin sağlıklı bir biçimde gelişmesinin sağlanacağı belirtilmiştir.[99]

Hükümet Programında Anadolu basınına destek verileceği, basın-yayın hayatındaki meselelerin çözümü için gereken mevzuat düzenlemelerin yanı sıra vatandaşların haber alma ve bilgi edinme hürriyetlerinin en geniş biçimde kullanmalarını sağlayacak yasal düzenlemelerin de yapılacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemeler sırasında kişilik haklarının özüne dokunulmasına fırsat verilmeyecek, haberleşme hak ve hürriyetini, çağdaş dünyanın gelişmelerine uygun boyutlara ulaştırmak için gerekli olan teknik altyapıyı gerçekleştirerek ülke çapında bilgi ağının kurulması ve dünyaya açılması konusunda gerekenlerin yapılacağı ifade edilmiştir.[100]

Hükümet Programında kanun önünde eşitlik, hukukun üstünlüğü, temel hakların güvence altına alınması, devletin vatandaşa hükmeden değil, hizmet eden hale getirilmesi, sivil toplum örgütlenmesine ağırlık verilmesi, ifade ve fikir hürriyeti, din ve vicdan hürriyeti ve teşebbüs hürriyeti önde gelen hedefler olarak belirtilmiştir.[101]

---

[98] R.G.9.07.1996/22691.
[99] R.G.9.07.1996/22691.
[100] R.G.9.07.1996/22691.
[101] R.G.9.07.1996/22691.

4.3. Güvenoyu

Hükümet Programı görüşmelerinde CHP grubu adına Genel Başkan Deniz Baykal konuşmuştur. Deniz Baykal, Refah Partisi'yle hükümet kurmayacağını ilan ederek seçime giren ANAP'ın laikliğin güvencesi olarak kendisini halka sunmasına rağmen seçimlerden hemen sonra Refah Partisi'yle hükümet kurma çalışmalarını eleştirmiştir. Böylece, ANAP'ın Refah Partisi'yle hükümet kurmanın olağanlaşması, doğallaşması konusunda çok önemli bir katkı yaptığını vurgulamıştır. Doğru Yol Partisi'yle ilgili olarak da; çok açık bir biçimde Refah Partisi'yle hükümet kurmayacağını ilan ederek seçime girmiş olmasına rağmen, DYP'nin oyları aldıktan sonra Refah Partisi'yle birlikte bir hükümet oluşturmasını eleştirmiştir. Yolsuzluk iddiaları konusunda da Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi'nin tavrının doğru olmadığını vurgulamıştır. Necmettin Erbakan'ın *"Bizimle koalisyon kuran sütten çıkmış ak kaşık olur."*[102] açıklamasını bir meydan okuma olarak nitelendirmiştir.[103]

DSP grubu adına konuşma yapan Genel Başkan Bülent Ecevit de kurulan hükümetin toplumun çok geniş bir kesiminde kaygıyla, kuşkuyla ve tepkiyle karışlandığını ifade ederek sözlerine başlamıştır. Ayrıca Tansu Çiller'in birkaç hafta önce Mesut Yılmaz'a *"Sakın Refah Partisiyle koalisyon kurma, ülkeni ve partini karanlığa gömme; Türkiye'nin geleceğine yazık edersin."*, *"Üç beş aylık başbakanlık uğruna ülkeyi Refah Partisi'ne satıyor."*, *"Necmettin Erbakan, rantçıların, sömürücülerin en tehlikelisidir; kutsal dini sömürmek ve bunun rantını yemek istemektedir."*, *"Refah Partisiyle koalisyon yapmayız."*, *"Ülkem satılık değildir; şantajla, tehditle beni bir yere çekemezler."*, *"Necmettin Erbakan, önce kendi hesabını versin; önce Mercümek'in hesabını versin."*, *"Necmettin Erbakan, bizi koalisyona zorlayamaz, onlara teslim olmam. Ülkem satılık değildir."*, *"Necmettin Erbakan, Atatürk'ün açtığı yolu kapamaya çalışıyor. Buna izin vermem, yine göğsümü siper ederim."*[104] şeklindeki sözlerini hatırlatarak, bu hükümetin Doğru Yol Partisi'ni desteklemiş olanlarda aldatılmışlık, kandırılmışlık, kırgınlık, küskünlük hissi yarattığını ifade etmiştir. Aynı şekilde Necmettin Erbakan'ın da *"Bu kadın gavur aşığı"*, *"Tansu Çiller Hanım artık fosil olarak tarihte yerini aldı."*[105] şeklindeki açıklamalarına rağmen birbirlerinin yolsuz-

---

[102] Cumhuriyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.
[103] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 10-13, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[104] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 35, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[105] TBMM Tutanak Dergisi, Sh.36, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.

luk dosyalarını örtbas etmek, hasıraltı etmek amacıyla hükümet kurduklarını ifade etmiştir. Ayrıca Hükümet Programının dış politika bölümünde Rusya, Çin, Japonya, Pasifik ülkelerinin adlarının bile geçmiyor oluşunu eleştirmiştir.[106]

RP grubu adına konuşan Milletvekilleri Şeref Malkoç ve Bülent Arınç ise Meclis'te bugüne kadar birçok hükümet programı okunduğunu ancak bu yeni Hükümetin Programının diğerlerinden çok farklı olduğunu, sıradan bir hükümet programı olmayıp tam tersine milletin meselelerine isabetli teşhisler koyan ve sağlıklı çözüm yolları gösteren bu niteliğiyle iz bırakacak ve tarihe geçecek bir program olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Hükümet Programının fakir fukaradan, dar gelirliden, köylüden, işsizden, orta direği korumaktan, üretimi artırıp, Türkiye'yi büyütüp, geliştirmekten yana olduğu belirtilmiştir. Programın, temel insan haklarına saygılı, herkesi eşit haklara taşıyacak, birbirini kardeş sayan, sömürüyü kaldıran, üretimi arttıran, refahı tabana yayan, devlet ve milletin kaynaşmasını sağlayacak, şahsiyetli dış politika uygulayacak esaslara sahip olduğu ifadelerine yer verilmiştir.[107]

DYP grubu adına konuşan Milletvekili Abdülbaki Ataç ise bu koalisyonun soruşturma önergelerini ortadan kaldırmak gibi bir anlaşmaya bağlı olarak kurulmadığını belirterek, Doğru Yol Partisi'nin ve Refah Partisi'nin milletvekillerinin paralı asker, kurşun asker olmadıklarını ifade etmiştir. Hükümet Programında geniş halk kitleleriyle ilgili önemli kararlar olduğunu belirten Abdulbaki Ataç, Hükümet Programının köylüsüyle, işçisiyle, esnafıyla, dar gelirlisiyle eksik olan ve ihtiyacı bulunan konularda büyük bir gayretle çözüm odaklı olduğunu ifade etmiştir.[108]

ANAP grubu adına konuşan Genel Başkan A. Mesut Yılmaz *"Eğer yolsuzluk dosyalarına göz yumuyor olsaydım o koltukta bugün hala ben oturuyor olacaktım. Ancak ben çamurun üzerinde, yolsuzluk ve şaibelerin üzerinde oturan, onları örten bir Başbakan olmaktansa, halkın gönlünde dürüst bir politikacı olarak kalmayı bin kere tercih ederim."*[109] diyerek Hükümet Programında yolsuzlukla mücadeleden bahsedilmeyişinin altını çizmiştir. Mesut Yılmaz, Hükümet Programının 53. Hükümet Programının kopyası olduğunu ancak bir tek yolsuzlukla mücadele hususunun dışa-

---

[106] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 34-43, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[107] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 22-33, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[108] TBMM Tutanak Dergisi, Sh.47-60, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[109] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 65, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.

rıda bırakıldığını belirtmiştir. Ayrıca Hükümet Programında yer alan ekonomik icraatleri de çelişkiler yumağı olarak nitelendirmiştir. Aslında Hükümet Programının tartışılması gerekirken hükümetin nasıl bir zemin üzerinde kurulduğunun tartışıldığını ifade etmiştir.[110]

BBP Genel Başkanı Muhsin Yazıcıoğlu ise Meclis'te Hükümet Programının tartışılmadığını belirterek ortaya çıkan koalisyonu kerhen de olsa engellemeyeceklerini ifade etmiştir.[111]

Başbakan Necmettin Erbakan ise konuşmasında, hükümetin Türkiye'nin meselelerini arttırmak için değil, çözmek için geldiğini ve meselelerin vukufla ele alındığını ifade etmiştir. Hükümet Programında da bunların tekrar tekrar ifade edildiği belirtilerek programda yer alan meselelerin kararlı, inançlı, heyecanlı, azimli bir şekilde çözüleceği belirtilmiştir.[112]

Koalisyon dışından Büyük Birlik Partisi (BBP)'nin desteğini alan hükümet, 278 kabul oyuna karşılık, 265 ret oyuyla güvenoyu almıştır. DYP'li 10 milletvekili ret oyu vermiştir.[113] DYP Milletvekili Cefi Jozef Kamhi 'çekimser' oy kullanırken, DYP Kilis Milletvekili Doğan Güreş güven oylamasına katılmamıştır.[114]

Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, 54. hükümetin güvenoyu alması üzerine Başbakan Necmettin Erbakan'ı telefonla arayarak tebrik etmiştir. Ayrıca Başbakan'a bir kutlama mesajı göndermiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan'a gönderdiği mesajda şunları kaydetmiştir: *"28 Haziran 1996 tarihinde kurulup tarafımdan onaylanan hükümetin, Hükümet Programı üzerinde Türkiye Büyük Milet Meclisi'nde yapılan müzakereler sonunda güvenoyu almış olmasından memnuniyet duydum. Hükümet Başbakanı olarak Zat-ı Alinizi ve hükümet üyesi bakanları tebrik eder, başarılar dilerim."*[115] Güvenoyu alır almaz Çankaya Köşkü'ne davet edilen Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ile yaklaşık 45 dakika süren

---

[110] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 62-77, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[111] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 81-82, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[112] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 96, C.8, 72. Birleşim, 6.07.1996.
[113] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[114] TBMM Tutanak Dergisi, Sh. 12, C.8, 73. Birleşim, 8.07.1996.
[115] Yenişafak Gazetesi, 9 Temmuz 1996.

bir görüşme yapmıştır.[116] Ayrıca Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den Türkiye'nin acil sorunlarını içeren bir dosya almıştır. Daha sonra Necmettin Erbakan, TBMM'de parti grubunu toplamıştır. Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in *"tebriklerine mazhar"* olduğunu belirtirken, *"Sayın Cumhurbaşkanı, Türkiye devleti ve hükümetler arasındaki sürekliliği temin eden bir makamın sahibi olduğu için bundan önceki hükümetlerin başlamış olduğu önemli memleket meseleleri hakkında bir not hazırlamış ve bana vermişlerdir."* demiştir. Söz konusu notta, kamuoyu tarafından bilinen Türkiye'nin acil çözüm bekleyen sorunlarının yer aldığını kaydeden Necmettin Erbakan, *"Bu meselelere büyük bir dikkatle eğileceğimiz çok tabiidir. Sayın Cumhurbaşkanı'nın bu notu vermesi, bizim için faydalı olacaktır."* demiştir.[117]

Basında yapılan değerlendirmelere göre, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel kurulan hükümete ihtiyatlı bir şekilde yaklaşmıştır. Nitekim Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Necmettin Erbakan'ın başbakanlığını ve Türkiye'nin adım attığı Refah dönemi için; *"Ülkenin yararına kani olmadığım her şeyin de karşısında olurum."* sözleriyle, devletin yapısıyla kimseyi oynatmayacağının güvencesini vermiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, *"Yeni bir hükümet kuruldu. TBMM'den güvenoyu aldı. Her şey kurallara uygun. Kimsenin bir diyeceği olamaz. Allah muvaffak etsin. Benim söyleyeceğim budur."* demiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Başbakan'a söyledikleri *"Allah muvaffak etsin"*le sınırlı kalmamıştır. Cumhurbaşkanı, aynı zamanda *"Ben devlet meselelerinde devamlılığı temsil ediyorum."* diyerek kendi konumunu da açık bir dille vurgulamıştır.[118]

5. HÜKÜMETİN KURULUŞUNA YÖNELİK TEPKİLER

5.1. Genel Olarak

Hükümetin kuruluşuna yönelik tepkilere bakıldığında bazı çevrelerin tedirgin olduğu görülmektedir. Öncelikle Hükümet ortağı DYP içinde bir grup milletvekillerinde huzursuzluk söz konusudur. 1995 seçimlerinde kimlerin parlamentoya gireceğinin bizzat Tansu Çiller tarafından belirlenmiş olması adayların tespitinde parti içi de-

[116] Yenişafak Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[117] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[118] Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1996.

mokrasiye yer verilmediğinin göstergesi olarak kabul edilmiş, parti örgütünde ve Meclis grubunda ciddi bir muhalefet yaratmıştır. Ayrıca, Tansu Çiller'in Necmettin Erbakan ile koalisyon kurması bu muhalif grubun tutumunun iyice sertleşmesine neden olmuştur. Söz konusu milletvekilleri istifa ederek DYP'den ayrılacaklarını bildirmişlerdir.[119] Sonuç olarak da DYP'nin Meclis grubunda Tansu Çiller'e muhalif on milletvekili, Refahyol hükümetinin güven oylamasında 'ret' oyu kullanmıştır.[120]

Öte yandan, RP'nin iktidara gelmesi ordunun yönetim kademesinde, basının bir kısmında, bazı sivil toplum örgütlerinde tepki oluşturmuştur. Hükümet kurma görevini RP'ye veren Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel de bu çevreler arasında sayılabilir. Çünkü RP'nin iktidar olmasından tedirgin olduğu söylenen Cumhurbaşkanı Süleyman *"Demirel'in, hükümetin ilerleyen günlerinde ordu ve Refahyol hükümeti arasında denge unsuru olma görevini üstlendiği"* de ifade edilmiştir.[121]

RP lideri Necmettin Erbakan, partisi hakkındaki önyargıları ve olumsuz tutumları aşabilmek için diyalog arayışına girmiştir. Ayrıca *"RP lideri Necmeddin Erbakan, başbakanlığının ilk günlerinde başta asker ve sivil bürokrasi olmak üzere bütün kurum ve kuruluşlarla olan ilişkilerini sağlam tutma yoluna gitmiş, mevcut yerel iktidar başta olmak üzere diğer unsurlar ile de sağlam ilişkiler çerçevesinde temayüller dışına çıkmamaya özen"* gösterdiği ifade edilmektedir.[122]

Necmettin Erbakan'ın ılımlı tavrına rağmen, *"Refahyol hükümeti kurulur kurulmaz, özellikle RP'nin muhalifleri RP'yi sıkı bir takibe almış, bütün tavırlarını adeta RP'ye icraat yaptırmamak temeli üzerine kurarak, bu zeminde RP'yi en kısa sürede iktidardan uzaklaştırmanın yollarını aramaya başlamıştır."*[123]

Batı dünyası da Refahyol hükümetini ihtiyatlı karşılamıştır. Bekle gör politikası izlenmiştir.[124]

RP'nin, DYP ile işbirliği yaparak iktidara gelmesi, bazı çevrelerce laik Cumhuriyet rejiminin tehlikeyle karşı karşıya kaldığı şeklinde değerlendirilmiştir.[125] Nitekim

---

[119] Akşam Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[120] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[121] Hongur, 2006:34.
[122] Gülmez, 2014:82.
[123] Özdemir, 2015:177.
[124] Yenişafak Gazetesi, 11 Temmuz 1996.

Refahyol hükümetinin kurulması merkez medya organlarında şaşkınlık ve tepkiye yol açmış, hükümet aleyhinde kampanya yürütülmeye başlanmış ve hükümeti yıpratma faaliyetleri hızlandırılmıştır.[126] Bu bağlamda özellikle Refah Partisi'nin Belediye Başkanları ve Milletvekillerinin, *"siyasal İslamın"* daha çok *"şeriata"* yönelik söylemleri kamuoyunda tartışma oluşturmuştur. Basında yer alan İstanbul Belediye Başkanı'nın *"Demokrasi bizim için araçtır."*[127], Ankara Sincan Belediye Başkanı'nın, *"Laiklere zorla şeriat enjekte edeceğiz."*[128] açıklamaları bunlara örnek verilebilir.[129]

Refahyol hükümetine karşı ordunun bir kesimi de tepkilidir. Ordunun siyasete ve sivil hayata karışması irtica açıklamalarıyla, STK (Sivil Toplum Kuruluşları)'larla yapılan görüşmeler ve gizlice yürütülen politikalarla gerçekleşmiştir. Bazı yazarlara göre, orduda bulunan üst düzey bazı komutan, general ve tuğgeneral rütbeli kişiler Refahyol hükümetine özellikle de Refah Partisi'ne karşıdırlar.[130]

Bu arada Başbakan Necmettin Erbakan, özellikle üniversitelerdeki *"türban"* olayına değinerek *"rektörlerin türbanlı öğrenciler önünde selam duracağını"*[131] belirten açıklamaları yükseköğrenim kurumlarındaki türban yasağını tartışmaya açmıştır.[132]

Refahyol koalisyon hükümetinin kurulmasından sonra DYP'den bazı istifalar söz konusudur.[133] 54. Hükümet'in 8 Temmuz'da Meclis'te güvenoylaması sonucunda ret oyu verenler içerisindeki 8 kişi 16 Temmuz'da DYP'den istifa etmişlerdir.[134]

Bazı yazarlara göre, *"Önergelerin Meclis gündemine alınması olasılığı karşısında DYP'nin içine düştüğü çaresizlik koalisyon ortakları arasındaki ilişkinin denge elemanlarını yitirmesine neden olmuştur. Böylelikle, Refahyol koalisyonunun ortakları arasındaki ilişkide, işbirliği, eşitlik ya da ortaklık gibi kavramlarla açıklanmayacak*

---

[125] Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1996.
[126] Gülmez, 2014:81.
[127] Milliyet Gazetesi, 14 Temmuz 1996.
[128] Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.
[129] Kongar, 1998:276.
[130] Özer, 2011:89.
[131] Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1995.
[132] Kongar, 1998:276.
[133] Milliyet Gazetesi, 1 Temmuz 1996.
[134] Milliyet Gazetesi, 17 Temmuz 1996.

türden, belki de rehin alan/rehin kalan beraberliğini andıran bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır."[135]

Aynı yönde yapılan diğer bir değerlendirmeye göre, Necmettin Erbakan, malvarlıkları hakkındaki dosyaların görüşüldüğü gün, Tansu Çiller ile uzlaşma sağlamıştır. Necmettin Erbakan, bizzat kendisinin ortaya çıkardığı *"Örtülü Ödenek"* soruşturmasının *"devlet mahremiyeti"* olduğunu belirterek Tansu Çiller'i korumaya, kurulmasını istediği Refahyol hükümetini de garantiye almıştır. Kısacası, bu koalisyon DYP lideri için bir kurtuluş, Necmettin Erbakan için ise yıllardır hayalini kurduğu başbakanlık makamını elde etmesi olarak değerlendirilebilir. Bazı yazarlar tarafından hükümetin dosya pazarlığı üstüne kurulduğu söylenmiştir.[136]

Aynı zamanda iktidar partisi olması ve o dönem medyanın çoğunluğunu elinde bulunduran, siyasi çevrelerle taban tabana zıt bir siyasi görüşe sahip olmasından dolayı Refah Partisi birçok kez eleştirilere maruz kalmıştır. Refah Partisi'ne muhalif olan çevreler medyada Refah Partisi'nin rejim karşıtı olduğunu, Anayasayı çiğnediğini ve rejimi yıkmaya yönelik faaliyetlerde bulunarak laik Cumhuriyetin temellerinin sarsıldığını dile getirmişlerdir.[137]

Buna karşılık Refah Partisi'ni destekleyen medya kuruluşları da vardır. Refah Partisi'nin icraatları söz konusu medyada sık sık yer almaktadır. Ayrıca onlar Türkiye'de herhangi bir rejim meselesi olmadığını, Türkiye'nin demokrasi ile yönetilen bir ülke olduğunu savunmuşlardır.[138]

5.2. Olumlu Tepkiler

54. Hükümet kuruluş aşamasında bazı sorunlarla karşılaşmış ancak bu sorunları çözerek görevine başlamıştır. 54. Hükümeti'nin kuruluşunun ardından seçim sonrasındaki gergin havanın genel manada yumuşamaya yüz tuttuğu söylenebilir. Necmettin

---

[135] Özcan, 1998:13.
[136] Donat, 1999:275.
[137] Cumhuriyet Gazetesi, 6 Temmuz 1996.
[138] Yenişafak Gazetesi, 5 Şubat 1997.

Erbakan'ın barışçıl ve uyumlu söylemlerinin hükümetin kurulmasının akabinde RP'nin aleyhine esen rüzgarı nispeten dindirdiği söylenebilir.[139]

Sakıp Sabancı, TÜSİAD'ın Brüksel ofisinin açılışında, *"Demokrasiye inanıyorsak, sandıktan birinci çıkan partinin iktidarda olması gerektiğini ve Necmettin Erbakan'ın denenmesi gerektiğini"* ifade etmiştir.[140] RP lideri Necmettin Erbakan'ın Yavuz Donat'a verdiği röportajda, Refah iktidarından korkacak bir şey olmadığını, çoğulcu demokrasiye karşı olmadıklarını, parti olarak batılı ülkelerde uygulanan laiklik anlayışını savunduklarını, NATO ve Gümrük Birliği'nden çıkmayacaklarını ifade etmiştir.[141]

Bu gelişmeler yaşanırken hükümet, Ocak ayının sonlarında basın mensuplarının karşısına bir ekonomik tablo koyarak *"İşte yaptıklarımız, işte rakamlar budur."* demiştir.[142]

Bunun üzerine bu tarihlerde basında çıkan köşe yazılarına göz atmak gerekirse basında bazı yazarlar şöyle demekteler: *"Türk ekonomisinin 1983'de Turgut Özal'la başlattığı dışa açılma, fabrikaların marka, kalite üretmeye yönelmesi, Gümrük Birliği'ne girince ithalatın patlayıp, dövizin biteceği korkusunun gerçekleşmemiş olması "bir iyimser hava yarattı" faizler inmeye başladı. Tamam da aynı iyimserlik neden Tansu Çiller döneminde olmadı? Neden Yılmaz döneminde olmadı? Neden Necmettin Erbakan döneminde oldu? Hoca'yı sevme hakkını ver. Ekonominin ağırlığını dizlerine veren bir duruşa gelmiş olmasından ötürü Erbakan iyimserlik motoru olmuş, "rantiyecilerin beş beslenme borsunu da tıkadık" diyor ve şuanda % 80 olan enflasyonun bu yıl % 65'in altına ineceğini söylüyor."*[143]

Basında başka bir yazar şöyle demiştir: *"Ekonomideki bahar havası, faizlerdeki hızlı düşüş, borsanın yükselişi, piyasalardaki göreli güven ve istikrar durumu Başbakan*

---

[139] Yavaşça, 2018:137.
[140] Milliyet Gazetesi, 5 Haziran 1996.
[141] Milliyet Gazetesi, 6 Haziran 1996.
[142] Kazan, 1998:27-29.
[143] Doğru, Sabah Gazetesi, 25 Ocak 1997.

Necmettin Erbakan'ı müthiş keyiflendiriyor... Erbakan ve "ekibi", olumlu sinyalleri, iyi gelişmeleri, abartmadan ve rehavete kapılmadan izleyebilirlerse, ne ala."[144]

Basındaki bir başka yazar *"Necmettin Erbakan'ın Başbakanlığı dönemi, özelleştirmenin gevezelikten çıkıp eyleme çevrildiği önemli bir kavşak olarak tarihe geçecek."*[145] ifadesini kullanmıştır.

Basında bir başka yazar ise *"Türk ekonomisini hala kötü göstermek isteyenler varsa, gerçekten bu ülkeyi sevmeyen, bu ülkenin mutluluğunu istemeyenlerdir, siz onlara kulak asmayın."*[146] demiştir.

Sonuç olarak basındaki bazı yazarların Refahyol hükümetine karşı olumlu bir tutumunun bulunduğu söylenebilir.

5.3. Olumsuz Tepkiler

Çok kısa süren bir Anayol hükümeti denemesinden sonra, Türkiye'de Doğru Yol Partisi ile Refah Partisi arasında ortak bir hükümet kurma çalışmaları başlamıştır. O zamana kadar ANAP ile DYP arasında, birbirlerine karşı sadece koz olarak kullandıkları *"Refah'la koalisyon yapma tehdidi"* birden muhtemel bir seçenek olarak ortaya çıkınca Refah Partisi demokratik rejimin sınırları içinde meşruiyet kazanırken, medya bu ihtimalin gerçekleşmesini önlemek için zaman zaman tehditkar bir üslup kullanmıştır.[147]

Seçim dönemindeki karşılıklı söylemleri farklı ve olumsuz olan RP ve DYP'nin ortaklığı önceki söylemleri nedeniyle eleştirilmiştir. Burada iktidar olmak amacıyla iki partinin aralarındaki uyuşmazlıkları görmezden gelerek ortaklık kurduğunu söylemek gerekir. Dolayısıyla Tansu Çiller'in Refah Partisi'yle koalisyon kurmasına şaşıran ve kızan bir kesim söz konusudur.

---

[144] Çetin, Yeniyüzyıl Gazetesi, 25 Ocak 1997.
[145] Mengi, Sabah Gazetesi, 25 Ocak 1997.
[146] Aksın, Akşam Gazetesi, 25 Ocak 1997.
[147] Mutlu, 1996:692.

ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz tarafından bu koalisyon; *"Hoca'nın hedefi iktidar olabileceğini göstermek ve kadrolaşmak. Tansu Çiller'in hedefi soruşturmaları atlatmak."*[148] olarak yorumlamıştır.

Seçimlerden önce özellikle askeri kanatın oluşturduğu bir kesimin Refah Partisi'nin iktidarından çekindiği dile getirilmiştir. Söz konusu dönemde yapılan anketlere göre, Refah Partisi'nin seçimlerden birinci parti olarak çıkma ihtimali yüksektir. Bazı yazarlara göre ordunun bir kesimi Refah Partisi'nin seçimi kazanma ihtimalinden rahatsızdır. Bunun için Refah Partisi'nin seçimi kazanamayacağı yasal bir düzenleme istedikleri ifade edilmiştir.[149]

Refahyol'un iktidara gelmesinden hemen sonra çeşitli uyarılar yapılmaya başlanmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan'a ilk uyarı, İstanbul'daki Hava Harp Okulu'nun açılış gününde gelmiştir. Burada Türkiye'nin iç güvenliğini tehdit eden en önemli unsurun aşırı dinci faaliyetler olduğu ifade edilmiştir.[150] Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nin mezuniyet töreninde, Sakarya Grubu olarak adlandırılan Başbakan'ın özel korumaları GATA'ya girememiştir. Gerekçe Kılık Kıyafet Yönetmeliği'ne aykırılıktır.[151] Bu durum askerin başbakana yönelik tavrını ortaya koymuştur. Yine törenin başlaması için başbakan beklenmemiştir. Komutanlar laiklik mesajı vererek tavırlarını açıkça göstermişlerdir.[152]

Öte yandan Refah Partili Fethullah Erbaş'ın PKK kampını ziyareti, 30 Ağustos kutlamalarının olduğu gün tansiyonu iyice yükseltmiştir. Basında yer alan haberlere göre, 30 Ağustos resepsiyonuna katılan Necmettin Erbakan'ın, Cumhurbaşkanı tarafından sert bir dille uyarıldığı ifade edilmiştir.[153]

Ayrıca 6 Eylül 1996'da Başbakan Necmettin Erbakan, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının da katıldığı, *Adli Yıl"* açılış töreninde Yargıtay Başkanı Müfit Utku ve Türkiye Barolar Birliği (TBB) Başkanı Eralp Özgen, *"Türkiye'ye şeriat getirmeye kimsenin gücünün yetmeyeceğini, buna kalkışanların karşısında hukukçu-*

---

[148] Donat, 1999:165.
[149] Arcayürek, 2003:152.
[150] Hürriyet Gazetesi, 1 Ekim 1996.
[151] Sabah Gazetesi, 30 Ağustos 1996.
[152] Yenişafak Gazetesi, 30 Ağustos 1996.
[153] Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1996.

ları bulacağını, laiklik karşıtlarıyla sonuna kadar mücadele edeceklerini"[154] dile getirmişlerdir. Barolar Birliği Başkanı Eralp Özgen ayrıca *"Ülkemiz trafik kazalarını mevlit okutarak ve kurban keserek önlemek isteyen, yağmurun çaresini duada bulan, bütçe açığını karşılamak için Allah'ın nimetlerini kaynak gösteren ve dini politikaya alet eden bir zihniyetle idare edilmektedir."*[155] şeklindeki açıklamalarıyla gündeme gelmiştir.

Refahyol hükümeti iktidara gelir gelmez Cuma günlerinde bazı camilerde aşırı uç gruplar tarafından eylemler düzenlenmiş, sakallı, cüppeli ve asalı Aczi-mendi görüntüleri ortaya çıkmıştır. Bunlardan en dikkat çekenleri Aczi-mendiler olmuştur. Türkiye kamuoyu Aczi-mendileri o zamanlarda tanımıştır. Toplumsal anlamda büyük bir grup olmayan Aczi-mendiler ellerindeki asalar ve garip giyimleri ile hemen dikkat çekmiştir. 1996 yılının sonlarına doğru bu marjinal gruplara polis baskını düzenlenmiştir. Polisin 28 Aralık 1996 günü gazeteciler ve kameralar ile beraber bir eve düzenlemiş olduğu baskın sonrasında Aczi-mendilerin lideri konumunda bulunan Müslüm Gündüz ile Fadime Şahin gözaltına alınmıştır.[156]

RP-DYP koalisyon hükümeti ile ilgili bir tartışma da Avrupa'da söz konusudur. AP Dış İlişkiler Komisyonunda, bir grup *"Yardımları keselim."* derken, diğer grup *"İcraata bakalım."* görüşünü savunmuştur.[157] Refah'lı koalisyon hükümetine karşı belirlenecek tavır konusunda Tansu Çiller'e kızan ve Necmettin Erbakan'a güvenmeyen bazı parlamenterler, şimdiden sert tutum alınmasını ve Türkiye'ye yapılacak mali yardımların bloke edilmesini isterken, diğer bir grup milletvekili buna karşı çıkarak *"Necmettin Erbakan'ın ne yapacağına bakalım, tavrımızı sonra belirleyelim."* görüşünü savunmuştur.[158] Bu yaşanan gelişmelerle birlikte, hükümetin kurulduğu günden yıkılışına kadar dış basının bir kısmında hükümete karşı oluşan tepkiler devam etmiştir. Fransa'da yayınlanan Liberation gazetesi, RP-DYP koalisyonunu, *"Laik Türkiye'ye İslamiyetçi baş"* başlığıyla duyurmuştur.[159] İngiltere'de yayınlanan *Financial Times* gazetesi *"Cumhuriyet tarihinde ilk kez laik Türkiye'de İslamcılar'ın hükümeti kurduklarını"* ifade ederken, *The Guardian*, *"RP'nin hükümette bulunma-*

[154] Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1996.
[155] http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/os-1996-288.pdf, Sh. 13, E.T:24.04.2019.
[156] Birand, Yıldız, 2012:187.
[157] Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1996.
[158] Milliyet Gazetesi, 3 Temmuz 1996.
[159] Milliyet Gazetesi, 30 Haziran 1996.

sının, orduyu rahatsız edebileceğini" öne sürmüştür. *The Independent* ise *"Necmettin Erbakan'ın İkinci Dünya Savaşı sonrası, Türkiye'deki oluşumların çoğuna karşı çıktığını, bunların bazılarının Türkiye'nin NATO'ya girmesi, AB ile Gümrük Birliği'ne gitmesi olduğunu"*[160] belirtmiştir. Belçika'da yayınlanan *Le Soir* gazetesi Refahyol koalisyonunun kuruluşunu *"Atatürk'ün ülkesinde deprem. İslamcılar iktidarda."* başlığını kullanarak duyurmuştur. Gazete, *"Necmettin Erbakan'a iktidar kapısını laiklik bayrağını kimseye kaptırmayan bir kadının, Tansu Çiller'in açtığına"* dikkat çekmiştir.[161]

Refahyol hükümetinin güvenoyu alması çeşitli ülkelerde farklı değerlendirmelere yol açmıştır. ABD yönetimi, aldığı güvenoyu nedeniyle Refahyol hükümetini ve Başbakan Necmettin Erbakan'ı tebrik ederken, hem politikalar hem de siyasi söylem konusunda ilk kez belirgin bir uyarı göndermiştir. ABD Dışişleri Sözcüsü Burns, *"Sözler ve tavırlar da uygulamalar kadar önemli. Necmettin Erbakan'ın söylemini de bundan böyle yakından dinleyeceğiz."*[162] demiştir. Burns, ayrıca Türk-Amerikan ilişkilerinin yeni hükümetle de aksamadan devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.[163]

Almanya, koalisyon hükümetinin büyük ortağı CDU/CSU partileri adına açıklama yapan Dış Politika Sözcüsü Karl Lamers, Atatürk'ün ülkesinde İslamcı bir politikacının başbakan olmasında, laik ve özellikle liberal muhafazakar partilerin beceriksizliğinin büyük rolü olduğunu belirtmiştir.[164]

6. DEĞERLENDİRME

Siyasi partiler günümüzde çok önemli bir yer edinmiştir. Demokrasinin işleyişine hız kazandıran siyasi partiler, siyasal hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.[165] Modern demokrasilerde yönetilenlerin yönetime katılabilmeleri esas itibariyle siyasal partiler aracılığıyla gerçekleşmiştir.

---

[160] Milliyet Gazetesi, 30 Haziran 1996.
[161] Milliyet Gazetesi, 30 Haziran 1996.
[162] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[163] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[164] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[165] Özbudun, 2010:92.

12 Eylül 1980 Askeri müdahalesinden sonra tüm siyasi partiler kapatılmıştır. Müdahalenin ardından siyasi partilerin yeniden kurulmasına izin verilmiştir. Böylece Milli Görüş hareketinin devamı niteliğindeki RP siyasi hayatına başlamıştır.

RP'nin kuruluşundan sonra katıldığı seçimlerde oy oranlarını devamlı arttırmıştır. Bu seçimler şöyledir: 1991 Milletvekili Genel Seçimleri, 1994 Yerel Seçimleri ve 1995 Milletvekili Genel Seçimleri. 1991'de gerçekleşen genel seçimlerle RP Meclis'te temsil edilme hakkını elde etmiştir. Meclis'e giren RP güçlü bir muhalefet yaparak[166] ilerleyen yıllardaki siyasi hayatını şekillendirerek diğer seçimlere çok daha güçlü bir toplumsal destek ile girmiştir.[167] Refah Partisi kendisini iktidara taşıyacak olan tarihi ivmeyi 27 Mart 1994 Yerel Seçimlerinde yakalamıştır. Basında yer alan bazı görüşlere göre, eğer Refah Partisi, 27 Mart'ta yapılan Yerel Seçimlerde Ankara ve İstanbul gibi kentleri alamasaydı bu büyük sıçramayı başaramazdı.[168] 27 Mart 1994 tarihinde yapılan Yerel Seçimlerde her ne kadar birinci parti olmasa da RP'nin büyük bir patlama yaptığı söylenebilir. RP'nin bu seçimde İstanbul ve Ankara gibi en önemli büyükşehirleri kazanması 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde birinci parti olmasının yolunu açmıştır.

1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde birinci parti olan RP Meclis'te yerini almıştır. Böylece Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in seçimlerde en yüksek oyu alan ilk parti olan Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'a hükümeti kurma görevi vermesiyle Türkiye tarihi bir dönüm noktasına girmiştir. Diğer bir deyişle, Türkiye'de siyasi tansiyonu yüksek yeni bir dönem başlamıştır. RP İslami kimlik ve söylemi ile siyasal sistem içinde meşruluk zemini bulmaya çalışmıştır.

24 Aralık 1995 tarihinde yapılan Milletvekili Genel Seçimlerinde partiler tek başına iktidar olamamışlardır. Bu durumda koalisyon hükümeti tek seçenek haline gelmiştir. RP'nin koalisyon çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanınca ANAP ve DYP koalisyonu denenmiş ancak iktidarı RP'ye kaptırmamak için kurulan Anayol azınlık hükümeti uzun soluklu olmamıştır. Aslında başlangıçta RP'lilerin de ANAP'lıların da çoğu, RP-ANAP koalisyonu istemiştir. Çünkü RP-ANAP koalisyonu bugünkü RP-DYP koalisyonundan daha rahat bir toplumsal ortamda oluşabilirdi. Basında yapılan bazı

[166] Milliyet Gazetesi, 11 Nisan 1996.
[167] Livaneli, Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[168] Livaneli, Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.

değerlendirmelere göre, taktikler tutmamış, satrancın taşları denk düşmemiştir. ANAP, Necmettin Erbakan'ın *"kapılarına düşmesini"* ve *"DYP'den 40-50 milletvekilinin kopup gelmesini"* hesaplarken, Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller daha *"pratik"* bir anlaşma yapmışlardır.[169]

28 Haziran 1996'da Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi koalisyonundan oluşan 54'üncü Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Necmettin Erbakan'ın Başkanlığında Cumhurbaşkanınca onanmıştır.

Bazı yazarlar tarafından RP'nin koalisyon ortağı olarak yer aldığı 54. Hükümet'in, Necmettin Erbakan'ın Başbakan olma tutkusu, Tansu Çiller'in ise adının karıştığı örtülü ödenekle ilgili önergeler sebebiyle Yüce Divan'da yargılanma ve ceza alma korkusu üzerine kurulduğu söylenmiştir.[170] Söz konusu önergeler RP ve DYP'li vekillerin oylarıyla Meclis'te reddedilmiştir.

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri, Türkiye siyasetinde Refah Partisi'nin birinci parti olmasından kaynaklanan çeşitli zorlukları doğurmuştur. Çünkü seçimlerin ardından uzun bir süre geçmesine rağmen hala güvenoyu almış bir hükümetin olmayışı kamuoyunda rahatsızlık yaratmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, *"Hükümet bulun, uzlaşın."* uyarısında bulunmuştur.[171] Ancak RP'nin iktidar dışında tutulması gerektiğini savunanların endişesi ile ülkenin hükümetsiz kalma endişesi karşı karşıya gelmiştir.[172] Zaten seçimlerden sonraki parlamento aritmetiği içinde RP'nin bulunmadığı bir hükümetin imkansızlığını göstermiştir. Ancak bu koalisyon merkezin yeniden tanımlanmasına katkıda bulunacak bir barış koalisyonu olmamıştır. Çünkü merkezin yeniden tanımlanmasının en önemli unsuru olan laiklik konusunda taraflar bir uzlaşmaya varamamıştır. Kendisini laikliğin koruyucusu olarak gören TSK rahatsızlıklarını her fırsatta dile getirmiştir.[173]

---

[169] Akyol, Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[170] Ekşi, Hürriyet Gazetesi, 29 Haziran 1996.
[171] Milliyet Gazetesi, 17 Haziran 1996.
[172] Yavaşça, 2018:130
[173] Hürriyet Gazetesi, 9 Mart 1997.

İKİNCİ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN İCRAATLARI

1. GENEL OLARAK

Refahyol hükümetinin kurulmasıyla birlikte Türkiye siyasetinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu durum savundukları düşünceler açısından birbirinden farklı iki partinin oluşturduğu koalisyon hükümetinin yapacağı icraatler üzerinde tartışılmaya başlanmıştır. Refahyol hükümeti kurulduktan sonra RP'ye karşı olanlar özellikle RP'ye icraat yaptırmamak temeli üzerine bir strateji kurarak, RP'yi en kısa sürede iktidardan uzaklaştırmanın yollarını aramışlardır denilebilir.[174]

Basında yapılan bazı değerlendirmelere göre Refahyol hükümetinin politikaları gerilimi azaltmak yerine arttırmıştır.[175] Buna göre Refahyol hükümeti politikalarında sergilediği siyasi tavır ile kendi meşruiyetini zayıflatmıştır.

"Refahyol koalisyonunda hakim konumda bulunan Refah Partisi, iktidara gelmeden önceki dönemlerde, özellikle de seçim konuşmalarında, hem içte ekonominin yönetimini hem de dış ilişkiler konularında siyasileri tavizsiz bir biçimde eleştirmiştir. İçte, ekonominin yönetiminde özellikle faiz ve mevcut vergi sistemini, dış ilişkilerde de bağımlı ve güdümlü bir politika izlendiği eleştirisi yapmıştır."[176]

Refahyol hükümet dönemi, Refah Partisi'nin temsil ettiği İslami gelenek nedeniyle düşünce anlamında birbirine zıt iki partinin yollarının kesiştiği bir dönemdir. Bu bakış açısıyla bu bölümde hükümetin icraatlerinden bahsedilecektir.

2. EKONOMİK ALANDAKİ İCRAATLAR

Refahyol hükümetinin ekonomide ilk vaatleri asgari ücretin vergi dışı bırakılması, memur ve emekli zammının ez az yüzde 50 olması, çiftçilerin Ziraat Bankası'na olan kredi faiz borçlarının affedilip, anapara borçlarının da taksitlendirilmesi olmuştur.[177]

---

[174] Hürriyet Gazetesi, 13 Ağustos 1996.
[175] Hürriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1997.
[176] Özcan, 1998:121.
[177] Hürriyet Gazetesi, 2 Temmuz 1996.

Refahyol hükümetinin ekonomik alandaki icraatları ise; memur, işçi ve emeklilere yüzde 50 oranında zam yapılması, atıl duran kaynakların harekete geçirilmesi, israfın önlenmesi, faizlerin indirilmesi, rant gelirlerinin vergilendirilmesi, kamu borçlanma gereğinin azaltılması, ithalatın azaltılıp ihracatın arttırılması, çalışanların ekonomik olarak rahatlatılması bu amaçla asgari ücretten vergi alınmaması ve tarım kesiminin rahatlatılmasına yönelik projeler şeklindedir.[178]

Refah Partisi, koalisyon protokolü gereği DYP'ye bıraktığı halde ekonomiye el atmış ve hem faizlere hem de kredilere kısıtlama getirmeyi amaçlayan dokuz maddelik bir reçete vermiştir. Bu reçetede; tüm faizlere üst sınır getirilecek, faiz gider yazılmayacak, çifte vergilenecek, peşin vergi tümüyle kaldırılacak, ekonomi IMF'ye bağlılıktan kurtulacak, kurlar enflasyona uygun trend izleyecek, özelleştirmelerde peşkeş önlenecek, tüm bankalar adil şekilde kredi dağıtacak, bankaların vereceği kredi, mevduatı aşamayacak, bankaların batık kredisi olmayacak ifadeleri yer almıştır.[179]

Başbakan Necmettin Erbakan 11 ay boyunca özellikle kaynak paketleri, havuz hesabı, bedelsiz ithalat, denk bütçe, memur, işçi ve emekli maaşlarına yapılan zamlar, özellikle enerji alanında yapılan anlaşmalar ve durgun giden özelleştirmenin hız kazanması gibi uygulamalarıyla dikkat çekmiştir.[180]

Refahyol hükümeti kısa dönemde, karma ekonomik sistemi kullanmış, ekonomik göstergelerde iyileştirmeler sağlamış ve de faizle mücadele etmiştir. RP, adil düzen söylemini ekonomi politikası alanında uygulamaya koyamamıştır. Basında yapılan bazı değerlendirmelerde politikalar ve göstergeler itibariyle Refahyol'un kısa sürede ekonomiye canlılık kattığı belirtilmiştir.[181]

Refahyol hükümeti ülkede memnuniyet havası yaratmak için adımlar atmıştır. *"Refahyol hükümetinin işbaşına gelişinde yüzde 80 olan enflasyona mukabil asgari ücretler yüzde 101 artışla enflasyonun 21 puan üzerinde tespit edilmiştir. Refahyol hükümeti icraatlarına memurlara verdiği % 50'lik zamla devam etmiştir."*[182]

---

[178] Yenişafak Gazetesi, 15 Temmuz 1996.
[179] Hürriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1996.
[180] Yenişafak Gazetesi, 18 Haziran 1997.
[181] Çetin, Yeniyüzyıl Gazetesi, 25 Ocak 1997.
[182] Kazan, 2002:172.

Başbakan Necmettin Erbakan'ın 'seçim' değil 'çözüm' hükümeti olarak nitelediği Refahyol hükümetinin kurulmasıyla halkın yüzünün, gözünün içinin güldüğünü savunarak, hükümetin ülkenin kaynaklarını harekete geçirmek suretiyle devleti büyük borçlanmalardan kurtaracağını, devletin kendi kaynaklarıyla ayakta duracağını böylece faizlerin de düşeceğini belirtmiştir.[183]

Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller de; dengesiz ve kaynaksız hiçbir harcama yapılmayacağını, kaynak bulmak için gerekli önlemlerin alınacağını, önlemlerin daha çok ezilmiş kesimlere yönelik olacağını, faizlerin piyasa ekonomisine göre inip çıkacağını, dövize reel kur uygulamasının devam edeceğini, ihracatçının rahat edeceğini ifade etmiştir.[184]

Başbakan Necmettin Erbakan, kaynak sıkıntısına çözüm getirmek amacıyla havuz projesi adıyla yeni bir proje geliştirildiğini açıklamıştır. Başbakan Necmettin Erbakan'ın ekonomi ve bürokrasi çevrelerinde geniş tartışma yaratan projesine göre; kamuya ait tüm hesaplar tek bir bilgisayar hesabında birleştirilerek, merkezi bir havuz hesabı oluşturulacaktır. Parası olan ve bunu repo ya da faizde değerlendiren kamu kuruluşlarının kaynakları bu hesaba girecektir. Kaynak arayan kamu kuruluşları, Hazine'ye başvurmak yerine doğrudan bu havuzdan çekle para çekebileceklerdir.[185]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın devlet parasını en yüksek faizi veren bankaya yatırma amacıyla ortaya attığı 'Havuz Projesi' ekonomi ve siyaset çevrelerinde büyük tartışma yaratmıştır. Tartışmaya katılan bazı bürokrat ve siyasetçiler projenin uygulanabilir olmadığını savunmuşlardır.[186] Ancak projenin uygulanabilir olduğu görülmüştür.

Refahyol hükümetinin öncelik verdiği konular arasında yer alan kaynak paketlerinin Başbakan Necmettin Erbakan tarafından açıklandıktan sonra kamuoyunda çeşitli tartışmalar başlamıştır. Bazı yazarlara göre kısa vadede rahatlama, orta ve uzun vadede çok ciddi olumsuz etkilerle karşılaşılabileceği vurgulanmıştır.[187] Burada Nec-

---

[183] Hürriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1996.
[184] Hürriyet Gazetesi, 19 Temmuz 1996.
[185] Hürriyet Gazetesi, 22 Temmuz 1996.
[186] Hürriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1996.
[187] Neftçi, Hürriyet Gazetesi, 1 Ağustos 1996.

mettin Erbakan'ın kaynak paketleri ile tedbirler almaksızın ekonomik çözüm üretme yolunu tuttuğu söylenebilir.[188]

Birinci kaynak paketi;

- Yurt dışındaki işçi dövizi mevduatı Türkiye'ye getirilecek,
- İnterkit, Merkezi Nakit Yönetimi oluşturulacak,
- Vergi tahsilatı artırılacak,
- Özelleştirme hızlandırılacak,
- Kamu kesiminin sahip olduğu lojman, sosyal tesis, arsa ve arazi gibi gayrimenkuller satılacak,
- Belediyelere kestikleri cezalardan pay verilecek,
- Hazine'ye ait arazide gecekondu yapanlara bu araziler satılacak,
- Bağkur emeklilerinin basamak yükseltmeleri için peşin prim tahsilatı yapmak için kanun çıkarılacak,
- Ruhsatı alınmış maden sahalarının ruhsat harçlarının kısa sürede tahsili yoluyla Hazine'ye gelir sağlanacak,
- Yüzde 6'ya çıkarılmış olan KKDF kesintisinden, elde edilecek ilave 9 trilyon lira gelir Eximbank'a aktarılacak.[189]

İkinci kaynak paketi;

- Tütün mamullerine bandrol ve peşin vergi,
- SSK, Emekli Sandığı ve Bağkur gayrimenkullerinin satışı,
- Yastık altındaki altına vergi,
- Döviz hesabı ile yerli oto alımında sağlanacak vergi,

---

[188] Özel, Yenişafak Gazetesi, 2 Ağustos 1996.
[189] Yenişafak Gazetesi, 1 Ağustos 1996.

- Manavgat suyu projesi geliri,
- Benzinde solvente fon,
- Özel turistik saha tahsisi,
- Gecekondu arazilerinin değerlendirilmesi,
- Mega projelere ortaklık imkanı,
- Kamu kağıtlarından faiz kesintisi,
- Cep telefonlarından yapılan kesintinin artırılması.[190]

Üçüncü kaynak paketi;

- Enerji santralleri ve şebekelerin kiralanması,
- Yurtdışında çalışanlara emeklilik,
- Kamuya ait geçmiş borçlarını ödemeyenlere kolaylık getirilmesi,
- Otoyol ve köprü geçişlerine kolaylık ve tenzilat sağlanması,
- Tahvillerin vergilendirilmesinde adalet sağlanması,
- Yolcu beraberi ihracatta işlemlerin kolaylaştırılması.[191]

Kaynak paketlerinde yer alan kaynakların bütçeye dahil edilmesini isteyen Başbakan Necmettin Erbakan hedeflerinin Türkiye'yi denk bütçeye kavuşturmak olduğunu belirtmiştir.[192]

Ekonomi alanında ciddi bir kaynak sıkıntısı söz konusudur. Nitekim, *"1997 Bütçe Tasarısı, işte bu yoğun 'kaynak yetersizliği'nin baskısı altında hazırlanmaya başlandı. Ayrıca, Koalisyon Hükümetinin iki kanadı arasında ciddi görüş ayrılıkları da bulunuyordu. Başbakan Necmettin Erbakan, kaynak paketinde yer alan kalemlerin bütçe gelirleri arasında gösterilmesini istiyor, Başbakan Yardımcısı Tansu Çiller ise,*

---

[190] Yenişafak Gazetesi, 20 Eylül 1996.
[191] Yenişafak Gazetesi, 27 Kasım 1996.
[192] Hürriyet Gazetesi 25 Eylül 1996.

bunların, gelir olmadıklarını belirtiyor, borç olarak nitelendirilmeleri gerektiğini ileri sürmüştür.[193]

Refahyol koalisyonunun ekonomi politikası, diğer hükümetlerle benzerdir. Refah Partisi'nin *"Adil Düzen"* ismini verdiği politikanın bu dönemde uygulanmadığı, faiz ve vergiler konusunda değişiklik yönünde bir adım atılmadığı görülmüştür.[194] RP-DYP koalisyon hükümetinin programında dikkat çeken husus, RP'nin seçim propagandası olan Adil Düzen'e yer verilmemesidir.[195]

"Uygulanan ekonomik politikayı eleştiren Refah Partisi, iktidara geldiklerinde uygulamayı hedefledikleri 'Adil Düzen' görüş ve programını geliştirdiler. Adil düzen politikasında faiz uygulamasına doğrudan yer verilmekte, ancak bir tür iskonto oranı olarak sisteme dahil edilmektedir. Finansal alanda, faizin yerine "kar ortaklığı" kavram ve uygulaması öngörülmektedir."[196] Refahyol koalisyonunun ekonomi politikası, görüntüde önceki politikalardan bir sapma göstermemiştir. Refah Partisi'nin 'Adil Düzen' sloganı ile tanımladığı politikanın uygulanmadığını belirtmek gerekir. Faiz ve vergi uygulamalarında da hiçbir belirgin değişiklik olmadığı gibi, değişiklik yönünde ciddi bir adım da atılmamıştır.[197]

"Adil Düzen, RP'nin ekonomik programının temelini oluşturmuştur." [198] Adil Düzen temel olarak faiz kavramını dışlayan, alternatif bir ekonomik sistemi öngörmüştür. *"Erbakan Adil Düzen söyleminin içerdiği görüşleri içselleştirmiş ve bir parti programına dönüştürmüştür ... RP'nin Adil Düzen söylemi, partinin en ilgi çeken politikalarından biri olmuştur. Muğlak içeriği ve ütopik savlarıyla öne çıkan Adil Düzen söylemi, ekonomik krizin siyasi ve toplumsal gündemin önemli bir parçasını oluşturduğu 1990'lı yıllarda, partinin popülaritesini arttırmıştır. Özellikle, ekonomik krizden en çok etkilenen kesim olan dar gelir sahibi potansiyel RP kitlesinde oldukça ses getirmiştir. Ne var ki, diğer siyasetçiler, yazarlar ve akademisyenler Adil Düzen söy-*

---

[193] Saybaşılı, 1998:55.
[194] Hongur, 2006:47.
[195] Hürriyet Gazetesi, 4 Temmuz 1996.
[196] Önder, 1998:121.
[197] Önder, 1998:122.
[198] Yavaşça, 2018:110.

leminin popülist yönünün altını çizerek genel olarak bu söyleme mesafeli durmuşlardır."[199]

Adil Düzen söylemi birçok çevre tarafından anlaşılamamış olsa da Necmettin Erbakan tarafından şu şekilde ifade edilmektedir: *"Yeniden büyük Türkiye'yi kurmak için Milli Görüş'ün Adil Düzeninde faiz olmayacak, haksız vergiler kalkacak, paranın değeri hak ölçüsü olarak kabul edilecek, sağlam paraya geçilecek, karşılıksız para basılmayacak, paranın değeri düşürülmeyecek ve krediler adil ölçüler içinde faydalı iş yapan herkese verilecek. Böylece herkes bugünkü düzende bir ekmek aldığı paraylа üç ekmek"* alacak.[200]

Bazı yazarlara göre, *"RP'nin kendisini diğer partiler karşısında avantajlı konuma taşıyan Adil Düzen retoriği altında sergilediği ekonomik model, gerçekten Üçüncü Dünyacı, RP propaganda literatüründe sıklıkla kullanılan antiemperyalist dille tutarlıdır. Adil Düzen modeli, Batı'nın serbest piyasa ekonomisiyle Doğu Bloku ülkelerinin devlet kontrollü Sosyalizmi arasında karma bir ekonomik yapıyı "üçüncü bir yolu" canlandırmaktadır."*[201] *"Adil Düzen projesi, aynı zamanda özellikle faizsiz bankacılık gibi bir grup İslami elementi de içermektedir. Bu proje daha iyi bir toplum kurmak için modern teknolojinin kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Hızlı ekonomik gelişme ve ulusal gelirin adil dağılımı ana temalarına dayanan Adil Düzen projesi; politika, ekonomi, bilim, din ve ahlak şeklinde sıralanabilen farklı ve ilişkili alanların toplamından oluşmaktadır."*[202]

Refah Partisi'nin içte izlediği ekonomik politikaları marjinal değişiklikler içermemekle birlikte, çeşitli kamu kaynaklarının yönlendirilmesi ve kamu politikalarının oluşturulmaları açısından kendi grubuna yönelik olduğu görülmektedir. Ekonomide kayıt dışılığa müdahale edilmemiş orta ve küçük boy işletmelerin korunmasına özen gösterilmiştir. Ayrıca KOBİ mantığı doğrultusunda küçük ve orta boy işletmelerin de potansiyel oy tabanı olarak görülmesi ve buna yönelik politikalar oluşturulmasından söz edilebilir.[203]

---

[199] Yavaşça, 2018:110.
[200] Erbakan, 1991:14, aktaran Yavaşça, 2018:111.
[201] Özdemir, 2015:171.
[202] Özdemir, 2015:171.
[203] Önder, 1998:125-127.

Refahyol hükümetinin ekonomi politikaları ile ilgili Başbakan Necmettin Erbakan, bazı esaslara dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bunlar rant ekonomisinden reel ekonomiye geçilmesi, acı reçeteler yerine tatlı reçeteler getirilmesi ve vergi, zam, faiz, düşük ücret, düşük taban fiyatı, iç ve dış borç sorunlarının ortadan kaldırılması, kendi öz kaynaklarımıza dayalı ülkenin ekonomik imkânlarının seferber edilmesi ile israflar ve yolsuzlukların önlenmesi olarak sıralanmaktadır.[204]

Bu esaslar doğrultusunda 54. Hükümet, 26 Haziran 1996'dan yıl sonuna kadar altı aylık süre esnasında "kaynak paketlerinin hazırlanması" için çalışmıştır. Yaklaşık her biri 10'ar milyar dolar olduğu söylenen kaynak paketleri hazırlanmış, bunlardan üç tanesi peş peşe yürürlüğe konmuştur.[205] Birinci kaynak paketini oluşturan en önemli kalem "Kamu Tek Hesabı" yani söylem olarak kullanılan Havuz Sistemi'dir. Havuz Sistemi'nin özü Başbakan Necmettin Erbakan'a göre, *"Devletin parası rantiyenin bankasına ucuz faizle verilmeyecek, devletin parası ile devlete borçlanarak devlet soydurulmayacaktır. Yani bütün devlet paraları bir tek sistemde toplanacak, elektronik ortamda ve bilgisayar vasıtasıyla takip edilerek, sistemin içerisinde herhangi bir kamu kuruluşu kendisi buraya parasını koyduğu zaman % 50 alacak, buradan borç aldığı zaman % 60 ile alacaktır. Eğer parasını özel bankaya verse % 20 alıyor, %30 oradan kaybediyor. Özel bankadan borç alsa % 120, %150 faizle alıyor. Böylece kamu kuruluşları bilhassa belediyeler ve KİT'ler havuz sisteminden çok büyük ferahlık elde etmiş olacaktır. Bu havuz sistemiyle 1 ayda 7 milyar dolar birikmiştir."*[206]

Şevket Kazan da Havuz Sistemi le ilgili olarak şöyle demiştir: *"Biz KİT'leri bataktan kurtarmak üzere kolları sıvadık. Bütün KİT'lerin gelirlerini bir farazi hesapta, yani belli bir kasada değil, bir hesap tablosu içerisinde derledik, toparladık buna HAVUZ adını verdik. Hangi KİT'in para fazlası var belli görülüyor, hangi KİT'in paraya ihtiyacı var görülüyor. Para fazlası olan KİT'in parasını alıp, para ihtiyacı olan KİT'e harcadık ve böylece serbest piyasadan yüzde 150 faiz alarak iş yürütmeye çalışan KİT'leri yüzde 50 ile iş yürütür hale getirdik. Böylece o zarar eden KİT'leri bir*

---

[204] Erbakan, 2007:130-131.
[205] Yenişafak Gazetesi, 1 Ağustos, 20 Eylül, 27 Kasım 1996.
[206] Erbakan, 2007:132.

sene içerisinde 200 trilyon kar eden KİT'ler haline getirdik. İşte bu, havuz sistemi dediğimiz sistemle gerçekleşti."[207]

Denk Bütçe konusu üzerinde durulan diğer önemli bir konudur. Hükümetin ilk aylarında Denk Bütçe ile ilgili birçok tartışma yaşanmıştır. Necmettin Erbakan Denk Bütçe'yi *"Cumhuriyet tarihinin en büyük olayı"* derken muhalefet ise aynı fikirde değildir ve bunun tamamen hayal mahsulü olduğunu belirtmişlerdir.[208] Necmettin Erbakan, 1997 bütçesinin hükümet tarafından denkleştirildiğini ve hazırlanan 1997 bütçe tasarısında Denk Bütçe'nin oluşturulduğunu ifade etmiştir. Nitekim Necmettin Erbakan' a göre, hükümetin 1997 bütçede faiz ödemelerinin 22,5 milyar dolardan 13,8 milyar dolara indirilmiş, bütçe açığı 18,382 milyar dolardan sıfıra indirilmiştir. Başta faiz ödemeleri olmak üzere yapılan tasarruflar ile bütçe toplamının 55 milyar dolardan 46 milyar dolara indirildiği ifade edilmiştir. Faiz dışı bütçe 4 milyar dolar fazladan 14 milyar dolar fazlaya çıkarılmıştır. Böylece, halka ve devlet hizmetlerine 10 milyar dolar ilave bir imkan temin edilmiş ve bu işin "Denk Bütçe" ile sağlandığı dile getirilmiştir.[209]

Hükümetin üzerinde durduğu önemli diğer bir konu dış ekonomik ilişkilerdir. Dış ekonomik ilişkiler açısından hükümet IMF, Dünya Bankası ve Avrupa ülkeleri ile uzlaşmacı bir tutum izlemiştir. Türkiye'nin ticareti Avrupa'ya dönük olmasına karşılık (Yaklaşık % 50) RP'nin İslam ülkeleri ile de ticari ilişkileri ilerletme amacı vardır. Ticari ilişkilerin siyasal alanda da birliğe gitmesi amacıyla da G-7'lere karşı D-8'lerin kurulduğu söylenebilir.[210]

Şevket Kazan'a göre; D-8 Projesi, G-7'lere karşı ortaya konulan bir projedir. G-7'ler dünyanın en gelişmiş, sanayileşmiş 7 ülkesi; Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Kanada ve Japonya. Bu G-7'ler karşısında bir de sömürülmüş ve sömürülmekte olan, sömürüldüğü için de imkanı varken o imkanı kullanamamış; ama son yıllarda dünya pazarlarında büyük gelişmeler göstermiş birtakım ülkeler var. İşte D-8 özellikle geri bırakılmış ve çoğu Müslüman olan bu ülkelerin bir

---

[207] Kazan, 1998:18.
[208] Aksoy, 2000:175, aktaran Özer, 2011:43.
[209] Erbakan, 2007:142.
[210] Önder, 1998:124.

araya getirilmesi suretiyle oluşturulmuştur.[211] *"Bu ülkeler Türkiye, İran, Pakistan, Bangladeş, Malezya, Endonezya, Mısır, Nijerya'dır. Önceleri Müslüman bir örgüt olmasından dolayı 'M' olarak adlandırılan bu örgüt, beklenmedik bir şekilde Mısır'ın dine dayalı bir örgüt kurmaktan dolayı rahatsızlığını belirtmesiyle "D" olarak değiştirilmiştir."*[212]

"54'üncü Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı olan Necmettin Erbakan tarafından ileri sürülen gelişmekte olan belli başlı Müslüman ülkelerin işbirliğine gitmesi düşüncesi; Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Malezya, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'den temsilcilerinin katılımıyla İstanbul'da Ekim 1996'da toplanan "Kalkınmada İşbirliği Konferansı"nda ele alınmıştır. D-8'in kuruluşunun ilk adımı olan bu Konferans ve hazırlık toplantıları neticesinde, 15 Haziran 1997'de İstanbul'da yukarıda isimleri zikredilen ülkelerin hükümet ya da devlet başkanlarının hazır bulunduğu zirve neticesinde ilan edilen İstanbul Deklarasyonu ile D-8 resmen kurulmuştur."[213] *"D-8, üye ülkeler arasında ekonomik ve ticari işbirliğinin geliştirilmesine yönelik bir oluşumdur. D-8'in amacı kalkınma yolundaki ülkelerin dünya ekonomisi içindeki konumlarını iyileştirmek, ticari ilişkilerini çeşitlendirmek ve ticaret alanında üye ülkelere yeni imkanlar yaratmak, uluslararası seviyede karar verme mekanizmalarına güçlü biçimde katılmalarını sağlamak ve halklarının yaşam seviyesini yükseltmektir."*[214]

Sonuç olarak yukarıdaki açıklamalar göre, Refahyol hükümetinin, özellikle ekonomi alanında başarılı olduğu söylenebilir. Refahyol'un işbaşında olduğu süre boyunca, ortaya çıkan ekonomik göstergelerde bu görülmektedir. İktidarda kalınan sürenin neredeyse yarısı askeri müdahale tehlikesi ile geçirilmiş ancak % 6'lık bir düşüş enflasyonda sağlanabilmiştir. Bu durumun Refahyol iktidarıyla iyileştirildiği söylenebilir.[215]

3. İÇ POLİTİKADA İCRAATLAR

"Siyasal alanda Refahyol hükümetinin ilk icraatı, RP ve DYP aleyhine yayınları sebebiyle medyaya karşı olmuştur. Bir ay içinde uygulamaya geçmesi öngörülen basın-

---

[211] Kazan, 1998:24.
[212] Akşin, 2000:171, aktaran, Özyanık, 2005:51.
[213] Aşgın, 2018:441.
[214] Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, E.T:4.08.2019.
[215] Akel, 1999:65.

la ilgili üç maddelik kararda, devlet kredilerinin basına kapatılacağı, basının devletten aldığı kredilerin ödeme günü geldiğinde tehir edilmeyeceği ve promosyon yasağı getirileceği hususları yer alıyordu. Bu karar "basın özgürlüğüne darbe"[216] adı altında medyada tepkilere yol açmıştır. Bazı yazarlara göre, Refah Partisi'nin "kartelci medya" olarak adlandırdığı medya grubuna yönelik reklam ve teşvik verilmeyeceğini açıklanması Refah Partisi aleyhine merkez medyada büyük bir fırtına kopmasına neden olmuştur denilebilir."[217]

"Refahyol hükümetinin yayınladığı bu tebliğ ile gazeteler tarafından yapılan promosyonlara bazı sınırlamalar getirilmiştir. Bu çerçevede, promosyonlar için Sanayi Bakanlığı'ndan izin alınması gerekecektir.[218] *Bu konuyla ilgili olarak hükümet tarafından hazırlanan bir diğer yasa tasarısı ise medya tarafından "sansür yasası" olarak adlandırılan "basın kurumlarının yapılanmasına" ilişkin düzenlemeyi içermektedir. Yasa tasarısı, yalan haber yazılmaması, devletin siyasi ve mali itibarının sarsılmaması, halkın telaşa verilmemesi, tezyif olmaması, maksatlı yorum yapılmaması, yetkili makamları etkileyecek yorum yapılmaması, promosyonlarla ilgili düzenlemeler uyulmaması halinde cezalar öngörmüştür."*[219]

Bu dönemde 1230 yargıç ve savcının tayin kararnamesi diğer bir eleştiri konusu olmuştur. Refahyol tarafından yürürlüğe konulan bu kararname RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan tarafından açıklanmıştır. Bu kararname medyanın bir kısmında tasfiye operasyonu, sürgün kararnamesi olarak nitelendirilmiştir.[220]

Ayrıca Refahyol'un Zorunlu Tasarruf Yasası ve Bedelsiz Otomobil İthalatı Kararnamesi çeşitli kesimlerce de tepkiye neden olmuştur. Basında sanayide çalışan işçilerin bazıları Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'den yasayı veto etmesini istediği yer almıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e yerli ve yabancı tüm yatırımcılardan kararname ile ilgili yardım isteyen fakslar gönderildiği belirtilmiştir.[221]

"Aralık ayının ilk günlerinde koalisyonun RP kanadının bürokrasi alanında bazı girişimleri söz konusudur. Dışişleri Bakanlığı'nın görev alanındaki birtakım işlerin,

---

[216] Milliyet Gazetesi, 8 Temmuz 1996.
[217] Özdemir, 2015:177.
[218] Altaylı, Hürriyet Gazetesi, 13 Temmuz 1996.
[219] Hongur, 2006:46.
[220] Kocabaş, 1997:49-50, aktaran Özdemir, 2015:177.
[221] Donat, 1999:165.

Başbakanlık genelgesiyle Refah Partili Devlet Bakanı'na aktarılması, Milli Savunma Bakanlığı'na araştırma çalışmaları için verilen 50 trilyonluk ödeneğin Meclis'teki Refah Partili çoğunluğun girişimiyle Başbakanlık'a aktarılması, TÜBİTAK'ın yetki alanına giren araştırma ve geliştirme çalışmalarının Başbakanlık'a aktarılması yolundaki hazırlıklara başlanılması, YÖK'ün yönetiminin tamamen değiştirilmesi ve kurumun Bakanlar Kurulu'nun kontrolü altına alınmasını sağlayacak bir yasa tasarısının Meclis'e sevk edilerek hızla yasalaştırılması gibi tartışma yaratan girişimlerdir."[222]

"Refahyol hükümetinin eleştirileri üzerine çeken bir diğer icraatı Taksim'e cami yapılması projesi olmuştur."[223] Bazı yazarlara göre, Taksim'e cami yapılması siyasi bir yatırım olarak algılanmıştır.[224]

Hükümetin, cezaevlerindeki açlık grevlerine yaklaşımı da kamuoyunda tepkilere neden olmuştur. Adalet Bakanı Şevket Kazan, sorumluluğunda bulunan cezaevlerindeki 12 tutuklu ve hükümlü açlık grevinde ölmüştür.[225] Cumhurbaşkanı olaylara müdahale etmek zorunda kalmış ve Başbakanı tedbir alma konusunda uyarmıştır.[226] Bu olay nedeniyle gelişmeleri haber yapan medyaya da sansür uygulandığı belirtilmiştir.[227]

Refahyol hükümeti döneminde askerle olan ilişkiler de sorunludur. Genelkurmay Başkanlığı'nın yeni hükümete iç ve dış güvenlik konularında vereceği brifing, askeri kesimin rahatsızlıklarının ilk kez dile getirilmesi bakımından oldukça önemlidir. Brifingin *"iç ve dış tehditler"* başlıklı bölümünde RP'ye dolaylı mesajlar verilmiş ve *"Atatürkçü, laik, demokratik düzenin ortadan kaldırılmasına ilişkin bölücü ve aşırı dinci faaliyetlerle ilgili olarak endişeler"* vurgulanmıştır.[228] Öte yandan Ağustos başında toplanan Yüksek Askeri Şura'da, irticai faaliyetlerde bulundukları gerekçesi

---

[222] Öymen, Milliyet Gazetesi, 20 Aralık 1996.
[223] Öztürk, 2006:53.
[224] Donat, 1999:368.
[225] Cumhuriyet Gazetesi, 28 Temmuz 1996.
[226] Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1996.
[227] Yüksel, 2004:25.
[228] Akpınar, 2001:73-75.

ile 13 subay ve astsubayın ordudan ihracına karar verilmiş ve bu kararların altına Başbakan Necmettin Erbakan imza atmıştır.[229]

4. DIŞ POLİTİKA ALANINDAKİ İCRAATLAR

4.1. Genel Olarak

Refahyol hükümetinde Dışişleri Bakanlığı'na DYP lideri Tansu Çiller getirilmiştir. Ancak basında yapılan bazı değerlendirmelere göre Tansu Çiller bakanlıkta etkin olamamıştır.[230] Başbakan Necmettin Erbakan'ın dış politikada attığı adımlardan Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in haberinin olmadığı, yaşanan gelişmeleri basından öğrendiği, buna rağmen ses çıkarmadığı için Dışişleri Bakanlığını Tansu Çiller değil Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün yönettiği yönünde eleştiriler yapılmıştır.[231] Aynı yöndeki bir başka görüşe göre, Refahyol koalisyon hükümetinde hem DYP hem de Tansu Çiller tamamen devre dışı bırakılmıştır.[232]

Refahyol hükümetinin dış politikası öncelikle ABD ile iyi ilişkiler üzerine kurulmuştur. Bu noktada Devlet Bakanı Abdullah Gül'ün de payı büyüktür. Necmettin Erbakan, ABD ile Türkiye'nin geleneksel ilişkilerine zarar vermeden politikasını kurmak istemiştir. Bir anlamda ABD'nin İslam dünyası ile kurduğu ilişkilerde Refah Partisi kapı olacaktır.[233]

"Koalisyonun iki kanadının dış politikadan beklentilerinin farklı olduğu, bakanlıklararası görev dağılımında, koalisyonun DYP kanadından Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in yanısıra, RP kanadından Devlet Bakanı Abdullah Gül'e de dış politikada alanında yetki verilmesiyle belli oldu."[234]

"Özellikle Başbakan Erbakan'ın Libya ziyareti sırasında hükümetin iki kanadı arasında dış politika konusunda tam bir görüş ayrılığı olduğu açığa çıktı."[235]

---

[229] Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ağustos 1996.
[230] Özkök, Hürriyet Gazetesi, 24 Temmuz 1996.
[231] Çölaşan, Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1996.
[232] Türenç, Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1996.
[233] Yalçın, 2016:243.
[234] Özcan, 1998:181.
[235] Özcan, 2018:191.

DSP Kayseri Milletvekili İsmail Cem, koalisyon ortaklarının ayrı görüşte olduğu için Refahyol hükümetinin dış politikasının iflas ettiğini söylemiştir. Hükümetin dış politikasının iki başlı olduğunu, hazırlıksız iktidar olduklarını söylemiştir. Ayrıca DYP'yi iktidarın mahkum ve mahcup küçük ortağı olarak tanımlamıştır.[236]

Bazı yazarlara göre, *"Koalisyon ortakları arasındaki güç dengesinde gözlemlenen kaymalar da, dış politikada çok başlılık sorununun ağırlaşmasına neden oldu... Koalisyon kurulduğunda, 'DYP sayesinde iktidar olabilen RP' görüntüsü ilerleyen aylarda, yerini 'RP sayesinde genel başkanı Yüce Divan'a gönderilmeyen DYP' görünümüne bıraktı. Bu güç kayması, iç siyasal yaşantıda fiilen 'RP'nin tek başına iktidar olması' gibi bir duruma yol açtı."*[237]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın bu dönemde yaptığı iki temel dış ziyaret gerek yurtiçinde gerekse yurt dışında çeşitli tepkiler almıştır. Bu ziyaretlerin ilki Asya'ya (İran, Pakistan, Malezya, Singapur ve Endonezya), ikincisi ise Afrika'ya (Mısır, Libya, Nijerya) düzenlenmiştir.

Bu dış gezilerden sonra yapılan tartışmalarda, Türkiye'nin yönünü batıdan doğuya ya da Müslüman ülkelere çevirip çevirmediği vardır. Necmettin Erbakan'ın düzenlediği geziler sebebiyle basında Türkiye Batı ilişkileri daha dikkatli bir şekilde izlenmektedir. Ayrıca bazı yazarlar tarafından ABD'nin de Necmettin Erbakan'ın İran gezisine ve bu süreçte İran'la imzalanması tasarlanan anlaşmalara tepki gösterdiği belirtilmiştir.[238]

Hükümet Programında *"Ankara Antlaşması ve Gümrük Birliği'yle amaçlanan nihai hedeflere ulaşılabilmesi için, yasal düzenlemeler dahil gerekli çalışmaların yapılacağı"*[239] belirtilirken, diğer yandan da *"Türk Cumhuriyetleri ve İslam ülkeleriyle ekonomik, ticari, sosyal ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için yürütülen faaliyetlere hız kazandırılacak; bu ülkelerle olan, işgücü, mal, hizmet ve sermaye dolaşımının*

---

[236] Hürriyet Gazetesi, 14 Ekim 1996.
[237] Özcan, 1998:181.
[238] Bulaç, 2009:275, aktaran Özdemir, 2015:178.
[239] Milliyet Gazetesi, 4 Temmuz 1996.

kolaylaştırılması için gerekli tedbirler alınacaktır."[240] ifadesine yer verilerek çok boyutlu bir dış politika yürütüleceği vurgusu yapılmıştır.

Necmettin Erbakan, Başbakan olarak ilk resmi gezisini 20 Temmuz 1996 tarihinde KKTC'ye yapmıştır.[241] Daha sonra İran, Pakistan, Singapur ve Endonezya'yı kapsayan başka bir dış gezi söz konusudur. Başbakan gezilere çıkarken yaptığı konuşmalarda asıl amacının bu ülkelerle ticari ilişkileri geliştirmek olduğunu ifade etmiştir.[242]

Kıbrıs'a yaptığı gezi bir yana bırakılırsa, ABD'nin çıkardığı bir yasayla İran'a yeni ekonomik baskılar uygulamaya başladığı bir dönemde, Başbakan Necmettin Erbakan İran'ı ziyaret etmiştir. Bu gezinin Necmettin Erbakan için simgesel bir öneminden bahsedilebilir. Yıllardır sürdürdüğü Batı karşıtı söylem ile Necmettin Erbakan'ın, baskıların arttığı bir dönemde İran'a yurt dışı gezisi yaparak taraftarlarını memnun etmeyi amaçladığı ifade edilmiştir.

Refahyol hükümeti döneminde Müslüman ülkeler ile ilişkileri geliştirmeye çalışırken, Batılı ülkeler ile olan ilişkilerde de köklü bir değişiklik olmamıştır. Avrupa ile entegrasyon ve Avrupa Birliği (AB)'ne üyelik için gerçekleştirilen girişimler, ABD ile sürdürülen Çekiç Güç anlaşması, İsrail ile yapılan savunma sanayi anlaşması bu duruma örnek olarak verilebilir.[243]

"Geleneksel Türk dış politikasına bakıldığında Türkiye-ABD ilişkilerinin sık değişen iktidarlara rağmen değişmediği gözlemlenmiştir. 1990'larda Türk siyasal yaşamındaki liderlerin ve partilerin hemen hepsinin iktidar deneyimini yaşamasına karşın, on bir ay süren Refahyol döneminin küçük çaplı farklı girişimleri dışında, ilişkilerin seyrinde herhangi bir değişiklik yaşanmadığı görülmüştür."[244]

ABD, her ne kadar Refahyol hükümetinin İslam ülkelerine yönelmesi sürecinde İran ve Libya gibi ülkelerle ilişkilerini arttırma çabalarına çok sıcak bakmasa da, iki ülke arasındaki ilişkilerin genel seyrini değiştirecek bir gelişme yaşanmamıştır.[245]

---

[240] R.G.9.07.1996/22691.
[241] Cumhuriyet Gazetesi, 1 Ekim 1996.
[242] Arıkan, 2011:87.
[243] Yenişafak Gazetesi, 31 Temmuz 1996, 29 Ağustos 1996.
[244] Oran, 2001:244.
[245] Tellal, 1997:53.

ABD, RP'nin politikalarını yakın takibine almış, duyulan kuşku ve kaygıları lehine çevirme çabasına girmiştir. 27 Şubat 1997 MGK toplantısı öncesindeki siyasal gerilim ve Başbakan Necmettin Erbakan'ın sürdürdüğü dış politika vb. gibi nedenlerle Türkiye'de olduğu gibi ABD'de de *"darbe"* tartışmalarını beraberinde getirmiştir.[246]

Basında Refahyol hükümetinin takip etmiş olduğu inişli çıkışlı politikaların, Türkiye'nin iç ve dış politikası adına tam bir güven vermediği ifade edilmiştir.[247]

ABD, Refahyol hükümetinin kurulmasını ve kuruluş sonrası politikalarını açıktan desteklemediği gibi D-8 grubunun oluşumuna da destek vermemiştir. ABD ile ilişkilerde önem taşıyan konulardan biri Çekiç Güç'tür. Muhalefetteyken Çekiç Güç'ün görev süresini bitireceklerine dair açıklama yapan Necmettin Erbakan, Temmuz ayında yapılan MGK toplantısında Çekiç Güç'ün 5 ay uzatılmasına ilişkin tavsiye kararını imzalamıştır.[248] Çekiç Güç, Kuzey Irak'ta görev yapan ABD'nin başını çektiği askeri koalisyon gücünü ifade etmektedir. *"Huzur Harekatı (Operation Provide Comfort) adı verilen operasyon, ABD, İngiliz ve Fransız askeri kuvvetlerinin Zaho civarında "güvenli bölge" oluşturma yolundaki çalışmalarıyla başladı. Bu ülkelerin askerlerinden oluşan kuvvetler Silopi'de, hava gücü de İncirlik'te konuşlandı ... Bu ilk operasyon 16 Temmuz 1991'de sona erdi ve bundan sonra, 2. Huzur Operasyonu (Operation Provide Comfort II) ya da kamuoyunda Çekiç Güç olarak bilinen birliğin görev aldığı ikinci aşama başladı. Türkiye, 12 Temmuz 1991'de aldığı bir Bakanlar Kurulu kararıyla içinde TSK'nın da yer aldığı gücün Türkiye'de konuşlanmasına izin verdi."*[249] Bazı yazarlara göre, Necmettin Erbakan muhalefetteyken karşı çıktığı Çekiç Güç'e, iktidardayken onay vermiş ya da vermek zorunda kalmıştır.[250]

Refahyol iktidarı sırasında Türkiye'nin yıllardır gündeminden düşmeyen, AB konusunda da gelişmeler yaşanmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan 13-14 Aralık 1996'da Dublin'de yapılacak AB zirvesi sonrası düzenlenecek yemeğe çağrılmıştır.[251] Bu zirve Necmettin Erbakan'ın Batı'ya yapacağı ilk ziyaret olacağından, Necmettin Erbakan'ın bu ziyareti iyi değerlendirmesi ve yapacağı açıklamalarda özenli olması

---

[246] Bölügiray, 2000:164.
[247] Hürriyet Gazetesi, 28 Mayıs 1997.
[248] Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1996.
[249] Uzgel, 2008:261.
[250] Bayramoğlu, 2001:71.
[251] Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1996.

konusunda değerlendirmeler yapılmıştır.[252] Bazı gazetecilere göre bu davetin başlıca nedeni; Batı'nın Necmettin Erbakan konusundaki merakıdır.[253]

Başbakan Necmettin Erbakan, AB zirvesi davetini, AB üyesi ülkelerin Dublin'deki zirve toplantısına çağrılmayıp sadece akşam yemeğine çağrılmış olması nedeniyle reddetmiştir.[254] Başbakan Necmettin Erbakan'ın davete verdiği bu cevap tartışma konusu olmuştur. Avrupa'ya karşı gösterilen bu tutum bazıları tarafından haklı görülürken, bazıları da bu zirvenin Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli bir fırsat olduğunu düşünmüştür.[255]

RP-DYP koalisyon hükümeti döneminde İsrail ile ilişkilerde bir aksama yaşanmamıştır. Başbakan Necmettin Erbakan, 1996'da imzalanan Türkiye-İsrail Serbest Ticaret Anlaşması'nın tüm gereklerini yerine getirdiği gibi İsrail ile tarihin en kapsamlı savunma anlaşmasına da imza atmıştır.[256]

Ayrıca, İsrail'le Savunma Sanayi Anlaşması, ordu ile Refah Partisi'ni karşı karşıya getirmiştir. Bu anlaşma seçim meydanlarında İsrail ile ilişkilerin kesileceği sözü veren Refah Partisi tarafından önemli bir sınav mahiyetindedir. MGK Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, ordunun taleplerini hükümet kanadına iletmiştir. Askeri kanat bu konuda ısrarcı ve net tutumunu sürdürünce 8 Ağustos'ta Başbakan'a verilen bir brifingin ardından anlaşma imzalanmıştır.[257]

4.2. Uzakdoğu Gezisi

Başbakan Necmettin Erbakan 10 Ağustos 1996-20 Ağustos 1996 tarihleri arasında Uzakdoğu gezisine çıkmıştır.[258] Müslüman ülkelerle ticaret hacmini genişletmeyi planlayan Başbakan Necmettin Erbakan, Anadolu'daki İslamcı sermaye ile Müslüman ülkeler arasında ticaretin geliştirilmesini amaçlamıştır. Ancak bu girişim de olay yaratmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan ziyaret öncesinde amaçlarının yalnızca

[252] Özkök, Hürriyet Gazetesi, 30 Kasım 1996.
[253] Kohen, Milliyet Gazetesi, 27 Kasım 1996.
[254] Hürriyet Gazetesi, 4 Aralık 1996.
[255] Hürriyet Gazetesi, 24 Aralık 1996.
[256] Yalçın, 2016:245.
[257] Akpınar, 2001:80-83.
[258] Hürriyet Gazetesi, 21 Ağustos 1996.

ticari ve ekonomik iş birliği olduğunu her ne kadar ifade etse de genel algıyı değiştirememiştir.[259]

Başbakan Necmettin Erbakan, ilk yurt dışı gezisini Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne yapmış daha sonraki yurt dışı gezisi 1996 yılının Ağustos ayında ABD'nin ambargo uyguladığı İran'a gerçekleştirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin İran'la PKK konusunda çeşitli sorunları vardır. ABD'li görevliler bunun bir hata olduğunu ifade ederek diplomatik bir dille eleştirmişlerdir.[260] Başbakan Necmettin Erbakan, bu gezinin bölgedeki terörü boğmak ve ekonomik yatırımları arttırmak amaçlı olduğunu dile getirmiştir.[261]

Refahyol hükümetinin kurulmasının ardından ilk siyasi kriz İran gezisi konusunda olmuştur denilebilir. Başbakan Necmettin Erbakan'ın İran gezisi, Dışişleri Bakanlığı'nı ve TSK'yı rahatsız etmiş ancak hükümetin Refah kanadında önemli icraatlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Başbakan Necmettin Erbakan'ın Uzakdoğu gezisi kapsamında İran ziyareti özellikle ayrı öneme sahiptir. Çünkü İran, uluslararası alanda özellikle Batı tarafından ambargo uygulanan ülke statüsündedir. İran'ın, ABD ile diplomatik bir ilişkisi söz konusu değildir. Bu sebeple bazı yazarlar tarafından Başbakan Necmettin Erbakan'ın, İran'a yapacağı ziyaret bir ölçüde ABD'ye karşı gelme olarak okunmuştur.[262]

İran gezisi ülkenin gündemini değiştirmiştir. Necmettin Erbakan'ın, kamuoyunda oluşan tepkiyi azaltmak için gezi programına Endonezya ve Singapur gibi ülkeleri son anda eklediği basında yer almıştır.[263] ABD, Başbakan'ın İran ziyaretine tepkisini ortaya koymakla beraber, basının bir kısmı Malezya, Endonezya ve Singapur gibi ülkelerin Türkiye'ye bir yararının olup olmayacağı sorgulanmaya başlamıştır.[264]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın İran ziyareti, ABD Dışişleri Bakanı Burns tarafından 6 Ağustos 1996 tarihinde eleştirilmiştir.[265] ABD Dışişleri Bakanı Burns, İran gezisini kastederek bu tür temasların Türkiye'ye bir faydasının olmayacağını ifade

---

[259] Hürriyet Gazetesi, 6 Ekim 1996.
[260] Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1996.
[261] Özer, 2011:43.
[262] Yavaşça, 2018:138.
[263] Hürriyet Gazetesi, 10 Ağustos 1996.
[264] Gülmez, 2014:115.
[265] Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1996.

etmiştir.[266] RP'li yetkililer ise Türkiye'yi kendi öncelikleri ve çıkarları ilgilendirir diyerek gezinin iptal edilmeyeceğini dile getirmişlerdir.[267] Bu doğrultuda Necmettin Erbakan, İran gezisinde iki ülke arasında 25 yıldır gündemde olan, ancak bir türlü imzalanamayan doğalgaz boru hattı yapımına ilişkin ön anlaşmayı imzalamıştır.[268] Ancak bu anlaşma gezinin kendisi kadar ses getirmemiştir. Başbakan Necmettin Erbakan'ın, İran ile doğalgaz anlaşması imzalaması ardından İran Devlet Başkanı Rafsancani ile Necmettin Erbakan arasında *"ABD ile aranızın bozulmasını istemeyiz, bu bizim de işimize gelmez."* şeklinde bir diyalog geçtiği ifade edilmiştir.[269] Daha sonra gerçekleşen İran Cumhurbaşkanı Rafsancani'nin 20 Aralık 1996'daki Türkiye ziyareti söz konusudur.[270]

4.3. Afrika Gezisi

İran gezisinden sonra 3-10 Ekim 1996 tarihleri arasında Afrika gezisi yapılmıştır.[271] Afrika gezisi kapsamında Mısır, Libya ve Nijerya'nın ziyaret programında yer alması D-8'lerle birlikte değerlendirildiğinde; bazı çevrelerce Türkiye dış politika ekseninde ciddi bir değişikliğe mi gidiyor gibi kaygıların öne çıkmasına neden olduğu ifade edilmiştir.[272]

"Başbakan Necmettin Erbakan, Ekim 1996'da Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayacak şekilde diğer bir yurt dışı gezisine çıkmıştır. On gün süren bu gezi programının özellikle Libya ayağında meydana gelen olaylar merkez basında yoğun olarak eleştirilmiştir."[273] Geziye ilişkin kararnamenin İçişleri Bakanı Mehmet Ağar tarafından imzalanmadığı[274] ve bunun DYP ve hükümet içinde sıkıntıya sebep olduğu ifade edilmiştir.[275]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın gerek orduyu gerekse ABD'yi kızdıran İran gezisinin ardından Mısır, Libya ve Nijerya'yı kapsayan Afrika gezisinin amacının; bu ül-

---

[266] Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1996.
[267] Hürriyet Gazetesi, 8 Ağustos 1996.
[268] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:961.
[269] Aksoy, 2000:177.
[270] Hürriyet Gazetesi, 21 Aralık 1996.
[271] Hürriyet Gazetesi, 10 Ekim 1996.
[272] Çelik, 2004:107.
[273] Gülmez, 2014:111.
[274] Hürriyet Gazetesi, 2 Ekim 1996.
[275] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:962.

kede iş yapan Türk müteahhitlerinin milyonlarca dolarlık birikmiş alacaklarının ödenmesi için Kaddafi ile görüşme olarak belirtilmiştir.[276]

Libya gezisi ABD tarafından da resmi düzeyde eleştirilmiştir.[277] Hatta bu gezi Hükümetin DYP kanadını da rahatsız etmiştir.[278] Necmettin Erbakan'ın Mısır ziyareti sırasında Türk Bayrağı'nın göndere çekilmemesi[279] ile patlak veren Afrika gezisi Libya ile daha da alevlenmiştir.[280] Tansu Çiller bu durum karşısında *"Hava kararıktan sonra göndere bayrak çekilmez."*[281] derken Meclis'teki muhalif gruplar adeta ateş püskürmüşlerdir.[282] DYP'li bakanlar geziye katılmamışlar ve grup toplantısında Tansu Çiller gezi için *"Zamanlaması uygun değil"* açıklaması yapmıştır.[283]

ABD, Başbakan Necmettin Erbakan'ın Afrika gezisinde Libya'ya gitmesini olumlu bulmamıştır.[284]

Libya ziyareti sırasında öncelikle Başbakan Abdülmecid El Gaud ile bir görüşme yapan Necmettin Erbakan, Türk müteahhitlerinin alacaklarının ödenmesi için Libya Hükümeti'nden talepte bulunduktan sonra, iki ülke arasında *"inanç birliği bulunduğunu"* vurgulamıştır.[285] ABD tarafından terörist ilan edilen Kaddafi'yle görüşen Başbakan Necmettin Erbakan, Libya ile ilişkilerin geliştirilmesini istediklerini vurgulamıştır.[286] Necmettin Erbakan uzun süredir Libya'dan alacaklarını tahsil edemeyen Türk müteahhitlerine yardımcı olmayı hedeflemiştir..[287] Trablusgarp'ta yapılması kararlaştırılan görüşmenin, Türk heyetinden 400 km ötedeki Sirte kentinde olacağı duyurulmuştur. Bir uçakla bu bölgeye ulaşan heyettekiler kendilerini çöl ortasında kurulan bir bedevi çadırında bulmuşlardır. Heyettekiler, 5 Ekim'i 6 Ekim'e bağlayan gece saat 02:00'de Kaddafi ile bir araya gelmişlerdir.[288]

---

[276] Akpınar, 2001:95.
[277] Hürriyet Gazetesi, 8 Ekim 1996.
[278] Hürriyet Gazetesi, 9 Ekim 1996.
[279] Hürriyet Gazetesi, 3 Ekim 1996.
[280] Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1996.
[281] Hürriyet Gazetesi, 5 Ekim 1996.
[282] Birand, Yıldız, 2012:159.
[283] Hürriyet Gazetesi, 3 Ekim 1996.
[284] Cumhuriyet Gazetesi, 9 Ekim 1996.
[285] Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[286] Akpınar, 2001:104.
[287] Birand, Yıldız, 2012:160.
[288] Akpınar, 2001:106.

Kaddafi konuşmasında Türkiye-Libya ilişkilerini riske atan ifadelerde bulunmuştur. Bu sözler Türkiye'de ciddi biçimde tepki çekmiştir. Kaddafi şöyle demiştir: *"...İslam tarihini Türkiye'den alırsak, geriye Türkiye tarihi kalmaz. Türkiye'nin tarihinin başlangıcı Birinci Dünya Savaşı'dır deniliyor. Ama büyük Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan önce de vardı. Selçuklu, Osmanlı, Birinci Selim, Kanuni Sultan Süleyman. Bunlar nereye gittiler? Türkiye Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bunları inkar etmiştir. Türkiye, tarihini inkar etti. Bir tek Refah Partisi inkar etmedi. Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kendi iradesini kaybetmiştir. Türkiye, ABD üslerinin işgali altındadır. Bu üsler, Irak'a karşı kullanılmaktadır. Türkiye'nin iradesi özgürlüğüne kavuşuncaya kadar mücadele etmemiz gerekiyor. Türkiye'nin geleceği Araplarladır... Siyasi alandaki memnuniyetim, sadece değerli kardeşim Erbakan'ın hükümete gelmesiyle birlikte ortaya çıktı. Tek tesellimiz, RP'nin hükümette olmasıdır. Türkiye'de tarihini inkar etmeyen, tarihine vefa duyan bir tek RP var. RP, Türkiye'nin bugünü ile geçmişi arasındaki halkayı bağlamak isteyen tek partidir. Tarihine saygılı olan Türk insanları RP'ye katılmalıdır. Kürtlerin Libya'da, İran'da, Irak'ta her yerde bağımsız olmaları doğaldır. Kürtlerin de Araplar gibi özgürlüğe ihtiyacı vardır. Araplar da Kürtler gibi bölgelerinde böyle bir savaşa girmiş ve bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır... Ortadoğu güneşi altında bu millet de yerini almalıdır. Kürtler de Müslümandır, İranlılar ve Araplarla kardeştir."*[289]

Kararname krizi ile başlayan Libya gezisinde Kaddafi'nin sözlerinin Ankara'da duyulması büyük bir tepki oluşturmuştur.[290] Ayrıca bu gezinin politik gerilimi arttırdığı söylenebilir.[291] CHP bu geziyle ilgili olarak bir gensoru vermiştir.[292] 16 Ekim 1996'da TBMM'de yapılan görüşmeler sırasında söz alan Devlet Bakanı Abdullah Gül, Kaddafi'nin tasvip edilmeyecek bir konuşma yaptığını, fakat basında anlatılanların aksine orada kendisine gereken cevabın verildiğini ifade etmiştir.[293]

Libya gezisi Refahyol hükümetini oldukça yıpratmıştır.[294] Necmettin Erbakan'ın İslam dünyası ile iyi ilişkiler kurmaya yönelik politikasının çıkmaza girdiği görülmüştür. Söz konusu ziyaret hükümeti yıpratmak isteyen çevreler için bir fırsat olarak

---

[289] Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[290] Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[291] Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[292] Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1996.
[293] TBMM Tutanak Dergisi, Sh:119, C.12, 8. Birleşim, 16.10.1996.
[294] Cumhuriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.

değerlendirilmiştir.[295] Öte yandan, Başbakan Necmettin Erbakan'a bir uyarı da ortağı Tansu Çiller'den geldiği belirtilmiştir.[296] Buna göre, Tansu Çiller, Necmettin Erbakan'dan *"dış politika konusunda daha uyumlu hareket edebilmek için ek protokol düzenlenmesini"* talep etmiştir.[297]

Sonuç olarak, bu gezide Türkiye Başbakanı'nın alelade bir çadırda ağırlanmış olması, ortak bildiri metninin gün boyu süren pazarlıklar sonunda kaleme alınmış olması, bildiri metninde ABD'yi suçlayan ifadelerin güçlükle çıkartılabilmesi olumsuzluklara örnek verilebilir. Bu durum Türkiye'nin dış politikasında rota değişikliği ihtimaline muhatap olduğu algılarını beslediği şeklinde düşüncelerin ileri sürülmesine yol açmıştır.[298] Bazı yazarlara göre bu durum, hükümeti meşruiyet krizine sürüklemiştir.[299]

5. TOPLUMUN FARKLI KESİMLERİ İLE OLAN İLİŞKİLER

5.1. Genel Olarak

Bazı yazarlara göre, Refah Partisi Milli Görüş Hareketi'nin bir partisi olup, dini motifleri ve mesajları açık bir şekilde kullanmıştır. Propaganda, slogan ve söylemleriyle dinsel bir kimlik tasarlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda Refah Partisi, *"Başörtüsü milli kıyafetimizdir... Diğer partilerin seçmenleri, bizim ise inananlarımız var."*[300] şeklinde bir söylem kullanmıştır.

Refahyol hükümetinin seçimlerden birinci parti olarak çıktığı hatta Refahlı koalisyon formüllerinin konuşulduğu ilk günden itibaren, Refahyol hükümeti ile bazı basın yayın kuruluşları arasında zaman zaman tartışmalar yaşanmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan, kendisi ve partisi hakkında ortaya atılan iddiaların kaynağı olarak daima bir kısım medyayı göstermiş ve medyanın amacının hükümeti yıpratarak iktidardan düşürmek olduğunu belirtmiştir. Çünkü en başından beri bazı basın ve medya ile var olan soğukluk vardır.

---

[295] Cumhuriyet Gazetesi, 8 Ekim 1996.
[296] Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[297] Akpınar, 2001:114.
[298] Yavaşça, 2018:153, Hürriyet Gazetesi, 8 Ekim 1996.
[299] Yavaşça, 2018:153.
[300] Küçükyılmaz, 2010:106.

Refahyol hükümeti döneminde toplumda bir kutuplaşma söz konusudur. Bir yanda *"Yaşasın şeriat"* diye haykıran dinci topluluklar, diğer yanda onlara *"Türkiye laiktir, laik kalacak"* şeklinde cevap verenler vardır.[301]

Cumhuriyet tarihinde ilk kez yaklaşık 1 milyon kişi 10 Kasım 1996 günü Atatürk'ü anma törenine katılmıştır.[302] Atatürkçü Düşünce Derneği, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK), Kamu Emekçileri Sendikalar Konfederasyonu (KESK) ve Türkiye İşçi Sendikaları (Türk-İş)'in başını çektiği sivil girişim 50 bin kişi ile Anıtkabir'e yürümüştür.[303] Bu yürüyüşler bazı yazarlarca provokasyon olarak nitelendirilmiş,[304] bazı yazarlar tarafından ise *"hükümete karşı başlatılan toplumsal muhalefetin örgütlü bir biçimde kurumsallaşmasının simgesi"* olarak yorumlanmıştır.[305]

5.2. Basın İle İlişkiler

Refahyol hükümeti kurulduğundan bu yana demokrasilerde pek de alışılmamış bir iktidar mücadelesi vardır. Bu mücadelenin tarafları merkez medya ve Refah Partisi'dir. Özellikle de hükümetin büyük ortağı olan Refah Partisi'ne karşı bir duruş söz konusudur. Aslında merkez medya ile Refah Partisi arasındaki bu mücadelenin fitili, bir bakıma Refahyol iktidarına giden süreçte merkez medyanın bu iktidarı engelleme çabalarıyla daha hükümet kurulmadan önce ateşlenmiştir.[306]

1990'lı yıllarda Türkiye'de, yazılı, görsel ve işitsel medyada, basım yayın ve dağıtım alanıyla iki ayrı medya grubu etkilidir. Bunlar; Aydın Doğan'ın sahibi olduğu medya yayın organları ile Dinç Bilgin'in sahibi olduğu yayın organlarıdır. Dinç Bilgin, bu dönemde söz konusu iki medya grubunun da, iki ayrı merkez sağ partiyi haber ve yayınlarıyla desteklediklerine yönelik olarak 05.10.2012 tarihinde Komisyona şu açıklamalarda bulunmuştur: *"Basında inanılmaz büyük bir rekabet sürüyordu iki büyük grup arasında, yani Doğan Grubu'yla benim grubum arasında kıyasıya rekabet vardı, hatırlarsınız. İşte promosyon savaşları, o savaşlar, bu savaşlar... Bu iş bir ara siyasi arenaya da sirayet etti, itiraf edeyim. Pek doğru olmayan bir şekilde. Mesela biz Doğru Yol Partisine destek çıktık, destek olduk grup olarak, Doğan Grubu*

---

[301] Bölügiray, 1999:31.
[302] Hürriyet Gazetesi, 12 Kasım 1996.
[303] Hürriyet Gazetesi, 11 Kasım 1996.
[304] Hürriyet Gazetesi, 12 Kasım 1996.
[305] Akpınar, 2001:129.
[306] Mutlu, 1996:691-692.

da Anavatan Partisine destek oldu o tarihte. Yani basının işlevi o tarihte bozulmaya başladı, itiraf etmem lazım. Yani o rekabet sürdü, sonuna kadar o rekabet sürdü." [307]

Bazı yazarlara göre, Refahyol hükümetine karşı başlatılan toplumsal muhalefetin öncülüğünü yapan kurumların başında medya vardır. Bu dönemde medya, Refahyol hükümetini yakın takibe almıştır.[308]

"Ayrıca Refahyol hükümeti döneminde hazırlanan ve promosyon yasağı getiren düzenleme bazı basın organlarında, "Cumhuriyet tarihinin en ağır para ve hapis cezalarını" öngören yasa tasarısı gibi görülmüştür.[309] *Avrupa Gazeteciler Birliği ve Dünya Gazeteciler Birliği tarafından, "Sansür Girişimi" olarak nitelenen bu tasarıya karşı tepki göstermişlerdir.*[310] *24 Kasım günü de CHP tarafından "Haberime Dokunma"*[311] *başlıklı bir kampanya başlatılmış ve bir miting düzenlenmiştir."*[312]

5.3. Ordu ile İlişkiler

Refahyol hükümeti döneminde hükümet ordu ilişkileri sık sık gündeme gelmiştir. *"Adının açıklanmasını istemeyen bir askeri yetkili", "Üst düzey bir komutan şöyle dedi"*[313] şeklinde verilen haberler, siyasi iktidara karşı siyasi muhalefet yerine askeri muhalefeti oluşturma gayreti olarak görülmüştür. Yine süreç ilerledikçe *"adının açıklanmasını istemeyen askeri yetkililerin"* adının da, fotoğrafının da açıklanmaya başladığı yeni bir sürece girildiği gözlemlenmiştir.[314] Genelkurmay Başkanı dışında zaman zaman alt kademe askeri yetkililer adlarını ve askeri görevlerini gizleme ihtiyacı duymadan gazetelere yaptıkları açıklamalarla laiklik uyarılarında bulunarak muhalefet görevini üstlenmişlerdir denilebilir.[315]

6 Eylül 1996'da gerçekleştirilen Adli Yıl açılış törenine Başbakan Necmettin Erbakan, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları katılmıştır. Törende konuşma yapan Yargıtay Başkanı Müfit Utku *"Türkiye'ye şeriat getirmeye kimsenin gücünün*

---

[307] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:966.
[308] Akpınar, 2001:133.
[309] Hürriyet Gazetesi, 25 Kasım 1996.
[310] Hürriyet Gazetesi, 24 Kasım 1996.
[311] Hürriyet Gazetesi, 25 Kasım 1996.
[312] Gülmez, 2014:200.
[313] Hürriyet Gazetesi, 20 Aralık 1996.
[314] Hürriyet Gazetesi, 11 Haziran 1997.
[315] Sabah Gazetesi, 15 Mayıs 1997.

yetmeyeceğini" ifade etmiş; Barolar Birliği Başkanı Eralp Özgen ise *"Ülkemiz trafik kazalarını mevlit okutarak ve kurban keserek önlemek isteyen, yağmurun çaresini duada bulan, bütçe açığını karşılamak için Allah'ın nimetlerini kaynak gösteren ve dini politikaya alet eden bir zihniyetle idare edilmektedir."*[316] demiştir. Adli yıl açılış töreninin ardından akşam verilen resepsiyona katılan kuvvet komutanlarının, Müfit Utku ve Eralp Özgen'i konuşmalarından dolayı tebrik etmesi basına yansımıştır.[317]

Askerler Refah Partisi'nin işbaşından uzaklaştırılması konusundaki kararlılıklarını medyaya verdikleri demeçlerle sık sık vurgulamışlardır.[318] Bazı yazarlara göre, *"Askerler amacına ulaşmış, laikliği tehdit eden Refahyol hükümeti işbaşından uzaklaştırılmıştı."*[319]

Bazı yazarla göre, *"1996-97 yıllarında ordu ile kamuoyu artık doğrudan temas halindeydi. TSK laik merkez medyayla o güne kadar görülmemiş bir ilişki oluşturmuştur. Yazılı ve görsel basını beslemeye başlamıştır. Özel turlar, brifingler ve kulaklara fısıldanan bilgilerle manşetleri ve televizyon haberlerini açıkça kontrol altına almışlardır."*[320]

5.4. Sivil Toplum Örgütleri İle İlişkiler

Refah Partisi lideri Necmettin Erbakan, siyaset ve sivil toplum kuruluşları ve merkez medya ile iyi ilişkiler geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Ancak Refahyol hükümetinin toplumdaki önemli sivil toplum örgütleriyle ilişkileri olumlu bir gelişme göstermemiştir. 28 Şubat 1997 MGK kararlarından bir süre önce TÜSİAD'ın Atina'da düzenlediği ve Türk-İş, DİSK, TESK, TOBB üyeleri ile Aydın Doğan, Dinç Bilgin ve Güven Erkaya'nın da katıldığı Türk-Yunan İşadamları Konseyi Toplantısı'nda, ilerleyen dönemlerde Refahyol hükümetine karşı neler yapılacağı, hangi stratejilerin uygulanacağı yönünde bir çalışma başlatılmıştır. Bu dönemde Hürriyet Gazetesi'nde atılan manşet ilişkileri göstermesi bakımından önemlidir: *"Bu defa işi silahsız kuv-*

---

[316] Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1996.
[317] Hürriyet Gazetesi, 7 Eylül 1996.
[318] Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[319] Akpınar, 2001:328.
[320] Birand, Yıldız, 2012:183.

vetler halletsin."[321] *"Silahsız kuvvetler"* manşetinden sonra, siyasal ortam daha da gerilmeye başlamıştır denilebilir.

Bu süreçte sivil toplumun demokratikleşme amacından saptığı görülmektedir. Demokratik ülkelerde genelde sivil toplum kuruluşları demokratik tartışmalarda demokrasi yanında yer almaktadırlar. Ancak 28 Şubat sürecinde durumun bu şekilde cereyan etmediği söylenebilir.[322] Çünkü 28 Şubat sürecinde siyasal sistem birtakım güçlerin müdahalesine maruz kaldığı ifade edilebilir.[323]

5.5. Sendikalar İle İlişkiler

2 Mayıs 1997'de Genelkurmay Başkanlığı tarafından üniversiteler ile işçi ve işveren sendikalarına verilen brifinge DİSK ve TİSK de katılmıştır.[324] Brifingden bir süre sonra Refah Partisi'ne kapatma davasının açıldığı gün *"silahsız kuvvetlere"* katıldıklarını açıklayan Türk-İş, DİSK ve TESK'e, TOBB ve TİSK de katılmıştır. Bunlar bir basın toplantısı düzenleyerek, hükümetin istifa etmemesi halinde eyleme gideceklerini belirtmişlerdir.[325] Bazı yazarlara göre, zinde kuvvetlerin post-modern versiyonu meydanlara çıkmıştır.[326] Ayrıca TOBB, TİSK, Türk-İş, TESK ve DİSK örgütlerinden oluşan grup, müdahalenin meşruiyet izlenimi vermek için çalışmalar başlattıkları ifade edilmektedir.[327] Böylece *"Laiklik ve demokrasi sahipsiz değildir."* mesajı vermek istemişlerdir.[328]

"İşçi sendikalarının bu dönemde toplumsal muhalefetin önemli bir unsuru olduğu görülmüştür. Türk-İş Yönetim Kurulu, Refahyol Hükümet Programının açıklanmasının hemen ardından 10 Temmuz 1996 tarihinde Başbakan Necmettin Erbakan'a bir mektup göndermiştir. Mektupta; 12 Eylül 1980 sonrasında kabul edilen mevzuatla birçok temel hak ve sendikal hak ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamaların devam ettiği vurgulanarak, çalışma mevzuatının ILO Sözleşmeleri ile uyumlu hale getirilmesini, SSK'nın mali sorunlarının çözümlenmesini, terörle etkin şekilde mücadele edilmesini, yüzde 82,9'a çıkan enflasyon oranı altında ezilen çalışan ve emeklilerin

---

[321] Hürriyet Gazetesi, 20 Aralık 1996.
[322] Dilaveroğlu, 2012:71.
[323] Dilaveroğlu, 2012:71.
[324] Yenişafak Gazetesi, 3 Mayıs 1997.
[325] Hürriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1997.
[326] Ayyıldız, 2016:42-93.
[327] Özipek, 2005:648.
[328] Milliyet Gazetesi, 26 Şubat 1997.

satınalma güçlerinin iyileştirilmesini, kaçak işçilik ve taşeronlaşmanın önlenmesini talep etmişlerdir."[329]

Bu dönemde hükümetin *"Zorunlu Tasarruf Yasası"* ve *"Bedelsiz Otomobil İthalatı Kararnamesi"* işçi sendikaları tarafından tepkiyle karşılanmıştır.[330] 15 Eylül 1996 tarihinde, Bursa'da düzenlenen *"Yerli üretime saygı"* mitinginde, hükümet protesto edilerek, istifaya davet edilmiştir.[331]

6. DEĞERLENDİRME

Necmettin Erbakan, Milli Görüş hareketini benimseyen[332] ve İslamı referans alan bir partinin lideri olması bakımından Türk siyasetinde önemli bir yeri vardır. Necmettin Erbakan, karşılaştığı zorluklara rağmen yönettiği partiler aracılığıyla Türk siyasetinde iz bırakmış bir siyasetçidir. Necmettin Erbakan'ın önderliğindeki Milli Görüş hareketi de önemli bir gelişme göstermiştir.[333] Milli Görüş söylemiyle Necmettin Erbakan, uluslararası alanda da aynı amacı paylaşan kişi ve örgütlerle ilişkilerini geliştirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca seçim propagandalarında da çekinmeden Batı karşıtı olduğunu dile getirmiştir.

Ancak Başbakan Necmettin Erbakan, iktidarı sırasında söylemlerinin aksine bazı davranışlar da sergilemiştir.[334] Necmettin Erbakan'ın politik düşüncesinde Batılılaşmaya karşı konularak taklitçiliğinin sebep olduğu milli ve manevi tahribatın ortadan kaldırılması bulunmaktadır. Necmettin Erbakan, manevi değerlere öncelik verilmek suretiyle Müslüman toplumların da gelişebileceğini savunmuştur. Necmettin Erbakan'a göre dini, tarihi, iktisadi ve kültürel unsurların oluşturduğu milli şuurun yani ortak bilincin dış güçler tarafından yok edilmeye çalışılması maddi manevi varlığı zayıf düşürmüştür.

54. Hükümet kurulduktan sonra bazı yazarlara göre roller değişmiştir. Hoca artık *"eleştiren"* değil, *"eleştirilen"*ler safına geçmiştir. Nitekim daha ilk günden yıpranmaya başlamıştır. Kamuoyuna göre, Tansu Çiller Necmettin Erbakan'a teslim olur-

---

[329] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:956-957.
[330] Hürriyet Gazetesi, 15 Eylül 1996.
[331] Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1996.
[332] Yılmaz, 2016:1165.
[333] Mert, 2005:414.
[334] Hürriyet Gazetesi, 15 Ekim 1996.

ken Yüce Divan'dan kurtulmayı hedeflemiştir. Tansu Hanım sayesinde Başbakan olan Hoca da büyük yara almıştır. Karşımızda artık kendisine iktidar yolunu açan Tansu Çiller'e *"vefa borcu"* olan bir Necmettin Erbakan vardır.[335]

Siyasi kurumların istikrarlı ve etkin olabilmeleri için uygulandıkları toplumda geçerli olan siyasi kültürle uyum içinde olmaları gerekmektedir.[336] Refahyol hükümetinde Başbakan olan Necmettin Erbakan'ın tek başına iktidar olan bir parti lideri gibi davranışlar sergilediği ileri sürülmüştür.[337]

"Refahyol koalisyon ortaklarının dış politika alanındaki etkileri karşılaştırıldığında, Dışişleri Bakanlığı'nı DYP Genel Başkanı Tansu Çiller üstlenmesine karşın, RP'nin etkisinin DYP'den çok daha belirgin olduğu gözlemlenmiştir."[338]

Refahyol hükümetinin karşılaştığı önemli sorunlardan biri de DYP lideri Tansu Çiller hakkındaki Meclis'teki örtülü ödenekle ilgili önergelerdir. Bu bağlamda bazı yazarlar tarafından özellikle Tansu Çiller hakkındaki önergelerin Meclis gündemine alınması olasılığı karşısında DYP'nin oldukça zor bir duruma düştüğü ifade edilmiştir. Böylece, Refahyol koalisyonunun ortakları arasındaki ilişkide, ortaklık gibi kavramlarla açıklanamayacak türden bir ilişki biçimi ortaya çıkmıştır.[339]

Refahyol hükümeti, iktidara geldiği ilk günden itibaren Refahlı bir hükümet formülünü hiçbir şekilde desteklemeyen medya ile bir çekişme içine girmiştir. Bazı basın yayın kuruluşları fırsat buldukça Başbakan Necmettin Erbakan'ı hedef almışlardır. Bu dönemde Necmettin Erbakan'a arkadaşlarının *"Şu ilk 3 ay gazete okumadan hükümet ediniz. Gazete manşetlerine hiç aldırmayınız. Köşe yazarlarını dinlemeyin. Televizyon haberlerine ve yorumlarına aldırmayın."* tavsiyelerinde bulundukları ifade edilmiştir.[340]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın iktidara gelir gelmez dış politika adına yaptığı geziler günlerce gündemde kalmış ve bu geziler Başbakan Necmettin Erbakan'ı zor durumda bırakmıştır. Bazı yayın organları bu gezilerin Türkiye'yi uluslararası alanda

---

[335] Sazak, Milliyet Gazetesi, 11Temmuz 1996.
[336] Gönenç, 2013:1073, aktaran Yavaşça, 2018:17.
[337] Yavaşça, 2018:141.
[338] Özcan, 1998:265.
[339] Özcan, 1998:13.
[340] Cıvaoğlu, Milliyet Gazetesi, 5 Temmuz 1996.

küçük düşürdüğünü ifade ederek, bu gezileri onur kırıcı olarak değerlendirmiştir.[341] Ayrıca özellikle Müslüman ülkelere yapılan bu geziler, Türkiye'nin AB'den ve ABD'den uzaklaştığı gibi haberleri gündeme getirmiştir.[342] Bu dönemde Batı ile ilişkilerimizin yetersiz kaldığı söylenmiştir.[343] Aslında Necmettin Erbakan'ın siyasete girdiği ilk günden itibaren söylemlerinden Müslüman ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini vurguladığı görülmektedir. Dolayısıyla Necmettin Erbakan'ın Müslüman ülkelerle geliştirmeye çalıştığı ilişkileri normal karşılamak gerekir. Burada Necmettin Erbakan'ın Batı'ya karşı olan politikalarında radikal bir değişikliğe gitmemesi yadırganabilir. Çünkü Necmettin Erbakan Müslüman ülkelerle ilişkileri geliştirmeye çalışırken Batı ile olan ilişkilerde de dikkatli davranmış, önemli bir değişiklik yapmamıştır.[344]

Bazı yazarlara göre, Refahyol hükümeti döneminde dış politika girişimlerine iç politik kaygılarla; ideolojik arayışlar çerçevesinde biçim verilmeye çalışılmıştır. Hazırlık aşamasında enine boyuna tasarlanmamış; ilgili kurumların dışlandığı ya da telkinlerinin dikkate alınmadığı; uygulama aşamasında, ülkeden çok, bir partinin ve parti önderinin dış politikası yürütülüyormuşçasına seçmen kitlesini etkilemeye çalışan; dış politikayı uluslararası sorun çözmenin ve ilişki geliştirmenin bir yolu olmaktan çok bir uluslararası 'imaj' yaratma yöntemi olarak gören bir anlayışın hükümetin dış politikasına egemen olduğu görülmüştür.[345]

Başbakan Necmettin Erbakan'ın düzenlediği yurtdışı gezilerinden sonra gerek yurtiçinde gerekse yurt dışındaki tepkilerden sonra Refahyol hükümeti sona doğru gitmeye başlamıştır.

Refahyol hükümetinde Dışişleri Bakanlığı'nın DYP'ye verilmesi, Refah Partisi'nin tek başına dış politikayı belirleyemeyeceği anlamına gelmektedir. Bu durum Başbakan Necmettin Erbakan'ın dış politikalarında bireysel girişimleri olsa da Dışişleri Bakanlığı'nın DYP'de olması nedeniyle Refah Partisi'nin tek başına dış politikayı oluşturmasını engellemiştir denilebilir.

---

[341] Hürriyet Gazetesi, 7 Ekim 1996.
[342] Hürriyet Gazetesi, 10 Ekim 1996.
[343] Tınç, Hürriyet Gazetesi, 11 Ekim 1996.
[344] Bila, Hürriyet Gazetesi, Milliyet Gazetesi, 20 Temmuz 1996.
[345] Özcan, 1998:286.

Basında yer alan haberlere göre, dünya görüşünü Milli Görüş çerçevesinde belirleyen Refah Partisi, siyasi hayatında İslamcı bir profil çizmiştir.[346] Bu doğrultuda RP'nin dış politika yönelimi yani anti-Batıcı yönelimi gereği temel hedefi, Türkiye ile diğer geri kalan Müslüman ülkeler arasında sıkı bir birlik oluşturmaktır. Refah Partisi, ilk söylem ve icraatlarıyla bunu gözler önüne sermiştir. Ancak bu durum ciddi bir çatışmayı da beraberinde getirmiştir.[347] Katıldığı yerel ve genel seçimlerde siyasi başarısını artıran Refah Partisi, dış politikada benimsediği anti-Batıcı kimliği ile dini motif ve mesajları alenen kullanması nedeniyle tepkilerin odağı olmuştur. Ancak *"muhalefette iken, Türkiye'nin AB'ne tam üyeliğine karşı çıkan Başbakan Erbakan, NATO Genel Sekreteri Javier Solana'ya 'NATO'nun genişlemesi ile, Türkiye'nin tam üyeliği, paralel yürüyecek süreçler' olduğunu"* ifade ederek kendisiyle çeliştiği söylenebilir.[348]

Refah Partisi'nin, iktidarda kaldığı süre içerisinde anti demokratik yöntemlerle hükümeti düşürmek isteyen muhalefet cephesinin çeşitli fırsatlar aradığı görülmektedir. 28 Şubat süreci öncesinde yaşanan tartışmaların odağında, iktidarın büyük ortağı Refah Partisi'nin, belediye başkanlarının davranışları bu kapsamda değerlendirilmiştir.

Refah Partisi'nin iktidara geldiği günden itibaren yürütmüş olduğu politika, bazı kesimlerce çok sert eleştirilere uğramıştır. Bunda Başbakan Necmettin Erbakan'ı tebrik için ziyarete gelenler arasındaki sarıklı, cübbeli, kara çarşaflı kişilerin olması, Başbakan Necmettin Erbakan'ın söylemleriyle tekrar gündeme gelen türban tartışmaları, İslam ülkelerine düzenlenen ve tartışma oluşturan geziler, Taksim Meydanı'nda cami yapılması gibi hususların rol oynadığı söylenebilir.[349] Sonuçta Refah Partisi, rejime bir tehdit olmadığını ve laiklik ilkesine karşı olmadığını söylese de bunda yeterince başarılı olamamıştır.

Sonuç olarak Refahyol hükümeti kendisine karşı olan çevrelerin demokratik olmayan yöntemlerle yaptığı mücadele sonucunda yıkılmış ve ancak bir yıla yakın bir süre iktidarda kalabilmiştir.

---

[346] Hürriyet Gazetesi, 10 Temmuz 1996.
[347] Hürriyet Gazetesi, 8 Ekim 1996.
[348] Özcan, 1998:275.
[349] Hürriyet Gazetesi, 15 Temmuz 1996, 29 Aralık 1996.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REFAH PARTİSİ VE DOĞRU YOL PARTİSİ KOALİSYON HÜKÜMETİNİN YIKILIŞI

1. GENEL OLARAK

1995 yılında gerçekleşen Milletvekili Genel Seçimlerinin ardından 54. Hükümeti kurmakla görevlendirilen RP lideri Necmettin Erbakan'ın DYP ile 28 Haziran 1996 tarihinde koalisyon oluşturması, siyasal yaşamın dönüm noktalarından biridir. Daha önce de askeri müdahalelerle kesintiye uğrayan sivil siyasetin bu dönemde de bazı medya organları aracılığı ile bir kez daha baskı altına alınmaya çalışıldığı görülmüştür. Özellikle manşetler 28 Şubat sürecinin hazırlayıcısı olmuştur denilebilir.[350] Merkez medya 54. Hükümet'e karşı olduğundan laiklik ve irtica ile ilgili yayınlar yapmak suretiyle bu konuları gündemde tutmaya çalışmıştır.[351] Merkez medyanın amacı DYP ve RP koalisyonunu bozmaya yönelik olduğundan *"irtica ve şeriat tehdidi"* gündeme getirilerek Başbakan Necmettin Erbakan kamuoyu önünde zor duruma düşürülmek istenmiştir.[352] Ayrıca TSK defalarca bu konuyla ilgili olarak *"göreve"* davet edilmiştir.[353] Nitekim merkez medyanın faaliyetleri sonuç vermiş ve 28 Şubat 1997 tarihinde *"irtica ve buna karşı alınacak tedbirler"* gündemiyle toplanan Millî Güvenlik Kurulu kararlarıyla 54. Hükümet'in parçalanma süreci başlamıştır.[354] Refah Partisi ve Doğru Yol Partisi tarafından kurulan Refahyol koalisyonunun askerler tarafından baskı altına alındığı ve askerlerin siyasete ve topluma müdahalesini *"Cumhuriyet'i korumak"* şeklinde meşrulaştırmaya çalıştığı görülmektedir.

28 Şubat sürecinde, demokratik şartlar altında belirlenmiş bir hükümet yıkılmıştır. Askerler tarafından irtica *"birinci öncelikli iç tehdit"* olarak ilan edilmiştir.[355] Türk Silahlı Kuvvetleri *"İç tehdit, dış tehdidin önüne geçti. Çok dikkatli olmalıyız".*[356] şeklinde açıklamıştır. Ancak bu süreçte sadece dindarlar değil toplumun tüm kesim-

---

[350] Hürriyet Gazetesi, 1 Mart 1997.
[351] Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[352] Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[353] Solak, Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[354] Deniz, 2017:83, Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1997.
[355] Hürriyet Gazetesi, 30 Nisan 1997.
[356] Milliyet Gazetesi, 30 Nisan 1997.

leri için demokrasi kaybı, baskı ve insan hakları ihlalleri yaşandığı ifade edilmiştir.[357] 28 Şubat süreci RP'yi destekleyen halkı da hedef almıştır.[358] 28 Şubat süreci, Refah Partisi'ne karşı olması nedeniyle sol kesim tarafından gereken demokratik tepki verilmemiştir. 28 Şubat'ta merkez medyanın, üniversitelerin, sendikaların, sermaye çevrelerinin, sivil bürokrasinin, yargı mensuplarının desteği alınmaya çalışılmış ve 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında alınan kararların uygulanmasına çalışılmıştır. Koalisyon ortağı parti milletvekilleri istifaya zorlanarak hükümet düşürülmeye çalışılmıştır.[359]

Bu yoğun kamuoyu baskısı altında Refahyol hükümeti çözümü erken seçim önermekle bulmuştur. Tansu Çiller ve Necmettin Erbakan, erken seçim kararı alınca Tansu Çiller, daha önce imzalanan protokol çerçevesinde *"dönüşümlü başbakanlık"* formülüne dayanarak başbakanlığın kendisine devrini istemiştir.[360] RP ise hükümette kalmak niyetindedir. Fakat ülkedeki siyasal durum hükümetin devamı ile ilgili soru işaretlerini ortaya çıkarmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal sorunlardan kurtulmak için, Tansu Çiller'in Başbakanlığa gelerek yeni bir Refahyol hükümetinin kurulması gündeme gelmiştir. Bunun üzerine daha önce yapılan protokol gereği, başbakanlığı ortağı Tansu Çiller'e devretmek üzere Necmettin Erbakan istifa etmiştir.[361]

Refah Partisi'nin, Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti çeşitli çevrelerce kurulduğu günden itibaren rejim için bir tehlike olarak değerlendirilmiştir. Refahyol hükümeti döneminde ordunun ve bir kısım medyanın hükümete, hükümetin icraatlarına ve özellikle RP'ye karşı muhalif tutumu dikkat çekici olmuştur. Ordunun bir kısmı kendisini Cumhuriyet ve laikliğin koruyucusu olarak görmüş ve Refah Partisi'nin rejim için tehdit olabileceğine yönelik bir inanış içine girmiştir. 1995 seçimlerinden birinci parti olarak çıkan Refah Partisi'nin taşıdığı İslami unsur bir tehlike olarak algılanmıştır. Dolayısıyla RP ve DYP'nin oluşturduğu bu koalisyon hükümeti, başından itibaren Refah Partisi'nin İslami arka planı nedeniyle gerginlik üzerine ku-

[357] Yenişafak Gazetesi, 24 Nisan 1997.
[358] Yenişafak Gazetesi, 24 Nisan 1997.
[359] Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1997.
[360] Hürriyet Gazetesi, 13 Haziran 1997.
[361] Hürriyet Gazetesi, 19 Haziran 1997.

rulmuştur. Bu nedenle hükümetin attığı her adım merkez medya kuruluşları tarafından sorgulanmıştır.[362]

Bu dönemde ordunun hükümete açıkça eleştiri getirdiği gözlenmiştir. Ancak ordunun bu durumu bazı medya kuruluşlarınca yerinde bulunmuştur.[363] Bu süreçte DYP'de koalisyon hükümetiyle ilgili yoğun eleştiriler ve istifalar vardır.[364] Refah Partisi her ne kadar durumu idare etmeye çalışsa da gelişen olaylar buna engel olmuştur. Refah Partisi'nin her şey yolundaymış gibi davranması hükümetin devam etmesi için yeterli olmamıştır.

21 Mayıs 1997 tarihinde Yargıtay Cumhuriyet Başsavcılığının *"yasadışı bazı eylemlerin odağı olmaya başladığı ve bazı üyelerinin laik rejimi hedef alan girişimlerde bulunduğu"* iddiasıyla Refah Partisi'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmuştur.[365] Kapatma davası ile Necmettin Erbakan zor bir duruma düşmüştür. Bu şartlar altında başbakanlık görevini Tansu Çiller'e devretmek amacıyla 18 Haziran 1997'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e istifasını sunmuştur.[366]

Siyasal alanda hükümetin istifa edeceğinin ortaya çıkmasıyla yeni kurulacak hükümet arayışları gündeme gelmiştir. Necmettin Erbakan istifasını verirken BBP'nin desteğini içeren deklarasyonu Süleyman Demirel'e vermiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ise *"Anayasanın gerektirdiği şekilde davranacağını"* belirtmiştir. Daha sonra Cumhurbaşkanı hükümet kurma görevini, Anavatan Partisi Genel Başkanı Mesut Yılmaz'a vermiştir.[367]

2. HÜKÜMETİN UYUMU

2.1. Genel Olarak

54. Hükümet, iç politikada kendisine karşı çevrelerle mücadelede ve bu sorunları çözmekte oldukça zorluk yaşamıştır. Ancak Refahyol koalisyon hükümetinin sorun yaşayacağı kuruluş görüşmelerinden itibaren öngörülmüştür.[368] Necmettin Erba-

---

[362] Milliyet Gazetesi, 23 Mart 1997.
[363] Yenişafak Gazetesi, 2 Ekim 1996.
[364] Cumhuriyet Gazetesi, 24 Mayıs 1997.
[365] Hürriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1997.
[366] Hürriyet Gazetesi, 30 Haziran 1997.
[367] Hürriyet Gazetesi, 21 Haziran 1997.
[368] Çölaşan, Hürriyet Gazetesi, 23 Temmuz 1996.

kan'ın RP'yi iktidara taşıma arzusu, Tansu Çiller'in Meclis'teki örtülü ödenekle ilgili önergelerden kurtulma isteği liderler arasındaki aşılamayan kişisel problemler ve liderlerin farklı motivasyonlarla hareket etmeleri hükümetin etkinliğini sınırlandırmıştır.[369] Necmettin Erbakan ve Tansu Çiller koalisyon hükümeti olmanın gereklerinin aksine ayrı yol haritaları takip etmişlerdir. Bu doğrultuda 54. Hükümet'in ciddi bir uyum sorunu içinde olması hükümetin meşruiyeti ile kuşkulara yol açmıştır denilebilir.[370]

54. Hükümet'te ortak karar alma mekanizmalarının yeterince işlemediği ve bu nedenle durduğu şeklinde değerlendirmeler de söz konusudur.[371] Diğer bir eleştiri konusu Susurluk olayı ve yolsuzlukla mücadele konularında hükümetin yaklaşımıdır. Diğer yandan hükümetin askerle olan ilişkilerinde *"sorun yok"* stratejisi izlemesi sorunları ortadan kaldırmamıştır. Bazı yazarlara göre *"hükümetin RP kanadı askerin, partisiyle kerhen ilişkisini görmezden gelmeyi tercih etmiştir. DYP ise önceleri laiklik eleştirilerine karşı kendi varlığını rejim garantisi olarak öne sürerken, hükümet üzerindeki baskı artınca bu durumun kendi lehine olacağı düşüncesiyle yeterince etkili bir çıkış yapmamıştır."*[372] Ayrıca diğer bazı yazarlara göre, *"DYP ve Tansu Çiller'in hükümetteki tavrı, Tansu Çiller hakkındaki önergelerin reddedilmesiyle değişmiştir. Reddedilene kadar hükümete, koalisyona sahip çıkan tavır ve duruş, Tansu Çiller aklanınca 180 derece değişmiştir"*[373] ve böylece hükümet içindeki uyumsuzluk da gün yüzüne çıkmıştır.

Koalisyonu oluşturan iki parti lideri birbirinden farklı gündemlerle oluşturdukları politikalara sahip olmaları, hükümet içindeki uyumsuzluk sorununu arttırmıştır.[374]

Koalisyon ortakları arasındaki güç dengesinde gözlemlenen kaymalarla, dış politikada çok başlılık sorunları ağırlaştırmıştır. Başbakanlığı dönemini ilgilendiren soruşturmalar ve Susurluk kazası sonrasındaki gelişmeler yüzünden Dışişleri Bakanı Tansu Çiller'in Başbakan Necmettin Erbakan'ın partizanca taleplerine karşı direnemediği; koalisyon kurulduğunda *"DYP sayesinde iktidar olabilen RP"* görüntüsünün,

---

[369] Yavaşça, 2018:207.
[370] Yavaşça, 2018:207, Hürriyet Gazetesi, 7 Ağustos 1996.
[371] Hürriyet Gazetesi, 18 Eylül 1996.
[372] Yavaşça, 2018:204-205.
[373] Çelik, 2004:153.
[374] Hürriyet Gazetesi, 15 Temmuz 1996.

yerini ilerleyen aylarda *"RP sayesinde genel başkanı Yüce Divan'a gönderilmeyen DYP"* görünümüne bıraktığı söylenmiştir.[375] Bazı yazarlar tarafından DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in hükümet içindeki siyasal iradesinin kısıtlandığı, iki parti arasındaki ilişkinin ortaklık olmaktan çıktığı belirtilmiştir.[376]

2.2. Refah Partisinin İç Sorunları

RP'nin kendi içinde iç sorunları vardır. Bu durum hükümetin yıpranma sürecine hız kazandırmıştır. Bazı yazarlara göre, *"Refah Partisi yetkililerinde kim ne derse desin biz doğru bildiğimizi yaparız anlayışı nedeniyle kamuoyunu ve medyayı dikkate almayan, bu anlamda pratik siyaset üretemeyen bir durumla karşı karşıya olunduğunu gösteren bir anlayış vardır. 28 Şubat sürecinde bile bütün mekanizmalar hükümetin yıkılmasına, istifasına yöneldiği halde kamuoyuna dönük sağlıklı bir savunma yapılamamıştır."*[377]

Bazı yazarlara göre, *"54. Hükümet Başbakanı Erbakan'ın, konjonktürel şartları realist olmayan bir yaklaşımla değerlendirilmesinin 28 Şubat darbesine giden yolda önemli bir etkisi mevcuttur. Dahası Erbakan'ın asker-sivil ilişkileri gibi Türk siyasetinde çok kritik bir ilişkiyi muhteva eden konuda, kurumsal değil kişisel yöntemlerle sorunların üstesinden gelebileceğini düşünmesi, sorunların büyümesine ve hükümetin alan kaybetmesine neden olmuştur."*[378]

Refah Partisi'nin Cumhuriyet'in temel nitelikleriyle bir sorununun olmadığı sıkça dile getirilmesine rağmen *"rejim karşıtı"* olarak nitelendirilmesi RP'nin dini kavramlar içeren ifadeleri sıkça kullanmasına bağlanabilir.[379] Ayrıca RP'nin merkez medya olarak adlandırılan dönemin etkili basın ve yayın organları ile ilişkisinde bir zıtlık vardır.[380] Hükümetin RP kanadına yakın gazeteler ise hükümet çizgisine yakın politikalar izlemiştir. Bu durum merkez medya ile ilişkilerde mesafenin artmasına katkı yapmıştır.[381] Refah Partisi'nin yaşanan bu gelişmeler karşısında kararlı ve etkili stratejiler ortaya koyamadığı ifade edilmiştir. Yine parti içinde Necmettin Erbakan'ın

---

[375] Milliyet Gazetesi, 23 Haziran 1996.
[376] Özcan, 1998:201.
[377] Çelik, 2004:132-133.
[378] Yavaşça, 2018:214.
[379] Hürriyet Gazetesi, 11 Şubat 1997.
[380] Hürriyet Gazetesi, 26 Temmuz 1996.
[381] Yenişafak Gazetesi, 25 Temmuz 1996.

dar çevresi dışında parti kararlarına müdahale edebilecek bir mekanizma geliştirilemediği de buna eklenmektedir.[382]

Bazı yazarlara göre, 54. Hükümet, kuruluşunun ardından yaşanan krizlere ivedi çözümler üretememiş, askerin süreç içindeki rolünün büyümesine sebep olmuştur. Yani hükümetin kuruluşundan itibaren yaşanan kritik gelişmelerde gereken önlemi almadıkları ve bunun asker karşısında alan kaybetmesine neden olduğu ifade edilmiştir.[383]

Ayrıca Hükümetin Susurluk kazası sonucu süreci yönetemediği görülmüştür. Başbakan parti grup toplantısında *"Susurluk faso fisodur."*[384] dediğine dair basında çıkan haberler kamuoyundaki tepkiyi arttırmıştır.[385] Susurluk kazasına tepki olarak başlayan ve gittikçe yaygınlaşan *"aydınlık için bir dakika karanlık"* eylemlerine, RP'nin tepkisi son derece serttir.[386] Adalet Bakanı'nın eyleme katılanlar için yaptığı *"Mum söndü oyunu oynuyorlar."*[387] yorumu Refahyol hükümetine olan tepkiyi daha da arttırmıştır.[388]

Sonuç olarak Refah Partisi'nin Türkiye siyasetini özümseyemediği algısının oluştuğu söylenebilir.

2.3. Doğru Yol Partisinin İç Sorunları

DYP içinde Refahyol koalisyonuna karşı olan bir grup vardır. Bazı DYP milletvekilleri, Refah Partisi ile koalisyona şiddetle karşı çıkmışlardır. Hatta DYP'den o süreçte kopmalar olmuştur. DYP içinde koalisyona sıcak bakan milletvekilleri de vardır. Bu süreçte, DYP'den bazı milletvekili Refahyol hükümetine güvenoyu vermeyeceklerini açıklamışlardır.[389] Güven oylaması öncesinde RP cephesi sakin, DYP kanadı ise oldukça hareketlidir. Sonunda Refahyol 13 oy farkla güvenoyu almıştır.[390] Ancak

---

[382] Yavaşça, 2018:215.
[383] Yavaşça, 2018:219.
[384] Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1996.
[385] Birand, Yıldız, 2012:172.
[386] Atikkan, Hürriyet Gazetesi, 18 Şubat 1997.
[387] Hürriyet Gazetesi, 12 Şubat 1997.
[388] Hürriyet Gazetesi, 14 Şubat 1997.
[389] Hürriyet Gazetesi, 6 Temmuz 1996.
[390] Milliyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.

DYP'den 10 milletvekili ret oyu kullanmıştır. 4'ü ise oylamaya katılmamıştır. 1'i de çekimser kalmıştır.[391] Böylece güvenoylamasında DYP 15 fire vermiştir.[392]

DYP'de Tansu Çiller'e karşı isyan bayrağı her geçen gün daha da yükselmiştir. Tansu Çiller her ne kadar toplumsal uzlaşma mesajı vermek istese de yaşanan siyasal gelişmeler bunun çok kolay olmayacağını gözler önüne sermiştir.

Kasım 1996'da meydana gelen ve Susurluk kazası olarak bilinen gelişme sonrasında ise yükselen toplumsal muhalefet nedeniyle hükümetin DYP kanadı üzerinde siyasal baskı artmıştır. Susurluk kazası hükümetin DYP kanadını oldukça yıpratmıştır. Şöyle ki, DYP ile bağlantılı kişilerin bu kazada isimlerinin geçmesi nedeniyle bu konuyu sahiplenmesine yol açmıştır. Tansu Çiller kazada yaralanmış Sedat Bucak'ı hastanede ziyaret etmiş ve Sedat Bucak'ın *"Teröre karşı kahramanca devletin yanında yer aldığını"*[393] ifade etmiştir.[394]

"DYP'nin kamuoyu katında sıkıntıya düşmesiyle birlikte parti içinde baş gösteren huzursuzluğun denetim altında tutulması için DYP Genel Başkanının kişisel gayret göstermesi gerekmiştir."[395]

Libya kararnamesini imzalamayan Mehmet Ağar'la Tansu Çiller'in arasında ciddi bir sorun oluşmuştur. Mehmet Ağar, Tansu Çiller'in *"azlederim"*[396] tehdidine karşın görevinin başında kalmayı sürdürmüştür. Ancak bu çok uzun sürmemiştir. Türkiye'yi sarsan Susurluk kazası nedeniyle Mehmet Ağar'a istifa baskısı artmıştır.[397] Böylece Mehmet Ağar istifa etmiştir. Bazı yazarlara göre *"istifadan sonra Ağar ve Çiller arasındaki bütün ilişkiler koptu. Ağar bundan sonra tüm gücüyle Refahyol'un yıkılması için mücadele verecekti."*[398]

Tansu Çiller, Mehmet Ağar'ın istifasını toplumun ve basının yoğun baskısı nedeniyle istemek zorunda kalmıştır. İstifa eden İçişleri Bakanı'nın koltuğuna bir kadının, Me-

---

[391] Hürriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[392] Hürriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.
[393] Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1996.
[394] Akpınar, 2001:128.
[395] Özcan, 1998:265.
[396] Hürriyet Gazetesi, 4 Ekim 1996.
[397] Milliyet Gazetesi, 7 Kasım 1996.
[398] Akpınar, 2001:127-128.

rak Akşener'in oturması sürpriz olarak yorumlanmıştır.[399] DYP'de polis ya da vali kökenli bir milletvekilinin İçişleri Bakanlığı koltuğuna oturması beklenirken, Tansu Çiller'in sürpriz bir atama yaparak, İstanbul Milletvekili Meral Akşener'i İçişleri Bakanı yapmasıyla Türkiye Cumhuriyeti ilk kadın Başbakanın ardından bu kez de ilk kadın İçişleri Bakanı görülmüştür.[400]

Yaşanan bu gelişmeler çerçevesinde Refahyol hükümetinin iktidarı çatırdamaya başlamıştır. Doğru Yol Partisi'ndeki milletvekili istifaları Refahyol hükümetini sona erdirmiştir.[401] Bazı yazarlar tarafından o dönemde DYP dağılma sürecine girmemiş olsaydı, iktidarın yoluna devam edebileceği ifade edilmiştir.[402]

Doğru Yol Partisi'nden bazı milletvekilleri bu iktidarın artık sona erdiğinin ve bu işin daha fazla uzatılmaması gerektiğinin altını çizmişlerdir. Basında Tansu Çiller'e çok yakın bir bakanın, *"Bu hükümet bitiyor."* diyerek koalisyonun sona ereceğinin sinyalini verdiği belirtilmiştir.[403] DYP'li Mehmet Gölhan'ın *"Bu hükümet ömrünü tamamladı. Artık gitmez. Sayın Necmettin Erbakan yerine bizim genel başkanımız geçse bile bir şey fark etmez. Yine uzun boylu gitmez."*[404] dediği ifade edilmiştir.

3. 28 ŞUBAT'A DOĞRU

3.1. Genel Olarak

28 Şubat süreci askerlerin siyaset alanına yaptığı fiili müdahalenin postmodern hali şeklinde ifade edilmektedir.[405]

28 Şubat 1997 MGK kararlarının yerine getirilmesi için hükümet üzerinde baskı kurulduğu görülmektedir. Bu bağlamda çeşitli toplum kesimlerinin (sivil toplum, bürokrasi, yargı mensupları, sendikalar, sermaye çevreleri vb.) destekleri alınmaya çalışılmıştır. Bazı yazarlara göre, 28 Şubat daha önceleri Refah Partisi'nin 24 Aralık

[399] Birand, Yıldız, 2012:169-170.
[400] Akpınar, 2001:128.
[401] Hürriyet Gazetesi, 25 Mayıs 1997.
[402] Çelik, 2004:151.
[403] Hürriyet Gazetesi, 26 Nisan 1997.
[404] Donat, 1999:521.
[405] Akpınar, 2001:22.

1995 Milletvekili Genel Seçimlerinden birinci parti olarak çıkmasıyla söz konusu olmuştur. Hasan Cemal'in deyimiyle 28 Şubat'ın işaret fişeği atılmıştır.[406]

Postmodern darbe olarak ifade edilen 28 Şubat süreci, Refahyol hükümetine askerlerin baskı yaptığı süreç olarak tanımlanabilir. Bazı yazarlar o dönemde sıklıkla laik-antilaik tartışmalarının gerilimi gösteren bir parola olduğunu belirtmişlerdir.[407]

1990'lı yıllar İslam'ın kamusal alanda görünürlüğün arttığı dönem olmuştur. İslam'ın kamusallaşması, beraberinde siyasal gerilimi getirmiştir.[408] Türkiye'yi 28 Şubat'a götürecek olan laik çevreler çok kararlıdır. Onlara göre, Refah Partisi, irticanın kaynağıdır ve iktidardan mutlaka gitmelidir.[409] 28 Şubat darbe sürecinde ordu, müdahaleyi destekleyecek grupların desteğini almaya çalışmış ve bu gruplar aracılığıyla *"vatanın bütünlüğünü"* sağlamaya yönelik vurguları öne çıkarmıştır. Kurulduğu günden itibaren Refahyol hükümetinin iç ve dış politikaları, laik çevrelerde giderek yoğunlaşan bir tepki dalgasına neden olmuştur.[410]

28 Şubat süreci siyaset alanında demokratik değerlere aykırı ve hukuk karşıtı politikaların gün yüzüne çıkmasına yol açmıştır. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelen laik çevreler toplumda telafi edilemeyecek zararlara neden olmuştur.[411]

Bazı yazarlara göre, *"Refahyol'u devirme kararını verenler geri planda kalırken, medya ve kamuoyunun önüne çıkan en belirgin iki yüz, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir ve Genel Sekreter Tümgeneral Erol Özkasnak oldu. Bu kadronun gerçek beyni, adeta lokomotifi ise Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Güven Erkaya idi."*[412]

28 Şubat'tan önce siyasi tansiyon artmıştır. Siyasi tansiyonun artışında bazı medya organlarının yaptığı haberler önemlidir. Güven Erkaya'nın *"İrtica terörden daha tehlikeli"* sözlerini manşetlere taşımıştır.[413]

---

[406] Cemal, 2010:222.
[407] Yenişafak Gazetesi, 4 Ekim 1996.
[408] Göle, 2008:13-14.
[409] Hürriyet Gazetesi, 22 Mayıs 1997.
[410] Bölügiray, 1999:23.
[411] Özipek, 2005:642.
[412] Birand, Yıldız, 2012:179.
[413] Milliyet Gazetesi, 25 Şubat 1997.

Basında yapılan değerlendirmelerde darbe sürecinin başarıya ulaşmasında, beş büyük sivil toplum örgütü önemli derecede rol oynamıştır.[414] Darbeyi yapanlar *"irticayı"* hedef aldığını söyleyerek kendilerine meşru bir zemin aramışlardır. Fakat bu durum tüm ülke için demokratik değerlerin zarar görmesine neden olmuştur.[415]

Bazı yazarlara göre, 28 Şubat'ı destekleyenlerin sivil siyaseti yönlendirme konusunda oldukça rahat hareket etmelerine imkan sağlayan yasal dayanak, 9 Ocak 1997 tarihinde hükümet tarafından *"Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği"* çıkarılarak farkına varılmadan sağlanmıştır. Hükümetin kuruluşundan 3 ay gibi kısa bir süre sonra böyle bir yönetmeliğin Bakanlar Kurulu kararı haline getirilmiş olması da ilginçtir. Dahası Başbakan Necmettin Erbakan 31 Ocak 1997 tarihli gizli bir emirle MGK Genel Sekreterine önemli yetkiler vermiştir. Bunlara dayanarak ordu içerisinde *"Batı Çalışma Grubu"* adlı bir oluşum, mevcut hükümeti düşürecek bir dizi operasyonu adım adım gerçekleştirmiştir.[416]

Bazı yazarlara göre, *"28 Şubat süreci, Türkiye'de ordunun hükümete yapılacakları ve yapılmayacakları dikte etmek yoluyla askeri bürokrasinin demokratik sisteme müdahil olduğu bir postmodern darbeyi anlatmaktadır."*[417]

Bazı yazarlara göre, *"bürokrasi ve özellikle askeri bürokrasi İslamcılığın diğer ülkelerdeki gelişimini ve Türkiye'deki ilerleyişinin farkındadır ve mevcut düzenin devamını garanti altına almak istemiştir. Kavganın görünür alanda gerçekleşmesini sağlayan mesele ise üniversite eğitiminin başörtülü kadınlara yasaklanmış olmasıdır. Din ve laiklik konusunun siyasal tartışmaların göbeğine oturmasının nedenlerinden biri de bu olmuştur. O dönemde gündemden düşmeyen konu başörtüsüdür. Bu görüşe göre, Refah Partisi ve Necmettin Erbakan başörtüsü meselesini bayraklaştırmıştır. Başörtüsü yasağı İslamcılar açısından devletin dindarlara bakışını özetleyen bir uygulama olarak yorumlanmış ve buna göre devlet İslam dinine, dolayısıyla halkın çoğunluğuna düşman algısı oluşmuştur. Ordu güdümündeki bürokrasi ise dinin siyasete alet edilmemesi gerektiğine, başörtüsünün din haline getirilmemesine, çağdaşlı-*

---

[414] Hürriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1997.
[415] Yenişafak Gazetesi, 6 Mart 1997.
[416] Yıldız, 2000:117.
[417] Yılmaz, 2014:38.

ğa, uygarlığa ama en çok da Mustafa Kemal Atatürk'e vurgular yaparak resmi din ve doğru siyaset anlayışının ne olması gerektiği dikte etmiştir."[418]

3.2. Susurluk Kazası

"20 RC 721 plakalı bir kamyonla 06 AC 600 plakalı bir Mercedes, Balıkesir- Bursa karayolu üzerindeki Susurluk ilçesi Çatalceviz mevkiinde saat 19:25 sularında çarpışmıştır. Bu çarpışmada Mercedes'in içinde Şanlıurfa Milletvekili Sedat Bucak, Emniyet Müdürü Hüseyin Kocadağ, Abdullah Çatlı ve Gonca Us vardır. Sedat Bucak ağır yaralanırken, diğerleri olay yerinde hayatlarını kaybetmişlerdir."[419] Susurluk'ta kamyonun altında kalan otomobilden Abdullah Çatlı'nın farklı isimler adına aldığı onlarca kimlik, ruhsatsız birçok silah, milletvekili plakası, DSP'li Uluç Gürkan'ın kaybettiği meclis giriş kartı, fotoğraflar, dinleme cihazları, susturucular, polis kimlikleri ve bir miktar kokain çıkmıştır. Abdullah Çatlı'nın üzerindeki yeşil pasaport ve silah taşıma ruhsatı çıkmıştır.[420]

3 Kasım 1996'da Susurluk'ta meydana gelen trafik kazasında yıllardır gayri resmi kaynaklarca dile getirilen devlet-mafya-siyaset üçgenindeki ilişkiler ortaya çıkmıştır.[421] Tansu Çiller'in daha sonra, kazada ağır yaralanan DYP Milletvekili Bucak'ı hastanedeki ziyaret etmiştir. Ayrıca, Sedat Bucak'ın *"Teröre karşı kahramanca mücadele ettiğini"*[422] söyleyen Tansu Çiller'in bu açıklaması ortamı iyice germiştir.

Bazı yazarlara göre, *"Susurluk kazasıyla siyaset-mafya-aşiret üçgeninde ortaya dökülen kirli ilişkilerin odak noktasında Refahyol hükümetinin ortağı olan DYP'nin yer alması, RP'nin de hükümetin devamı için "Madem ortağız, ortağımızı korumalıyız" gibi bir anlayışla olayın üzerine gitmekten kaçınması, TBMM'deki siyasi partilerin ise kirli ilişkilerin açığa çıkartılması için çaba sarf edecekleri yere olayı muhalefet-iktidar ikilemine hapsederek olaydan menfaat elde etmeyi amaçlayan politikalar izlemeleri, konunun asıl mecrasından sapmasına yol açmıştır."*[423]

---

[418] Alpman, 28 Şubat, Birikim Dergisi, 2 Mart 2017, (Erişim) https://www.birikimdergisi.com, E.T:13.03.2019.
[419] Tayyar, 2009:39.
[420] Hürriyet Gazetesi, 7 Kasım 1996.
[421] Hürriyet Gazetesi, 5 Kasım 1996.
[422] Hürriyet Gazetesi, 9 Kasım 1996.
[423] Akel, 1999:93.

Refahyol hükümetinin DYP kanadı, Susurluk kazasından en fazla etkilenen partidir. Bu bağlamda, DYP milletvekillerinin karanlık ilişkilerdeki rolleri üzerine çeşitli haberler yapılmıştır.[424]

Necmettin Erbakan'ın bu gelişmeler karşısında olayla ilgili *"faso fiso"*[425] dediği basında yer almış ve bu durum bu kez RP'nin eleştirilmesine neden olmuştur.[426] Bazı yazarlara göre, aslında Susurluk o dönem Refah Partisi'ne büyük bir fırsat sunmuştur. *"Darbe"* sözcüklerinin telaffuz edildiği bu dönemde, çetelerle iç içe geçmiş ve her türlü kirli ilişkiler ağı içine hapsedilmiş devlet ve kurumlarını kurtarma ve temizleme çalışması Refah Partisi ve iktidarına büyük bir güven ve oy kazandırabilirdi.[427]

Hükümet, toplumda var olan rahatsızlığın hükümetin devamını olumsuz etkileyeceğini düşündüğü için olay üzerine gitmemeyi tercih etmiştir denilebilir.[428] Ancak, söz konusu dönemde Susurluk kazası ve yargılama süreci şeffaf bir biçimde kamuoyuna aktarılmadığı ifade edilmiştir.[429] Susurluk olayına kararlılıkla müdahale, derin devletle çatışmayı doğuracak ve birçok cephede hükümetin savaşması gerekecektir. Hükümet veya iktidarın büyük ortağı böyle bir güce sahip olmadığı için *"faso fiso"*[430] diyerek olayı örtbas etmeye çalıştığı ifade edilmiştir. Susurluk olayında baş aktör DYP'liler olduğu için, Başbakan DYP'ye yönelecek saldırıların hükümette yaratacağı sarsıntılarından ürkerek; koalisyon ortağını koruduğu ifade edilmiştir.[431] Ancak Başbakan Necmettin Erbakan konuyla ilgili soruşturma başlatıldığını belirtmiştir.[432] Konuyla ilgili araştırma ve soruşturmaların ağır yürümesinden dolayı *"1 dakika karanlık eylemi"* gerçekleşmiştir. Bu eylem bazı yazarlara göre, Refah Partisi'ne ve bu kirli ilişkileri açığa çıkaramayan sisteme karşı düzenlenmiştir.[433]

Bazı yazarlar tarafından Susurluk, MGK stratejistlerinin bir darbe görünümü vermeden darbe yapmak için son derece ustalıkla kullandıkları bir olay olarak nitelendirilmiştir. Yasama, yargı ve yürütmenin zaafiyet geçirdiği, siyaset sahnesinde ipleri

---

[424] Alpat, 1999:17-18, aktaran Hongur, 2006:43.
[425] Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1996.
[426] Donat, 1999:339.
[427] Tayyar, 2009:40.
[428] Yavaşça, 2018:154.
[429] Hürriyet Gazetesi, 8 Kasım 1996.
[430] Milliyet Gazetesi, 20 Kasım 1996.
[431] Çelik, 2004: 132-135.
[432] Hürriyet Gazetesi, 25 Kasım 1996.
[433] Aksoy, 2000:185, aktaran Özer, 2011:56.

açıktan ele geçiren askerin bundan sonraki müdahaleler için bir sivil talep ve inisiyatif örgütleme çabasının ürünü olarak medyanın ve kimi *"sivil toplum kuruluşları"*nın devreye sokulması anlamı taşımaktadır.[434]

3.3. Kayseri Belediye Başkanı Şükrü Karatepe'nin Konuşması

Susurluk kazasının ortaya çıkmasından sonraki hafta, Cumhuriyetin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün 59'uncu ölüm yıl dönümüne denk gelmiştir. Atatürkçü Düşünce Derneği *"10 Kasım sabahı erken uyan"* sloganıyla tüm Türkiye'ye çağrıda bulunmuştur.[435] Farklı bir 10 Kasım yaşanmıştır.[436] Refahyol hükümetine karşı başlatılan toplumsal muhalefet Anıtkabir'e kadar taşınmıştır. Cumhuriyet tarihinde ilk kez 10 Kasım'da 750 bin kişi Anıtkabir'i ziyaret etmiştir. Ertesi gün ise 250 bin kişi Anıtkabir'e giderek Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık yemini etmiştir.[437]

Bazı yazarlara göre, *"10 Kasım, Refahyol hükümetine karşı başlatılan toplumsal muhalefetin örgütlü bir şekilde kurumsallaşmasının simgesi haline gelmiştir."*[438] 10 Kasım'da Ankara'da dev bir yürüyüş düzenlenmiştir. Atatürkçü Düşünce Derneği, DİSK, KESK ve Türk-İş'in başı çektiği sivil toplum örgütleri 50 bin kişi ile Anıtkabir'e yürüyerek hükümeti protesto etmiştir.[439] Başbakan Necmettin Erbakan, geniş halk kitlelerinin organize bir şekilde yürüyüş yapmasını *"provakasyon"* olarak değerlendirmiştir.[440]

10 Kasım'daki tek hadise bu değildir. Kayseri'nin RP'li Belediye Başkanı Şükrü Karatepe, 10 Kasım'da kent meydanında düzenlenen Atatürk'ü anma törenlerine katılıp anıta çelenk koyduktan sonra yapmış olduğu konuşma basında irticanın ayak sesleri olarak yansıtılmıştır. Şükrü Karatepe'ye büyük bir tepki gösterilmiştir.[441]

Şükrü Karatepe konuşmasında; *"İnancımıza saygı duyulmadığı bu dönemde, içim kan ağlayarak bugünkü törene katıldım. ...Süslü püslü giyindiğime bakıp da laik olduğumu sakın sanmayın. Resmi görevim nedeniyle bugün bir törene katıldım. Belki*

---

[434] Sancar, 1998:6.
[435] Hürriyet Gazetesi, 10 Kasım 1996.
[436] Hürriyet Gazetesi, 11 Kasım 1996.
[437] Hürriyet Gazetesi, 12 Kasım 1996.
[438] Akpınar, 2001:129.
[439] Hürriyet Gazetesi, 11 Kasım 1996.
[440] Hürriyet Gazetesi, 12 Kasım 1996.
[441] Milliyet Gazetesi, 11 Kasım 1996.

Başbakanın, bakanların, milletvekillerinin bazı mecburiyetleri vardır. Ancak sizin hiçbir mecburiyetiniz yoktur. Ey Müslümanlar sakın ha içinizden bu hırsı, bu kini, nefreti ve bu inancı eksik etmeyin." şeklinde ifadelerde bulunmuştur.[442]

Bu ifadeler günlerce basında yer almıştır. Şükrü Karatepe'nin konuşmasının yayınlanmasının ardından hakkında üçlü soruşturma başlatılmıştır.[443] Sonuç olarak, Şükrü Karatepe *"halkı din farkı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek"* suçlamasıyla DGM'de yargılanarak, 1 yıl hapse mahkum edilmiştir.[444]

3.4. Başbakanlıkta İftar Yemeği

Başbakan tarafından 11.01.1997 tarihinde Başbakanlık Konutu'nda Diyanet İşleri mensupları ile bazı tarikat liderlerine iftar daveti olmuştur. Bazı yazarlara göre, dini çevreler ve tarikat şeyhleri böylesine mercek altındayken Necmettin Erbakan'ın Diyanet İşleri mensuplarına ve tarikat liderlerine iftar yemeği vermesi, laik çevrelerde adeta Cumhuriyet'e meydan okuma olarak algılanmıştır.[445] Cumhuriyet tarihinde ilk kez tarikat liderleri sarık ve cüppeleriyle Başbakanlık Konutu'nda misafir edilmiştir. Laik çevreler buna tepki göstermişlerdir.[446]

Bazı yazarlara göre, Başbakan Necmettin Erbakan'ın Başbakanlık Konutu'nda tarikat liderlerine ve din adamlarına verdiği bu iftar yemeği, Genelkurmay'da düğmeye basılmasına neden olan gelişmeler arasında yer almıştır.[447]

Bir görüşe göre, Necmettin Erbakan'ın niyeti, devletin artık tarikat liderleriyle barışma zamanının geldiğini göstermek olsa da bu niyetini tam olarak anlatamamıştır. Yemeğin gayesi ülkedeki anarşik olayların kesilmesi için din adamlarının ne gibi katkılar sağlayabileceğini öğrenmektir.[448]

---

[442] Cumhuriyet Gazetesi, 11 Kasım 1996.
[443] Milliyet Gazetesi, 12 Kasım 1996.
[444] Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ekim 1997.
[445] Çetinkaya, Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1997.
[446] Cumhuriyet Gazetesi, 13 Ocak 1997.
[447] Özdemir, 2015:178.
[448] Yıldırım, 2010:109.

Necmettin Erbakan bu yemekte söz alarak; *"Hükümete güvenin, bize destek olun. Ülkemizin birlik ve bütünlüğünü tehlikeye sokacak davranışlardan uzak durun, tahriklere kapılmayın."* ifadelerini kullandığı belirtilmiştir.[449]

İftar yemeği çeşitli çevreler tarafından eleştirilmiştir.[450] Bazı yazarlar tarafından, Necmettin Erbakan'ın ortağı DYP'nin de Başbakanlık Konutu'na tarikat liderlerinin çağrılmasına sessiz kalmadığı ifade edilmiştir.[451]

3.5. Kudüs Gecesi

Türkiye'de 1997 yılının Şubat ayı siyasal açıdan gerilimi bol olan bir dönemdir. Ankara'nın Sincan ilçesinde, RP'li Belediye Başkanı Bekir Yıldız, Sincan'da İran Büyükelçisi Muhammed Rıza Bagheri'yi de davet ettiği bir Kudüs Gecesi düzenlemiştir.[452] Söz konusu etkinlikte yaşananlar toplumun laik hassasiyeti yüksek olan kesimleri tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.[453]

"Kudüs Gecesi, Sincan Belediyesi'nin Ramazan ayı dolayısıyla her gün iftardan sonra bir faaliyet düzenlemesi kapsamında organize edilmiştir."[454] Söz konusu gecede, sergilenen tiyatro oyunu ile sahnede Hizbullah ve Hamas'ın fotoğraflarının bulunması laik çevrelerin tepkisini çekmiştir.[455]

Basında 31 Ocak 1997'de düzenlenen gecede *"Şeriat isteriz."* gibi sloganların atıldığı dile getirilmiştir.[456] İran Büyükelçisi'nin de şeriat çağrısı yaptığı gündeme gelmiştir.[457]

Sonuçta gecede laik demokratik rejimle ilgili yapılan konuşmalar ve sahnelenen tiyatro oyununun yanı sıra Sincan Belediyesi'ne ait bir salonda düzenlenen gecede

---

[449] Cumhuriyet Gazetesi, 12 Ocak 1997.
[450] Hürriyet Gazetesi, 13 Ocak 1997.
[451] Akpınar, 2001:163.
[452] Hürriyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.
[453] Hürriyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.
[454] Yavaşça, 2018:223.
[455] Hürriyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.
[456] Tayyar, 2009:50.
[457] Hürriyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.

Hizbullah liderlerinin posterlerinin asılması Türkiye'nin yaşadığı hassas günler nedeniyle siyasal bir içeriğe büründüğü söylenebilir.[458]

3.6. Sincan'da Yürütülen Tanklar

Hükümet, Sincan'daki olaylarla yükselen siyasal gerilimi düşürmek için yeterince adım atamamıştır. Türban ve Taksim'e cami tartışmaları söz konusudur.[459] Bazı yazarlara göre, Necmettin Erbakan'ın *"Türkiye'de faşist laik düzen var"* söylemi, karayoluyla hac, Taksim ve Çankaya'ya cami yapılmak istenmesi gibi konular gerginliği tırmandırmıştır.[460]

Kudüs Gecesinden birkaç gün sonra 4 Şubat 1997 sabahı, Ankara iline bağlı Etimesgut ilçesinde bulunan zırhlı birliklerden ayrılan 15 tank ve 20 kariyer, Sincan ilçe merkezinden geçmiştir.[461] *"Söz konusu olay, merkez medyada askerin gövde gösterisi ve hükümete gözdağı gibi değerlendirilmiştir."*[462] Sincan manevrası iktidarı sarsmış, *"Kudüs Gecesi"* ile şimşekleri üzerine çeken ilçe, palet sesleriyle uyanmış, *"Refahyol dağılıyor mu?"* tartışması başlamıştır.[463]

Bazı yazarlara göre, Sincan'daki tank gösterisi, ordunun *"alt kademelerinde"*, *"üst düzey"* kaynaklı ciddi rahatsızlıklar yaşandığı vakıasını bir defa daha gündeme getirmiştir.[464]

4 Şubat 1997 tarihinde Ankara'nın Sincan ilçesinde Etimesgut Zırhlı Birlikler Okulu ve Eğitim Tümen Komutanlığı'na bağlı çeşitli askeri araçlardan oluşan konvoy, ilçe sokaklarından Akıncı Üssü'ne *"motorlu yürüyüş"* gerçekleştirmiştir. Bu yürüyüş, ülke genelinde heyecana neden olurken, Milli Savunma Bakanı Turhan Tayan, olayı tatbikat dolayısıyla bir yerden bir yere yapılan intikal olarak değerlendirmiştir. Olay gazetelere *"Sincan'dan Ordu Geçti"* başlığı ile yansımıştır.[465]

---

[458] Hürriyet Gazetesi, 4 Şubat 1997.
[459] Hürriyet Gazetesi, 4 Şubat 1997.
[460] Bölükbaşı, 2012:175-176, aktaran Özdemir, 2015:179.
[461] Yenişafak Gazetesi, 5 Şubat 1997.
[462] Yavaşça, 2018:226.
[463] Milliyet Gazetesi, 5 Şubat 1997.
[464] Güleçyüz, 2000:117.
[465] Milliyet Gazetesi, 5 Şubat 1997.

"Genelkurmay, "altı ayda bir yapılan normal eğitim faaliyeti" olarak açıkladığı geçişin "tesadüfen bu tarihe denk geldiğini" bildirmiştir."[466] Basında yer alan haberlere göre, Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in ABD'de Sincan'dan tankların geçişiyle ilgili olarak *"Demokrasiye balans yaptık."*[467] şeklinde açıklama yaptığı ifade edilmiştir.

"Genelkurmay Başkanlığı, "motorlu yürüyüşü" yalnızca Anadolu Ajansına haber vermişti. Ajans yönetimi de muhabirlerini Sincan'da görevlendirmiş ve "motorlu yürüyüş" görüntülenerek, haber haline getirilmişti. Oysa bu tür yürüyüşler, genellikle basına bildirilmezdi. Askerler "tatbikat" adı altında olsa bile 12 Eylül darbesinden sonra ilk kez kışlalarından çıkmışlardı. Genelkurmay, Refahyol hükümetine açıkça gözdağı vermişti bu "tatbikat" ile" [468] denilebilir.

4. 28 ŞUBAT MİLLİ GÜVENLİK KURULU TOPLANTISI

4.1. Genel Olarak

28 Şubat 1997 Cuma günü MGK toplantısı Çankaya Köşkü'nde, 15.10'da başlamıştır. Türk demokrasisi sıkıntılı bir döneme girmiştir.

"MGK toplantıları ayda bir kez yapılıyordu. Toplantılara hükümet kanadından başbakan, dışişleri, içişleri ve milli savunma bakanları katılıyordu. Asker tarafında ise genelkurmay başkanı, kuvvet komutanları ve MGK genel sekreteri oluyordu. Türkiye'nin iç ve dış güvenlik meselelerinin, stratejik hedeflerinin tartışıldığı bu toplantıları cumhurbaşkanı yönetiyordu. Önce bürokratların da katıldığı bir toplantı oluyor, sonra devletin zirvesi bürokratların katıldığı ilk toplantıda konuşulanları kendi aralarında değerlendiriyordu. Konuşulan sorunlar ve çözüm için izlenecek yollar, toplantı sonrasında hazırlanan bir bildiriyle kayıtlara geçiyordu. Bu bildiri o günün hükümeti için tavsiye niteliğindeydi."[469]

Refahyol hükümetine yönelik üniversiteler, sivil toplum kuruluşları, basın-yayın organları, medya ve TSK gibi ülkenin çeşitli kesimlerince tepkilerin bulunduğu bunalımlı bir ortamda 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu toplantısı yapılmıştır. 28

[466] Hürriyet Gazetesi, 5 Şubat 1997.
[467] Milliyet Gazetesi, 22 Şubat 1997.
[468] Akpınar, 2001:177-178.
[469] Birand, Yıldız, 2012:207.

Şubat 1997'de yapılacak Milli Güvenlik Kurulu toplantısında *"bir rejim sorunu"* gündeminin olacağı basında yapılan haberlerden bellidir aslında.[470]

"Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral İlhan Kılıç, toplantı öncesinde Başbakan Erbakan ile ortağı Çiller'e toplantı gündemi hakkında bilgi vermiş ve ana konuyu "irticai hareketlerin" oluşturacağını bildirmişti. Hükümet ortakları, 28 Şubat'taki toplantının, hükümetin geleceği açısından kritik bir dönemeç oluşturduğunu biliyorlardı."[471]

Bazı yazarlara göre, *"Erbakan, laik-demokratik rejime bir tehdit olarak görülürken, her fırsatta "Rejimin teminatı biziz" diyen ortağı Tansu Çiller de inandırıcı bulunmamıştı. İşte o tarihi toplantı böyle bir havada yapılıyordu ... Askerler, toplantıya ellerinde kalın dosyalarla, hazırlıklı gelmişlerdi."*[472]

28 Şubat'ta askerler, ilk kez Cumhurbaşkanı'nın önünde Necmettin Erbakan'dan açıkça hesap sormuşlar ve hükümet üyelerine laikliğin korunması için alınması gereken tedbirlere ilişkin bir listeyi masaya getirmişlerdir.[473]

Merkez basında MGK'nın 18 maddelik kararını *"Muhtıra"*, *"Postmodern Darbe"* ilanı ile *"Ya uy, ya çekil"*[474] şeklinde sunmuştur. Halbuki bu durum MGK'nın kanununa aykırıdır. Adı geçen kanuna göre MGK hükümete ancak *"tavsiye"*de bulunabilirdi. Hükümetler bunu isterse uygular, istemezlerse uygulamazlardı.[475] Ancak bu kez durum başka bir boyut kazanmıştır.

4.2. Toplantıda Alınan Kararlar

"28 Şubat 1997 tarihinde yapılacak olan MGK'nın gergin bir atmosferde geçeceği çok önceden kamuoyunda beklenen ve bilinen bir gelişmedir. Toplantıdan günler öncesinde toplantının RP ve ordu arasında bir restleşmeye döneceği askeri kaynak-

---

[470] Cumhuriyet Gazetesi, 26 Şubat 1997.
[471] Akpınar, 2001:191.
[472] Birand, Yıldız, 2012:207-208, 209.
[473] Cumhuriyet Gazetesi, 1 Mart 1997.
[474] Hürriyet Gazetesi, 4 Mart 1997. Basında atılan diğer manşetler: *"Ya içine sindir, ya git"*, Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mart 1997, *"DYP : Çekiliriz, Tansu Çiller, Necmettin Erbakan'a şart koştu: MGK kararlarına uy"*, Milliyet Gazetesi, 4 Mart 1997.
[475] Kocabaş, 1998:14.

lar tarafından basına sızdırılmıştır."[476] Türk Silahlı Kuvvetlerinin hükümete karşı olan tavrı 28 Şubat 1997'deki MGK toplantısında gerçekleşmiştir denilebilir.

Yaklaşık 9 saat süren o tarihi toplantıda 18 maddelik bir karar listesi çıkmıştır. MGK'da alınan *"28 Şubat yaptırımları"* hükümete *"tavsiye kararları"* olarak iletilmiştir.[477] Aslında siyasi iktidara adeta talimat verilmiştir. Anayasa'da tavsiye niteliğinde olacağı belirtilen kararlar tavsiye niteliğinde değildir. Bu 18 maddelik istek listesi Refah Partisi'nin göze alamayacağı unsurlarla doludur.

28 Şubat 1997'de toplanan MGK'da alınan kararlar, koalisyon hükümetinin ülke içindeki ve ülke dışındaki hareket alanını sınırlandırmıştır.[478]

Necmettin Erbakan'ın kabul etmek istememesine karşılık *"evet"* dediği ve hükümete *"tavsiye edilen"* 18 maddelik MGK kararları şunlardır:[479]

1. Anayasamızda Cumhuriyetin temel nitelikleri arasında yer alan ve yine Anayasa'nın 4'üncü maddesi ile teminat altına alınan laiklik ilkesi büyük bir titizlik ve hassasiyetle korunmalı, bunun korunması için mevcut yasalar hiçbir ayrım gözetmeksizin uygulanmalı, mevcut yasalar uygulamada yetersiz görülüyorsa yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Tarikatlarla bağlantılı özel yurt, vakıf ve okullar devletin yetkili organlarınca denetim altına alınarak Tevhidi Tedrisat Kanunu gereği Milli Eğitim Bakanlığına devri sağlanmalıdır.

3. Genç nesillerin körpe dimağlarının öncelikle Cumhuriyet, Atatürk, vatan ve millet sevgisi, Türk milletini çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma ülkü ve amacı doğrultusunda bilinçlendirilmesi ve çeşitli mihrakların etkisinden korunması bakımından:

   a. 8 yıllık kesintisiz eğitim, tüm yurtta uygulanmaya konulmalı,

---

[476] Yavaşça, 2018:229.
[477] Milliyet Gazetesi, 2 Mart 1997.
[478] Özcan, 1998:217.
[479] Cevizoğlu, 2012:151-152.

b. Temel eğitimi almış çocukların, ailelerinin isteğine bağlı olarak, devam edebileceği Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğu ve kontrolünde faaliyet göstermeleri için gerekli idari ve yasal düzenlemeler yapılmalıdır.

4. Cumhuriyet rejimine ve Atatürk ilke ve inkılaplarına sadık aydın din adamları yetiştirmekle yükümlü Milli Eğitim kuruluşlarımız, Tevhidi Tedrisat Kanunu'nun özüne uygun ihtiyaç düzeyinde tutulmalıdır.

5. Yurdun çeşitli yerlerinde yapılan dini tesisler belli çevrelere mesaj vermek amacıyla gündemde tutularak siyasi istismar konusu yapılmamalı, bu tesislere ihtiyaç varsa, bunlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca incelenerek mahalli yönetimler ve ilgili makamlar arasında koordine edilerek gerçekleştirilmelidir.

6. 677 sayılı yasa ile men edilmiş tarikatların ve bu kanunda belirtilen tüm unsurların faaliyetlerine son verilmeli, toplumun demokratik, siyasi ve sosyal hukuk düzeninin zedelenmesi önlenmelidir.

7. İrticai faaliyetleri nedeniyle Yüksek Askeri Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden (TSK) ilişkileri kesilen personel konusu istismar edilerek TSK'yi dine karşıymış gibi göstermeye çalışan bazı medya gruplarının silahlı kuvvetler ve mensupları aleyhindeki yayınları kontrol altına alınmalıdır.

8. İrticai faaliyetleri, disiplinsizlikleri veya yasa dışı örgütlerle irtibatları nedeniyle TSK'nden ilişkileri kesilen personelin diğer kamu kurum ve kuruluşlarında istihdamı ile teşvik unsuruna imkan verilmemelidir.

9. TSK'ya aşırı dinci kesimden sızmaları önlemek için mevcut mevzuat çerçevesinde alınan tedbirler; diğer kamu kurum ve kuruluşları, özellikle üniversite ve diğer eğitim kurumları ile bürokrasinin her kademesinde ve yargı kuruluşlarında da uygulanmalıdır.

10. Ülkemizi çağ dışı bir rejimden ve din istismarının sebep olabileceği muhtemel bir çatışmadan korumak için, İran İslam Cumhuriyeti'nin ülkemizdeki rejim aleyhtarı faaliyet, tutum ve davranışlarına mani olunmalı, bu maksatla İran'a karşı komşuluk münasebetlerimizi ve ekonomik ilişkilerimizi bozmayacak; fakat yıkıcı ve zararlı faaliyetlerini önleyecek bir tedbirler paketi hazırlanmalı ve yürürlüğe konulmalıdır.

11. Aşırı dinci kesimin Türkiye'de mezhep ayrılıklarını körüklemek suretiyle toplumda kutuplaşmalara neden olacak ve dolayısıyla milletimizin düşmanca kamplara ayrılmasına yol açacak çok tehlikeli faaliyetler yasal ve idari yollarla mutlaka önlenmelidir.

12. T.C. Anayasası, Siyasi Partiler Yasası, Türk Ceza Yasası ve bilhassa Belediyeler Yasası'na aykırı olarak sergilenen olayların sorumluları hakkında gerekli yasal ve idari işlemler kısa zamanda sonuçlandırılmalı ve bu tür olayların tekrarlanmaması için her kademede kesin önlemler alınmalıdır.

13. Kıyafetle ilgili kanuna aykırı olarak ortaya çıkan ve Türkiye'yi çağ dışı bir görünüme yöneltecek uygulamalara mani olunmalı, bu konudaki kanun ve Anayasa Mahkemesi kararları taviz verilmeden öncelikle ve özellikle kamu kurum ve kuruluşlarında titizlikle uygulanmalıdır.

14. Çeşitli nedenlerle verilen, kısa ve uzun namlulu silahlara ait ruhsat işlemleri polis ve jandarma bölgeleri esas alınarak yeniden düzenlenmeli, bu konuda kısıtlamalar getirilmeli, özellikle pompalı tüfeklere olan talep dikkatle değerlendirilmelidir.

15. Kurban derilerinin, mali kaynak sağlamayı amaçlayan ve denetimden uzak rejim aleyhtarı örgüt ve kuruluşlar tarafından toplanmasına mani olunmalı, kanunla verilmiş yetki dışında kurban derisi toplattırılmamalıdır.

16. Özel üniforma giydirilmiş korumalar ve buna neden olan sorumlular hakkında yasal işlemler ivedilikle sonuçlandırılmalı ve bu tür yasadışı uygulamaların ulaşabileceği vahim boyutlar dikkate alınarak, yasa ile öngörülmemiş bütün özel korumalar kaldırılmalıdır.

17. Ülke sorunlarının çözümünü "Millet kavramı yerine ümmet kavramı" bazında ele alarak sonuçlandırmayı amaçlayan ve bölücü terör örgütüne de aynı bazda yaklaşarak onları cesaretlendiren girişimler yasal ve idari yollardan önlenmelidir.

18. Büyük Kurtarıcı Atatürk'e karşı yapılan saygısızlıklar ve Atatürk aleyhine işlenen suçlar hakkındaki 5816 sayılı kanunun istismar edilmesine fırsat verilmemelidir.

Milli Güvenlik Kurulu toplantısından çıkan maddeler Refahyol hükümeti üzerinde etkisini hemen göstermiştir. Bildirideki maddeler Refahyol hükümeti etrafındaki çemberin daraldığına işaret etmiştir.

28 Şubat süreci, 28 Şubat 1997 MGK toplantısı ve 406 sayılı MGK kararlarının alınması ile Türk demokrasisi yeni bir döneme girmiştir. Bu süreç içinde bazı çevreler tarafından düğmeye basılarak Refahyol hükümetinin sonu hazırlanmıştır.[480]

4.3. Toplantıda Alınan Kararların İmzalanması

28 Şubat 1997'de düzenlenen Milli Güvenlik Toplantısı'ndan sonra ordu hükümete yönelik eylemlere girişmiştir. İlk olarak Refah Partisi'ni devre dışı bırakacak siyasal bir alan oluşturma çabasına girmiştir. Ordu bunu MGK toplantısında verdiği bildiriyle kısmen gerçekleştirmiş olsa da daha yapılacak çok iş vardır.[481]

MGK toplantısından sonra henüz imzalanmamış olan MGK tavsiye kararlarının yazılmasında da Hükümet ile MGK askeri kanadı arasında anlaşmazlıklar çıkmıştır. Hükümet cephesi bazı ifadelerin yumuşatılması ve bazılarının ise tavsiye kararlarından çıkarılması için çaba göstermiştir. Bazı basın ve medya organları mevcut siyasal gerilimi daha da gergin hale getirmiştir.[482]

Başbakan Necmettin Erbakan 18 maddelik bildiriyi hemen imzalamamıştır. "*Biraz daha üzerinde çalışalım.*" diyerek toplantı salonundan çıkmıştır. Buna rağmen bildiri medyaya dağıtılmıştır.[483]

Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Çevik Bir'in: *"Atatürk ilkeleri, laiklik konusunda kimseye taviz veremeyiz. Hükümetin de bu prensiplere tam olarak uymasını bekliyoruz."* açıklaması *"muhtıra gibi"* manşetiyle gazetelerde yer bulmuştur.[484]

"Refahyol hükümeti, 28 Şubat'ta gerçekleşen MGK toplantısının ardından, MGK'da alınan kararları imzalaması yönünde MGK'nın askeri üyeleri tarafından baskı altına alınmak istenmiştir. Bunun üzerine, Başbakan Erbakan, toplantı sonrasında diğer

---

[480] Gülmez, 2014:144.
[481] Bayramoğlu, 2007:128.
[482] Kazan, 1998:272.
[483] Akpınar, 2001:214.
[484] Sabah Gazetesi, 23 Şubat 1997.

parti liderleriyle görüşerek, bir demokrasi cephesi kurmanın zeminini aramıştır."[485] Bazı yazarlar tarafından imza gerilimi yaşayan Necmettin Erbakan için MGK'nın tavsiye paketini beğenmeyip *"imzalamıyorum"* mesajı verdikten sonra liderler turuna çıktığı, muhalefetin ise istifa beklediği ifade edilmiştir.[486]

Ancak bu girişimden bir sonuç alınamamıştır. Necmettin Erbakan, sonraki günlerde ilgili kararları imzalamadığını belirtmiştir. Buna karşılık, Necmettin Erbakan'ın *"MGK kararları yumuşatılmadan imzalamam"* inadının üç gün sürdüğü belirtilerek, *"Erbakan muhalefetten umduğunu bulamayınca imzayı dün bastı."* ifadeleri basında yer almıştır.[487]

Necmettin Erbakan'ın MGK karalarına imza atıp atmadığı tartışmalarına genel olarak bakılacak olursa, toplantıdan bir kaç gün sonra hazırlanan 18 maddelik kararlar Necmettin Erbakan'a sunulduğunda, Necmettin Erbakan kararları sert bulmuş, imzalamakta tereddüt yaşayarak maddelerin birazcık daha yumuşatılmasını istemiştir. Burada Necmettin Erbakan'ın yalnızca MGK bildirisini imzaladığını, sorunun temelini teşkil eden 18 maddelik ek listesinin ise bildiriye sonradan ilave edilerek Erbakan'ın imzalamış sayıldığı ileri sürülebilir.[488] Ancak imza konusu gündemde muallak bir konudur.

28 Şubat MGK'sında alınan kararlar RP tabanında hayal kırıklığı yaratmıştır. Tepkilerin artması üzerine kurmayları ısrarla Necmettin Erbakan'ın bu kararları imzalamadığını savunmuştur. Necmettin Erbakan yıllar sonra bile *"28 Şubat kararlarına imza atmadım."* demiştir.[489] Kararların gizli olması nedeniyle bu konuda açık bir değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Gazetelerde *"Necmettin Erbakan'ı Atatürkçü ve laik yapan imza"*[490], *"Paşa paşa imzaladı."*[491] şeklinde haberler yer almıştır. Necmettin Erbakan'a göre ortada hiçbir sorun yokken medya olayları abartıyor ve yanlış yansıtıyordu.[492] Yaşananlar karşısında Necmettin Erbakan hiçbir şey yokmuş gibi davranmayı seçmiştir. Necmettin

---

[485] Yavaşça, 2018:232-233.
[486] Milliyet Gazetesi, 3 Mart 1997.
[487] Sabah Gazetesi, 6 Mart 1997.
[488] Bknz Yavaşça, 2018:233-237.
[489] Yalçın, 2016:255.
[490] Sabah Gazetesi, 19 Mart 1997.
[491] Sabah Gazetesi, 6 Mart 1997.
[492] Sabah Gazetesi, 3 Mart 1997.

Erbakan'ın, *"Bütün konularda tam bir fikir ve görüş birliği içinde olduğumuzu gördük."*[493] şeklindeki açıklaması Genelkurmay Karargahı'nın koridorlarında hemen yankı bulmuş *"Necmettin Erbakan'la uyum yok"*[494], *"Ordu, Atatürk'e inananlarla uyum içindedir."*[495] mesajları yayınlanmıştır. Genelkurmay Başkanlığı Genel Sekreteri Tümgeneral Erol Özkasnak, Necmettin Erbakan'ı açıkça yeren sert bir açıklama yaparak *"TSK, Atatürk'ün kurduğu laik cumhuriyete ve onun temel ilkelerinin hayata geçirilmesine inananlar ve buna gönül verenlerle uyum içindedir. Bunların dışında hiç kimse ile uyum içinde değildir."*[496] demiştir.

Gündeme imza krizi ağırlığını koyarken, hükümet ortağı Tansu Çiller, Necmettin Erbakan'ın MGK kararlarını TBMM'ye getirilerek tartışmaya açılması teklifine karşı çıkmıştır. Ayrıca MGK kararları yasal olarak gizli olduğundan TBMM'de tartışmaya açılamamıştır.

MGK kararları incelendiğinde ilk başta Kuran kurslarının Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanması, kılık kıyafet yönetmeliğine uyulması ve Şura kararları ile Türk Silahlı Kuvvetleri'nden atılan subaylara yönelik tedbirler ile temel eğitimin kesintisiz olarak beş yıldan sekiz yıla çıkarılmasını öngören düzenlemeler olduğu görülmektedir. Zorunlu temel eğitimin kesintisiz bir şekilde sekiz yıla çıkarılması, İmam Hatip liselerinin orta kısımlarına kilit vurulması anlamına geliyordu. Bu durum, en fazla RP'yi rahatsız edecek bir düzenlemedir. Burada *"RP'nin içinde ve tabanında rahatsızlık uyandıracak düzenlemeleri içeren kararları Erbakan'a dayatarak, hükümetin büyük ortağı köşeye sıkıştırılmak ve yıpratılmak"*[497] istendiği ifade edilmiştir.

5. 28 ŞUBAT SONRASI GELİŞMELER

5.1. Genel Olarak

Refahyol Hükümeti'nin düşürülmesine yol açan 28 Şubat MGK toplantısının ardından bir üst düzey askeri yetkili, *"Postmodern bir darbe yaptık."* demiştir. Komutan

---

[493] Sabah Gazetesi, 3 Mart 1997.
[494] Milliyet Gazetesi, 3 Mart 1997.
[495] Hürriyet Gazetesi, 3 Mart 1997.
[496] https://www.aljazeera.com.tr/28-subat-medyası-bugunu-de-etkileyen-bır-kotuluk, E.T:25.06.2019.
[497] Yavaşça, 2018:235, Yenişafak Gazetesi, 24-29 Nisan 1997.

bu terimi gerçekten anlamını bilerek mi kullandı yoksa sürçü lisan mı etti bilinmez ama *"postmodern"* ifadesinin siyasal literatüre girmesini sağlamıştır.[498]

28 Şubat süreci sonrası MGK, otoriteye, düzene, siyasete ve orduya tartışmasız, şartsız ve şekilsiz bir itaat istemiştir.[499]

28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısı sonrasında Türkiye siyasi bir krizin içine sürüklenmiştir. Bu süreçte, özellikle muhalefet partileri hükümetin istifa etmesi gerektiği yönünde sert açıklamalar yapmış, Meclis Genel Kurulu'nda hükümetin iç ve dış politikası sert şekilde eleştirilmiştir.[500]

"28 Şubat hem iktidarda bulunan Refahyol için hem de Türk demokrasisi için bir dönüm noktası niteliğindedir. Bu yeni dönemde ordu aktif bir şekilde siyasete ve sivil hayata karışmaya başlamıştır. Bunu irtica brifingleriyle, sivil toplum kuruluşlarıyla yaptıkları görüşmelerle ve gizli bir şekilde yürüttükleri politikalar aracılığıyla yapmışlardır. Ordudaki tuğgeneraller, generaller, komutanlar, Refahyol hükümetine özellikle de Refah Partisi'ne karşıdırlar. Bunu kimi zaman kapalı kapılar ardında kimi zaman da medyaya açık bir şekilde verdikleri demeçlerle yapmışlardır."[501]

Bazı yazarlara göre, *"28 Şubat askerin silah gücüyle yetinmeyip, basın üzerinden kamuoyunu her tür aracı kullanarak seferber eden, kamuoyundan meşruiyet ve destek arayan bir girişimdir. Daha da öte, demokrasinin şekli olarak ve askeri vesayet altında çalışmaya devam eden kurumlarından güç almaya çalışan bir müdahaledir. Bu çerçevede 28 Şubat anayasal kurumları kullanarak siyasi karar hiyerarşisini bozan, sonuç olarak şekli işleyişine dokunmadığı "demokrasiyi militarize" eden, tekeline aldığı siyaseti savaş ve tehlike mantığına endeksleyen bir niteliğe sahiptir."*[502]

28 Şubat sürecinde *"TSK, MGK platformunu kullanarak Cumhurbaşkanı Demirel'in de yardımıyla, hükümete politika empoze etme girişimlerine hız vermiştir... Askerin günlük politikada inisiyatifi ele alma hususundaki kararlılığını da göstermekteydi. Erbakan ise, askerleri hoşnut ederek ve her defasında alttan alarak konumunu muhafaza edeceğini düşünmekteydi. Ancak Erbakan'ın izlediği takdiğin işe yaramadığı,*

---

[498] Sancar, 1998:6.
[499] Cizre, 2005:173.
[500] Yenişafak Gazetesi, 6 Mart 1997.
[501] Özer, 2011:89.
[502] Cevizoğlu, 2001:301-302.

Refahyol hükümetine açık bir muhtıra niteliğindeki 28 Şubat 1997 tarihli MGK bildirisinin açıklanmasıyla anlaşılmıştır. Söz konusu bildiriyle TSK, Refahyol hükümetine özünü sözde "irticayla mücadele'nin" oluşturduğu bir programı dayatmaktaydı. MGK bildirisiyle Hükümet iyice sıkışmış bir alanda, MGK'nın gözetim ve denetimi altında yürütme faaliyetini icra etmeye mahkum hale gelmiştir." [503]

28 Şubat'taki toplantıda, perde arkasında kalması gereken konuşmalarının gazetelerde ayrıntılı bir şekilde yer alması Necmettin Erbakan'ı tabanı karşısında zor duruma düşürme amaçlıdır denilebilir. 28 Şubat 1997 tarihli MGK toplantısında komutanların ağır sözlerle eleştirdiği Necmettin Erbakan, toplantıdan birkaç gün sonra partisinin TBMM grup toplantısında şaşırtıcı açıklamalarda bulunmuştur.[504]

Başbakan Necmettin Erbakan *"Türkiye'de hükümet TBMM'de kurulur, MGK'da kurulmaz. Yasaları TBMM yapar. MGK "şu yasaları yapın" diye herhangi bir şekilde ne meclise ne de hükümete herhangi bir dayatmada bulunmaz, bulunamaz. MGK elbette anayasal görevini yaparken çeşitli konularda fikirlerini ortaya koyar, tavsiyelerini yapar. Söz ve yetki Türkiye'nin korunmasından mesul olan hükümettedir, hükümet de bu yetkiyi meclisten alır."* diyerek MGK kararlarını Meclis'te milletvekillerinin oylarıyla reddetmek üzere harekete geçmiştir.[505] Ancak TBMM Başkanı Mustafa Kalemli, *"MGK kararlarının muhatabı Meclis değil, hükümettir."* diyerek bu girişime itiraz etmiştir.[506]

"Erbakan, MGK kararlarından kurtulmakta ne kadar kararlıysa, Genelkurmay Başkanlığı da bu kararları uygulatmakta o denli ısrarlıydı."[507] Genelkurmay başbakanın isteksizliğini görmüş ve irtica brifingleri başlatılmıştır. Bazı yazarlara göre, amaç kamuoyu baskısıyla iktidarı istifaya zorlamaktır. Söz konusu brifingler Refah Partisi'ne zaten kuşkuyla bakan yargı ve merkez medya üzerinde oldukça etkili olmuştur.[508]

Şubat 1997 boyunca gelişen olaylar sonrasında Refah Partisi ile asker arasındaki gerginlikler, güç dengesinin RP aleyhine dönmesine neden olmuştur. 28 Şubat

---

[503] Özdemir, 2015:179.
[504] Yenişafak Gazetesi, 26 Mart 1997.
[505] Birand, Yıldız, 2012:219.
[506] Birand, Yıldız, 2012:220.
[507] Birand, Yıldız, 2012:221, Hürriyet Gazetesi, 5 Mart 1997.
[508] Birand, Yıldız, 2012:222, Yenişafak Gazetesi, 11 Haziran 1997.

1997'de MGK tarafından alınan ve 28 Şubat Kararları olarak adlandırılan istekler hükümetin fiili iktidarını tartışmalı hale getirmiştir.[509]

Kararların açıklanmasının akabinde Refahyol hükümeti iktidarda kalma mücadelesi verirken Genelkurmay Başkanlığı da silahsız kuvvetler aracılığıyla hükümeti uzaklaştırma çabası içine girmiştir. İrtica tehlikesi bir numaralı tehdit olarak su yüzüne çıkartılmış, adres olarak da Başbakan Erbakan gösterilerek, zemin iyice kayganlaştırılmıştır.[510]

Bazı yazarlara göre, 28 Şubat 1997'de toplanan MGK'da alınan kararlar, koalisyon hükümetinin siyasal etkisini içte ve dışta oldukça sınırlandırmıştır. Önemli dış politika konularında alınan kararlar ve uygulamalar hükümetin, özellikle de RP kanadının istekleriyle çelişen bir doğrultuda olmuştur. Örneğin, bir yandan RP'nin İsrail'le yakınlaşma konusundaki isteksizliğine karşın, ikili ilişkiler görülmedik şekilde ilerlemiş, öte yandan İran'la ilişkilerde tıkanıklık ve sıkıntılar, RP kanadından gelen özel çabalara rağmen artarak devam etmiştir.[511]

Ayrıca Susurluk olayında ve bir dakikalık karanlık eylemlerinde, Refah Partisi günlük siyaset üretememiştir. Yaşanan olaylar yeteri kadar dikkate alınmamıştır. Hükümetin olaylara kayıtsız kalmasının kamuoyunu rahatsız ettiği ifade edilmiştir [512] ve hükümetin sonunu hızlandırmıştır.

5.2. Bakanların İstifaları

Refahyol hükümetinin iktidarı uzun süreli olmamış ve 28 Şubat 1997 tarihi MGK toplantısında alınan kararlardan sonra iktidar gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bu kararlar sonucunda hükümetin etki alanı kısıtlanmış ve hükümetin icra alan iyice daralmıştır.

---

[509] Milliyet Gazetesi, 12 Mart 1997.
[510] Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[511] Özcan, 1998:217.
[512] Çelik, 2004:133.

Bütün bu gelişmeler karşın Refahyol hükümeti yine de iktidardadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için Refahyol hükümetini devirerek askerin ve bazı güç odaklarının istekleri doğrultusunda bir hükümetin kurulmak istendiği ifade edilmiştir.[513]

Refahyol hükümetinin 28 Şubat kararlarını uygulamamakta direnmesi bu dönemdeki yaşanan gerginliğin ve bunalımların yaşanmasının temelini oluşturmuştur.[514] Asker, medya, sendika, üniversite ve yargı mensuplarının içinde bulunduğu bir grup, koalisyon üzerinde baskısını arttırmaya başlamıştır. Bu dönemde DYP'li bakanların istifa ettirilmesiyle, koalisyonun bozulması formülü denenmiştir. 28 Şubat MGK'sının üzerinden iki ay geçmeden Sanayi Bakanı Yalım Erez bakanlıktan istifa etmiştir. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in yönlendirmeleriyle hareket ettiği iddia edilen Yalım Erez, bölünme hareketini kabine seviyesine çıkarmıştır. Yalım Erez, *"Yeni hükümet için harekete geçtiklerini"*[515] belirterek, hükümetin üzerindeki istifa baskılarının artmasına imkan sağlamıştır. Bu sırada, Turizm Bakanı Bahattin Yücel de istifa etmiştir.[516]

Milliyet Gazetesi, *"Hoca'yı göndermek artık vacip oldu"* başlığı altında DYP'li iki Bakan, Yıldırım Aktuna ve Yalım Erez'in hükümete ömür biçtiğini: *"Mayıs ayının sonunda bozulur, yenisi kurulur."*[517] ifadelerini manşete taşımıştır.

Özellikle Nisan 1997 başlarından itibaren, Doğru Yol Partisi'nin içi kaynamaya başlamıştır. Yalım Erez ve Yıldırım Aktuna muhalefet safına geçmiştir. Yıldırım Aktuna: *"3 gün daha fazla Bakanlık yapacağım diye ülkeye zarar veremem."*[518] ifadesini kullanmıştır. Böylece partilerinin içi karışmaya başlamıştır.

Sosyal demokrat kökten gelen Sağlık Bakanı Yıldırım Aktuna'nın da hükümete ve Tansu Çiller'e karşı sesini yükseltmeye başlamasıyla Tansu Çiller, yalnızca askerler ve sivil toplum örgütleri tarafından değil, muhalif milletvekilleri ve bakanları tarafından da yıpratılmaya başlamıştır.[519]

---

[513] Özer, 2011:94.
[514] Bölügiray, 2000:345.
[515] Hürriyet Gazetesi, 28 Nisan 1997.
[516] Erandaç, Takvim Gazetesi, 8 Mayıs 2012.
[517] Milliyet Gazetesi, 22 Nisan 1997.
[518] Milliyet Gazetesi, 3 Şubat 1997.
[519] Yenişafak Gazetesi, 13 Haziran 1997.

Mayıs ayında hükümet adına yaşanan bazı olumsuz gelişmeler, 54. Hükümet'in istifasına giden sürece hız vermiştir.[520] Bu gelişmelerden ilki Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Işılay Saygın'ın 17 Mayıs'ta görevinden istifasıdır.[521] Işılay Saygın'ın istifası ile birlikte hükümetten istifa eden Bakan sayısı artmıştır.[522] Ayrıca Bakanların istifa sebeplerinde RP'nin irticai faaliyetlerin yükselmesinin başrolü oynadığını vurgulamaları hükümetin meşruiyet krizine girmesini hızlandırmıştır.[523]

5.3. Refah Partisi Hakkında Kapatma Davası

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, Refah Partisi'nin kapatılması için Anayasa Mahkemesine dava açmıştır. Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, makamında bir basın toplantısı düzenleyerek Refah Partisi hakkında kapatma davası açtığını açıklamıştır. Vural Savaş, kapatma davasının *"Laiklik ilkesine aykırı eylemlerin odağı haline geldiği"* gerekçesiyle açıldığını belirtmiştir. Vural Savaş, Anayasa Mahkemesi'ne gönderdiği iddianamede RP'nin Anayasa'nın 68 ve 69'uncu maddelerine aykırı davrandığı için temelli kapatılmasını istemiştir.[524]

Başsavcılık iddianamesinde, parti başkanı ve üst düzey parti görevlilerinin çeşitli tarihlerde yaptıkları konuşmalara yer vermiştir. Başsavcılık, yapılan konuşmalarla din ve inanç nedeniyle insanlar arasında ayrım yapıldığını, Cumhuriyet'in dayandığı temel ilkelerden olan *"laiklik"* ilkesine aykırı davranıldığını, Refah Partisi yöneticilerinin ise bu davranışları hoşgörüyle karşılayıp bu kişiler hakkında hiçbir disiplin işlemi yapmadığını dolayısıyla bunların parti yönetimi tarafından benimsendiği hatta teşvik edildiğini belirtmiştir.[525]

Genelkurmay Başkanlığı tarafından yüksek yargı organlarında görev yapan hâkimlere verilen brifinglerden on gün sonra, 21 Mayıs 1997'de iktidar ortağı olan Refah Partisi'nin kapatılmasına ilişkin dava açılması konunun bir başka boyutudur. Bugüne kadar gelen uygulamanın aksine Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı kapatma davasını,

---

[520] Yavaşça, 2018:253.
[521] Sabah Gazetesi, 18 Mayıs 1997.
[522] Sabah Gazetesi, 18 Mayıs 1997.
[523] Yavaşça, 2018:253, Cumhuriyet Gazetesi, 16 Mayıs 1997.
[524] AYM, E.1997/1, K.1998/1, K.T:16.01.1998.
[525] AYM, E. 1997/1, K. 1998/1, K.T:16.01.1998, R.G.21.01.1998/23237.

önce yazılı ve görsel basına yaptığı açıklama ile kamuoyuna duyurmuş, böylece kamuoyu kapatma davasını Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısından duymuştur.[526]

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş, Meclis'in ve iktidarın birinci büyük partisi olan, Refah Partisi hakkında temelli kapatma davası açması bazı yazarlara göre, Meclis'te düşürülemeyen hükümetin Meclis dışından yargı yoluyla tasfiye edilmesi anlamına gelmektedir.[527]

Refah Partisi hakkında açılan kapatma davası sonucunda AYM, 16.01.1998 tarihinde ikiye karşı dokuz oyla Refah Partisi'ni kapatmıştır.[528]

5.4. Genelkurmay Başkanlığı Tarafından Verilen Brifingler

Hükümetin istifaya zorlanma sürecinde Genelkurmay Başkanlığı tarafından organize edilen brifinglerin çok önemli bir yer tuttuğu söylenebilir.[529] Genelkurmay Başkanlığı'nca organize edilen brifingler, medya mensuplarına ve yargı mensuplarına yönelik olarak verilmiştir. 28 Şubat sürecinde gerçekleştirilen bu brifingler 28 Şubat MGK'sında alınan kararların uygulanmasını sağlamaya yöneliktir denilebilir.[530]

Başbakan MGK kararlarından kurtulmak isterken Genelkurmay Başkanlığı ise kararların uygulanmasını istemiştir.

Bazı yazarlara göre, 28 Şubat süreci, bir anlamda "İrtica Brifingleri" ile anılmıştır. Bu brifinglerde cumhurbaşkanından başbakana ve bakanlara, üniversite, yargı ve basın mensuplarına kadar resmi ve gayri resmi tüm sivil kanadın "İrtica Tehlikesi" konusunda teyakkuza geçmesi istenilmiştir.[531]

Brifinglerde iç hizmet kanununun 35. maddesinin Türk Silahlı Kuvvetleri'ne laik cumhuriyeti koruma ve kollama yetkisi verildiği belirtilerek, TSK'nın iç ve dış düşmana karşı lüzumu halinde silahla karşı koymaya kararlı olduğu vurgulanmıştır.[532]

---

[526] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:1206.
[527] Yıldırım, 2014:134.
[528] AYM, E. 1997/1, K. 1998/1, K.T:16.01.1998, R.G.21.01.1998/23237.
[529] Cumhuriyet Gazetesi, 15 Haziran 1997.
[530] Hürriyet Gazetesi, 2 Nisan 1997.
[531] Yıldız, 2000:157.
[532] Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.

Genelkurmay'da ülkenin üst düzey memurlarına, yargı mensuplarına ve gazetecilere brifing verilmesi kamuoyunu hareketlendirmiştir. İlki *"terör ve PKK"* gibi konulara yönelen brifingin ikincisi *"irtica"* üzerinedir.[533]

İrtica brifingleri ordunun, ülkenin üst düzey yöneticisi, yargı mensupları ve gazetecilere verdiği, irticaya karşı bu kesimleri harekete geçirmeyi amaçlayan bir toplantılar silsilesidir.[534] Askerler, MGK kararlarının hayata geçirilmesi ve RP'nin işbaşından uzaklaştırılması konusundaki kararlılıklarını medyaya verdikleri demeçlerle sık sık gündeme getirerek: *"Laiklik karşıtı tehdit 12 yıldır süren PKK tehdidinden daha ciddi bir duruma gelmiştir. TSK, anti-laik akımları yok etmeyi birinci öncelik olarak belirlemiştir. Demokratik kurumların baskısı ile MGK kararlarının uygulanacağına inanıyoruz."*[535] şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

Özellikle yargı mensuplarına verilen brifing çok ses getirmiştir. RP'li Adalet Bakanı Şevket Kazan'ın brifinglere katılan yargı çalışanları hakkında soruşturma açacağını söylemesine karşılık brifinge katılım çok yüksek olmuştur.[536]

Genelkurmay Başkanlığı tarafından basına verilen brifingde kullanılan ifadeler hükümete dolaylı olarak verilen açık bir muhtıra olarak değerlendirilmiştir.[537] Brifingler Refah Partisi'ne zaten kuşkuyla bakan merkez medya üzerinde çok etkili olmuştur.[538]

Genelkurmay tarafından verilen bu brifingler, *"askeri otorite ile hükümet ve RP arasındaki gerilimi arttırdığı kritik dönemde, askerin stratejik değerlendirmelerini ortaya koyarak, hazırlıklarına işaret etmiştir."*[539]

---

[533] Cevizoğlu, 2012:155.
[534] Özer, 2011:91.
[535] https://www.aksam.com.tr/guncel/demokrasiye-vurulan-darbe-28-subat-haber-827033, E.T:25.06.2019.
[536] Cumhuriyet Gazetesi, 11 Haziran 1997.
[537] Yavaşça, 2018:252.
[538] Hürriyet Gazetesi, 30 Nisan 1997.
[539] Bayramoğlu, 2001:157.

6. HÜKÜMETİN İSTİFASI

6.1. Genel Olarak

Hükümetin kuruluşunun ardından, TSK içinde hükümeti yıpratma girişimleri meydana gelmiştir. Önce 28 Şubat 1997 MGK kararları sonraları ise Genelkurmay Başkanlığı tarafından toplumun çeşitli kesimlerine irtica ve PKK konusunda brifingler verilmesi ile hükümetin yıpratılması amaçlanmıştır. Ancak bazı yazarlarca belirtildiği gibi, asker ve Refahyol hükümetini karşı karşıya getiren olaylarda, hükümetin sivil alanı yeterince savunamadığı ortadadır.[540] Partinin ileri gelenlerinden Bülent Arınç'a göre, hükümetin tavırları askerin elini güçlendirmiş, diğer siyasi aktörler gözünde ise meşruiyetini yitirmesine neden olmuştur.[541]

28 Şubat'taki MGK toplantısına kadar hükümet içinde bir çatışma yoktur. 28 Şubat sonrasında ise durum farklıdır. Çelişkili beyanlar, hükümet ahenk ve bütünlüğü hakkında kuşku uyandıracak açıklamalar ve icraatlardaki tıkanma görüntüsü ortaya çıkmaya başlamıştır.[542]

Bazı yazarlara göre, *"28 Şubat'la beraber hükümetin devam etmesinin zor olacağı konusunda genel bir kanaat oluşmuştur. O güne kadar sürdürülen çalışmalar sonuç vermiştir; Refahyol hükümeti kendi içinde çökmeye başlamıştır. Hükümette görev alan ve daha sonra çekilen herkesin bir ölçüde hükümetin yıkılmasına katkısı olduğu söylenebilir."*[543] Hükümeti devirmek için her yola başvuran çevrelerin uzun zamandır sürekli tekrar ettikleri *"Şeriat mı, darbe mi"* sorusu ile Necmettin Erbakan'ın *"Adil düzene geçiş tatlı mı olacak, kanlı mı olacak"*[544] sözünün her fırsatta hatırlatıldığı bir ortamda ipler iyice gerilmiştir.[545]

Rejim ve irtica tartışmalarının gündemde olduğu bu dönemde, Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan açıklamada; Türkiye Cumhuriyeti'ni yıkmaya çalışan irticaya

---

[540] Yavaşça, 2018:237.
[541] Selim, 2002:27 aktaran Yavaşça, 2018:237.
[542] Güleçyüz, 2000:184-185.
[543] Çelik, 2004:172-173.
[544] Milliyet Gazetesi, 14 Nisan 1994.
[545] Güleçyüz, 2000:122-125.

karşı mücadelede *"Gerekirse silahla koruruz."* ifadesi dikkat çekici bir şekilde manşetlerde yer almıştır.[546]

"Ayrıca MGK'nın ardından Genelkurmay'da verilen brifingler, askerin bakanlar ve siyasetçiler üzerindeki bire bir baskı uygulaması siyasi gerginliğin tırmanmasının göstergeleri olarak kabul edilebilir. Ayrıca, Necmettin Erbakan'ın askerin sıkışıklığı ve hükümetin alternatifsizliği üzerine inşa ettiği "soğutma" ve "zamana yayma" politikaları ile "iktidarda kalma" ısrarı; Tansu Çiller ise hükümetin devamı ile siyasi geleceği arasında kurduğu bağ ile karşı karşıyadır."[547]

Bazı yazarlara göre, *"1997'nin Haziran ayında Refahyol bir yol ayrımına gelmişti."*[548] Askerler irtica brifingleri vermeye devam etmiş, gazeteler *"Gerekirse silah bile kullanırız."*[549] diye manşetler atmışlardır.

Yaşanan gelişmeler neticesinde Refahyol'un iktidarda daha fazla tutunamayacağı anlaşılmıştır. DYP'de partiden istifalar ve dağılma görülmüştür. Bu süreçte müdahale olacağından endişelenen DYP'li milletvekilleri istifa etmişlerdir.[550] DYP'deki bu istifalar ve ortaya çıkan çatlak sesler Refahyol hükümetinin adeta sonunu hazırlamıştır. Necmettin Erbakan tam anlamıyla köşeye sıkışmıştır. Bazı yazarlara göre söz konusu dönemde koalisyon ortağı dağılma sürecine girmeseydi, belki de iktidar yoluna devam edebilecekti.[551]

Basında yapılan değerlendirmeler şöyledir: ANAP lideri Mesut Yılmaz koalisyonda bulunan milletvekillerini kendi partisine katmak istemiştir.[552] Böylece Refahyol hükümeti koalisyonunun kaderini belirleyecek gensoru önergesinde çoğunluk sağlanmaya çalışılmıştır.[553] ANAP ilk girişiminde başarılı olmuş ve Bingöl Milletvekili Mahmut Sönmez'i ANAP'a dahil etmiştir.[554]

---

[546] Cumhuriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[547] Bayramoğlu, 2007:174.
[548] Birand, Yıldız, 2012:241.
[549] Hürriyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.
[550] Necmettin Cevheri DYP Genel Başkan Yardımcılığı'ndan, Iğdır Milletvekili Şamil Ayrım, Çanakkale Milletvekili Hikmet Aydın, Ankara Milletvekili İlhan Aküzüm, İstanbul Milletvekili Cefi Jozef Kamhi partilerinden istifa etmişlerdir. Cumhuriyet Gazetesi, 24-25 Mayıs 1997.
[551] Çelik, 2004:151.
[552] Hürriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1997.
[553] Hürriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1997.
[554] Hürriyet Gazetesi, 20 Mayıs 1997.

RP'den ise Hasan Hüseyin Ceylan ile Şevket Kazan istifa etmiştir.[555] Bazı yazarlara göre bu istifalar *"Bugün git yarın gel"* şeklindedir ve bir anlamı yoktur. Daha çok koalisyon ortağı DYP'deki itirazları ve hoşnutsuzlukları engellemek amaçlıdır. Bu istifalar pek işe yaramamış, Refahyol hükümeti üzerindeki baskılar azalmamıştır.[556] Buna karşılık, DYP'li milletvekillerinin bazıları kendi kararlarıyla, bazıları ise dış zorlamayla partilerinden ayrılmaya başlamıştır. Çünkü DYP'li milletvekilleri hükümetin bittiği ve bu işin daha fazla uzatılmaması gerektiği görüşündedir.[557] Bazı yazarlara göre, DYP'nin zayıf halka konumuna düşmesindeki en önemli etken *"İstifa edip hükümeti düşürmezsek askeri müdahale olacak"* kuşkusu olup, bu kuşkuyu Cumhurbaşkanı da paylaşmaktadır.[558]

Sonuç olarak, büyük medya ve sermaye güçleri, 1996 yılında Tansu Çiller'in Başkanlığındaki DYP ile Necmettin Erbakan'ın RP'si arasında kurulan bu koalisyon hükümetinin kurulmasına şiddetle karşı çıkarak muhalefet etmişlerdir. Bazı çevreler Refah Partisi *"irticai"* faaliyetlerin odağı olarak lanse edilmiştir. Ayrıca 1997 yılında Başbakanlık Kriz Yönetmeliği'nin Necmettin Erbakan'a imzalatılmasıyla gidişatın yönü belirlenmiştir. Necmettin Erbakan'ın konumu muhafaza etmeye çalışması işe yaramamış ve 28 Şubat 1997 tarihinde kabul edilen MGK kararları hükümetin işlevsizleştirilmesine ve sonuçta Refah Partisi'nin kapatılmasına giden süreci hazırlamıştır. Refahyol hükümetinin yerine ise ANAP-DSP-DTP'den oluşan bir azınlık hükümeti (Anasol-D olarak da bilinen) kurulmuştur.[559]

6.2. Başbakan Necmettin Erbakan'ın İstifası

Refahyol hükümetinin DYP'de ortaya çıkan milletvekillerinin istifa etmesi sonucunda hükümet Meclis'te çoğunluğu kaybetme ile karşı karşıya kalmıştır. Refahyol'un devamı konusunda milletvekillerinin büyük tepkisiyle karşı karşıya kalan Tansu Çiller, Necmettin Erbakan'a *"Ya 18 Haziran'a kadar başbakanlığı devret ya da çekiliyoruz."*[560] uyarısında bulunmuştur. Bunun üzerine 18 Haziran 1997'de ülkedeki ger-

[555] Cumhuriyet Gazetesi, 19 Haziran 1997.
[556] Donat, 1999:551.
[557] Özer, 2011:94-95.
[558] Birand, Yıldız, 2012:236.
[559] Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1997.
[560] Milliyet Gazetesi, 12 Haziran 1997.

ginliğin giderilmesi için, Başbakan Necmettin Erbakan, Tansu Çiller'in de baskısıyla Başbakanlıktan istifa etmeye karar vermiştir.[561]

Başbakan Necmettin Erbakan, Cumhurbaşkanına istifasına sunarken, DYP ile aralarındaki protokolü gerekçe göstererek Başbakanlığın DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'e verilmesini istemiştir. Ancak görevi Tansu Çiller'e vermeyen Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel önce liderlerle görüşeceğini ifade etmiştir.[562] Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, ANAP, DSP, CHP ve DTP Genel Başkanları ile görüşmüştür. 20 Haziran 1997'de ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ı yeni hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.[563] Mesut Yılmaz, hükümeti kurmak için liderlerle görüşmelerini sürdürürken, Tansu Çiller, Süleyman Demirel'i Çankaya darbesi yapmakla suçlamıştır.[564]

6.3. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Hükümeti Kurma Görevini Yalım Erez'e Vermesi

1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde bazı çevreler, RP'yi hükümet dışında tutmak için çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. O dönemde Yalım Erez'in çok aktif görevler üstlendiği, Yalım Erez'in 1995 yılında TOBB Başkanı iken, DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in A takımı kadrosundan Manisa Milletvekili olarak TBMM'ye girdiği, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel başta olmak üzere bazı çevrelerin telkinleriyle hareket eden Yalım Erez'in, Necmettin Erbakan'sız bir hükümet için kolları sıvadığı, ve ANAP-DYP hükümeti kurulması için çalışmalara başladığı görülmektedir.[565] Böylece Yalım Erez katkılarıyla Anayol hükümeti kurulmuş, kurulan hükümette Yalım Erez, Sanayi Bakanı olarak görev almıştır.[566]

Mesut Yılmaz ve Tansu Çiller arasında yaşanan kişisel tartışmalar nedeniyle Anayol hükümetinin ömrü uzun olmamıştır. Tansu Çiller'e yakınlığı ile bilinen Yalım Erez'in, kurulmasına katkı verdiği Anayol hükümetinde çatlaklar meydana gelince hükümetin yıkılması için harekete geçtiği, Refah Partisi ile Doğru Yol Partisi arasında bir koalisyon kurulması için devreye girdiği, Tansu Çiller'i RP ile koalisyon kur-

---

[561] Yenişafak Gazetesi, 19 Haziran 1997.
[562] Sabah Gazetesi, 19 Haziran 1997.
[563] Türkiye Büyük Millet Meclisi Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012:1080.
[564] Cumhuriyet Gazetesi, 21 Haziran 1997.
[565] Yeni Şafak Gazetesi, 4 Mart 2011.
[566] Yeni Şafak Gazetesi, 4 Mart 2011.

maya ikna ettiği ve yeni kurulan hükümette de Sanayi Bakanı olarak görev yürüttüğü görülmektedir. Ancak Refahyol hükümeti döneminde Erbakan'la iyi geçinen DYP'li bakan olmasıyla dikkat çeken Yalım Erez, 28 Şubat MGK kararlarından sonra yine kurulmasına katkı verdiği hükümetin yıkılması için harekete geçmiştir.[567]

Refahyol hükümetinin istifasının ardından Mesut Yılmaz'ın başbakanlığında kurulan hükümette Yalım Erez, bağımsız milletvekili olmasına rağmen bakanlık koltuğunu korumuştur.[568] Ancak Türkbank'la ilgili iddialar nedeniyle Mesut Yılmaz hükümetinin düşmesini fırsat gören Yalım Erez, bu kez başbakanlık için çalışmıştır. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, hükümeti kurma görevini bu kez Yalım Erez'e vermiştir.[569] Tansu Çiller ülkeyi seçime götürmesi için DSP lideri Bülent Ecevit'in başbakanlığında kurulacak azınlık hükümetine destek vereceğini açıklamış[570] ve Yalım Erez'in hükümet kurma faaliyeti son bulmuştur.[571]

7. DEĞERLENDİRME

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinden Refah Partisi birinci parti olarak çıkmıştır. Bazı yazarlara göre, Türkiye yakın tarihin en büyük ekonomik krizini yaşamıştır. Yerel seçimlere bu ortamda gidilmiştir. Seçmene göre denenmişlerden fayda olmamıştır ve sandıkta başka bir umut aranmıştır. Umudun adı da adil düzen olmuştur. Ekonomiden sonra siyasette yaşanacak büyük krizin kapısı böyle aralanmıştır.[572]

54. Hükümeti kurmakla görevlendirilen RP lideri Necmettin Erbakan DYP ile 28 Haziran 1996 tarihinde bir koalisyon kurmuştur. Refahyol olarak adlandırılan koalisyonun kurulması bazı çevreleri rahatsız etmiştir. Bu çevreler Refahyol hükümetinin faaliyetlerini dinsel olarak nitelendirmiş ve Türkiye'yi şeriat yönetimine çevirmeyi amaç edindiğini öne sürmüştür. Onların algısında Refah Partisi'nin temsil ettiği Milli Görüş çizgisi laik devleti yıkmaya yöneliktir. Ayrıca Türkiye'nin 70 yıllık imajının

[567] Yeni Şafak Gazetesi, 17 Mayıs 1997.
[568] Cumhuriyet Gazetesi, 1 Temmuz 1997.
[569] Cumhuriyet Gazetesi, 24 Aralık 1998.
[570] Cumhuriyet Gazetesi, 5 Ocak 1999.
[571] Yeni Şafak Gazetesi, 4 Mart 2011.
[572] Birand, Yıldız, 2012:55.

zarar gördüğü, Necmettin Erbakan'ın Cumhuriyet tarihi boyunca geliştirilen çağdaş-Batılı imajı sarsmaya başladığı ifade edilmiştir.[573]

Hatta laiklik konusunun kötüye gittiğini belirten üst düzey bir komutanın "Böyle giderse 2010 yılında Türkiye 1996'dan karanlık olacak."[574] ifadeleri Necmettin Erbakan'dan ve onun iktidarına duyulan rahatsızlığı gözler önüne sermiştir.

Necmettin Erbakan'ın kurduğu 54. Hükümet, 28 Şubat sürecindeki baskılarla çalıştırılmamak istenmiştir. 28 Şubat 1997'deki MGK kararları ile postmodern bir darbe denilen süreç başlamıştır. 28 Şubat süreci, Türkiye'de ordunun hükümete yapılacakları ve yapılmayacakları dikte etmek yoluyla askeri bürokrasinin demokratik sisteme müdahil olduğu bir postmodern darbeyi anlattığı belirtilmiştir.[575]

28 Şubat 1997'deki MGK kararlarının alınmasında Susurluk kazası da önemlidir. Susurluk kazasının aydınlatılması için meslek odaları tarafından başlatılan ve kamuoyu desteğiyle giderek Refahyol hükümetine karşı bir protestoya dönüşen *"Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık"* eylemlerinin potansiyelinin kullanıldığı söylenebilir.

İnal'a göre, 28 Şubat bir CIA-PENTAGON projesidir. Askerin sivil siyaset ile giriştiği örgütlü bir hareket neticesinde 28 Şubat günü yapılan MGK toplantısında Darbe Konseyi'nin hazırladığı 18 madde Refahyol hükümetine zorla kabul ettirilmiştir. Böylece, Türkiye'de demokrasi askıya alınmış, tesiri bugünlere uzanan ekonomik ve siyasi bir krize teslim edilmiştir.[576]

"MGK'nın 28 Şubat toplantısı sonrasında ortaya çıkan siyasal durum, Refahyol hükümetinin sonun başlangıcına geldiğini gösterdi. Hükümet ortakları arasındaki ilişkilerin aldığı biçim ile sosyal ve siyasal düzeyde yükselen muhalefete bakıldığında, hükümetin karşı karşıya kaldığı basınca dayanması zayıf bir olasılık" [577] olarak değerlendirilmiştir.

---

[573] Hürriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1996.
[574] Sabah Gazetesi, 31 Ağustos 1996.
[575] Yılmaz, 2014:38 .
[576] İnal, 2019:44-46.
[577] Özcan, 1998:214.

Bazı yazarlara göre, *"MGK kararlarıyla hükümetin siyasal iradesinin sınırlanmış olması nedeniyle, Refahyol iktidarının fiili iktidarının tartışmalı bir hale getirildiği; bir siyasal alacakaranlık dönemine girildiği"* [578] söylenebilir.

28 Şubat sürecinde koalisyon ortağı olan DYP'nin milletvekilleri tehdit ve şantajlarla istifa ettirilerek, seçilmiş bir hükümet işlevsiz hale getirilmiştir. Sonuç olarak bu durumu Türk demokrasi tarihi açısından olumsuz bir dönem olarak anmak yanlış olmayacaktır.

[578] Özcan, 1998:214.

SONUÇ

Tezde ulaşılan sonuçları aşağıdaki şekilde ifade edebiliriz:

24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda Refah Partisi seçimde en yüksek oyu almıştır. 24 Aralık 1995'te yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda seçime katılan partilerin hiçbiri Meclis'te tek başına bir çoğunluk sağlayamamıştır. 24 Aralık 1995'te yapılan Milletvekili Genel Seçimleri sonucunda en yüksek oy alan Refah Partisi ayrıca bir önceki seçime göre oylarını arttıran tek parti olmuştur.

Refah Partisi, Doğru Yol Partisi koalisyon hükümeti 28 Haziran 1996 tarihinde göreve başlamış, 8 Temmuz 1996 tarihinde TBMM'den güvenoyu almıştır. Sosyal ve siyasal sistemi dinsel bir bakış açısıyla yorumlayan bir partinin ilk kez büyük ortak olarak katılımıyla kurduğu bu koalisyon hükümeti 11 ay iktidarda kalmıştır. Koalisyon hükümetinin kurulmasının ardından Refahyol hükümetine yönelik tepkiler ortaya çıkmıştır. Seçim döneminde birbirleri aleyhinde çalışan RP ve DYP iktidara geçmek için anlaşmışlardır. Aslında birçok konuda anlaşamayan partiler iktidar olma arzusuyla bu uyuşmazlıklar görmezden gelinmiş ve ortak hareket etme kararı almışlardır.

Refahyol hükümeti iç politikadaki icraatlarına memur ve işçilerle emeklilerine yüzde 50 oranında zam yapmakla başlamıştır. İcraatlarına memurlara verdiği zamla halkın beğenisini toplayarak devam eden Refahyol hükümetinin siyasal alanda icraatı, RP ve DYP aleyhine yayınları sebebiyle medyaya karşı olmuş, gazeteler tarafından yapılan promosyonlara bazı sınırlamalar getirilmiştir, Ayrıca bu dönemde 1230 yargıç ve savcının tayin kararnamesi diğer bir eleştiri konusu olmuştur.

Refahyol hükümetinin dış politika alanındaki icraatları ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Refahyol hükümeti döneminde Müslüman ülkeler ile ilişkileri geliştirmeye çalışırken, Batılı ülkeler ile olan ilişkilerde de radikal değişiklikler olmamıştır. Müslüman ülkelerle ticaret hacmini genişletmeyi planlayan Başbakan Necmettin Erbakan, Anadolu'daki İslamcı sermaye ile Müslüman ülkeler arasında ticareti geliştirmeyi amaçlamıştır denilebilir. Ancak bu girişimler ülkedeki cepheleşmeyi ve politik gerilimi arttırmıştır. Başbakan Necmettin Erbakan'ın iktidara gelir gelmez dış politi-

ka adına yaptığı geziler günlerce gündemde kalmış ve Başbakan Necmettin Erbakan'ı zor durumda bırakmıştır. Bazı yayın organları bu gezilerin Türkiye'yi uluslararası alanda küçük düşürdüğünü ifade ederek, bu gezileri onur kırıcı olarak değerlendirmişlerdir.

Refahyol hükümetinin yıkılışında 28 Şubat 1997 tarihinde alınan MGK kararları önemli bir yer tutmuştur. 28 Şubat MGK kararlarında üzerinde durulan ve hükümetten yerine getirilmesi istenen hususlar şöyle özetlenebilir: Laik rejim bütün kurumlarıyla korunacak, rejimin demokratik ve laik niteliklerinin Anayasa'nın teminatı altında olduğu konusunda iç ve dış dünyaya güvence verilecek, ülkenin imajının bozulması önlenecektir. 28 Şubat 1997'de düzenlenen Milli Güvenlik Toplantısı'ndan sonra ordu Refah Partisi'ni devre dışı bırakacak siyasal bir alan oluşturma çabasına girmiştir. 28 Şubat sürecinde birtakım sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra basın-yayın kuruluşlarının, üniversitelerin, sendikaların, sermaye çevrelerinin, sivil bürokrasinin, yargı mensuplarının desteği de alınmaya çalışılmıştır.

28 Şubat 1997 tarihinden itibaren Refahyol hükümeti yıkılışa doğru gitmiştir. 28 Şubat 1997 tarihinde MGK'da alınan kararlar, Türk siyasi tarihine yeni bir sayfa açmıştır. Refahyol hükümetinin devam etmeyeceği ve askeri müdahale söylentileri arasında sıkışan toplum açısından endişe ile karşılanmıştır.

Refahyol hükümeti döneminde koalisyon ortakları arasındaki ilişkiler değişiklik göstermiştir. Koalisyonun küçük ortağı DYP, 24 Aralık 1995 Milletvekili Genel Seçimlerinde RP karşıtlığı temelinde bir strateji benimsemiş olmasına rağmen, bu parti ile bir koalisyon hükümeti kurmuştur. DYP bununla da kalmamış aynı zamanda seçim bildirgesinde sahip çıkacağını ileri sürdüğü ilkeleri göz ardı eden bir siyasal çizgi benimsemiştir. Bu bağlamda gerek Refahyol koalisyon hükümetinin kurulmasında, gerekse DYP'nin RP ile ilişkilerine bakıldığında DYP Genel Başkanı Tansu Çiller'in Başbakanlığı dönemini ilgilendiren ve soruşturulmak üzere TBMM gündemine alınan önergelerin belirleyici etkisi olduğuna yönelik tartışmaların bulunduğu görülmektedir.[579]

---

[579] Hürriyet Gazetesi, 9 Temmuz 1996.

Refahyol hükümeti döneminde ortaya çıkan Susurluk olayı, bir yönetim bunalımını gözler önüne sermiştir. Bu durum, siyasi mekanizmanın yıpranmasına yol açmıştır.

18 Haziran 1997 tarihinde Başbakan Necmettin Erbakan'ın istifası ile Refahyol hükümeti yıkılmıştır. Hükümetin istifasına giden yolda merkez basının, hükümeti yıkmak için oldukça etkin bir misyon yüklendiği söylenebilir.

Sonuç olarak, 28 Şubat 1997 tarihinde gerçekleşen ve yaklaşık 9 saat süren MGK kararları bir hükümet krizine dönüşmüş ve Refahyol hükümeti istifa etmek zorunda bırakılmıştır. Refahyol hükümetinin iktidardan düşürülmesinin ardından Refah Partisi Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır.

KAYNAKÇA

Akel, Ali, **Erbakan ve Generaller**, Şura Yayınları, İstanbul, 1999.

Akpınar, Hakan, **28 Şubat Postmodern Darbenin Öyküsü**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2001.

Aksın, Can, "Ufuktaki Mutluluk", **Akşam Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

Aksoy, Ergün, **28 Şubat'tan Balgat'a Mücahit**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000.

Akyol, Taha, "Hükümetsiz Türkiye", **Milliyet Gazetesi**, 11 Haziran 1996.

Akyol, Taha, "RP'li Hükümet", **Milliyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1996.

Akşin, Sina, Bülent Tanör, Korkut Bortav, **Türkiye Tarihi 5, Bugünkü Türkiye 1980-1995**, der. Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2000.

Alpat, İnönü, **Hamamböcekleri, Ateştopu ve Askerler 28 Şubat Sürecinde Türkiye**, Mayıs Yayınları, İzmir, 1999.

Altaylı, Fatih, "Promosyon Yasağı", **Hürriyet Gazetesi**, 13 Temmuz 1996.

Arcayürek, Cüneyt, **28 Şubat'a İlk Adım**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2003.

Arıkan, Nuraydın, **28 Şubat Sürecinde Medya,** Okur Kitaplığı, İstanbul, 2011.

Aşgın, Halil İbrahim, **Din ve Siyaset İlişkisi Bağlamında Milli Görüş Hareketi,** Doktora Tezi, Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum, 2018.

Atikkan, Zeynep, "Mum Söndü'den Sonra", **Hürriyet Gazetesi**, 18 Şubat 1997.

Aydın, Suavi, Taşkın, Yüksel, **1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Ayyıldız, İbrahim, **28 Şubat Nedir?,** Liberte Yayınları, Ankara, 2016.

Bayramoğlu, Ali, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2001.

Bayramoğlu, Ali, **28 Şubat Bir Müdahalenin Güncesi,** İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Baykal, Ömer, Çaha Ömer, **Politik Aktör Olarak Necmettin Erbakan'ın Türk Siyasetindeki Yeri**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Bila, Fikret, "Hoca ve ABD", **Milliyet Gazetesi**, 20 Temmuz 1996.

Birand, Mehmet Ali, Yıldız, Reyhan, **Son Darbe 28 Şubat**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.

Bölügiray, Nevzat, **28 Şubat Süreci-2 (Refahyol Dönemi)**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 2000.

Bölügiray, Nevzat, **28 Şubat Süreci 1**, Yaylacık Matbaası, İstanbul, 1999.

Bölükbaşı, Mustafa, "Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye:Türkiye'de 28 Şubat Süreci Sonrası İslami Elitlerin Dönüşümü", **İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Volume 1, Issue 2, 2012.

Bulaç, Ali, **Göçün ve Kentin Siyaseti**, (MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri), Çıra Yayınları, İstanbul, 2009.

Cemal, Hasan, **Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma!**, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.

Cevizoğlu, Hulki, **28 Şubat Bir Hükümet Nasıl Devrildi**, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, 2012.

Cevizoğlu, Hulki, **Generalinden 28 Şubat İtirafı, Postmodern Darbe**, Ceviz Kabuğu Yayınları, Ankara, 2001.

Cıvaoğlu, Güneri, "Bıçak Sırtında", **Milliyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1996.

Cizre, Ümit, **"Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce:Kemalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Çavuşoğlu, Hüseyin, "Doğru Yol Partisi Açısından 24 Aralık 1995 Seçimlerinin Analizi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 17, Sayı 32, s.19-36, Balıkesir, 2014.

Çelik, Necati, **28 Şubat ve İrtica Tehdidi**, Sinemis Yayınları, Ankara, 2004.

Çetin, Bilal, "Ekonomide İyileşme Belirtileri", **Yeniyüzyıl Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

Çetinkaya, Hikmet, "Savaş Sanayii ve Tarikatlar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1997.

Çölaşan, Emin, "Balon Sönerken", **Hürriyet Gazetesi**, 23 Temmuz 1996.

Çölaşan, Emin, "Türkiye Nereye? Uyan Tansu, Uyan", **Hürriyet Gazetesi**, 7 Ağustos 1996.

Deniz, Murat, **28 Şubat Sürecinde Medya ve Siyaset İlişkisi**, Yüksek Lisans Tezi, Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bartın, 2017.

Dilaveroğlu, Ergün, **28 Şubat Süreci ve Bir Sivil Toplum Kuruluşu Olarak Tüsiad'ın Sürece Bakışı**, Sakarya İktisat Dergisi, Cilt.1, s.59-74, Sayı:3, Ekim, 2012.

Doğru, Necati, "Erbakan İyimserlik Motoru", **Sabah Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

Donat, Yavuz, **Öncesi ve Sonrasıyla 28 Şubat**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Ekşi, Oktay, "Atatürk'e En Büyük İhanet", **Hürriyet Gazetesi**, 29 Haziran 1996.

Erbakan, Necmettin, **Tedavi-Adil Düzen**, Refah Partisi Yayınları, Ankara, 1991.

Erbakan, Necmettin, **Türkiye'nin Temel Meseleleri**, Rehber Yayıncılık, Ankara, 1991.

Erbakan, Necmettin, **Türkiye ve Ekonomi**, Yeni Neşriyat, İstanbul, 2007.

Erendaç, Bülent, "28 Şubat Darbesinde Yalım Erez Şifreleri", **Takvim Gazetesi**, 8 Mayıs 2012.

Göle, Nilüfer, **Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine**, Metis Yayınları, İstanbul, 2008.

Gönenç, Levent, "Anayasal Değişim", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, 62, No:4, s.1063-1086, 2013.

Gülmez, İsmail, **28 Şubat 1997 Askeri Darbesi Ve Türk Eğitim Sistemine Etkileri,** Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, 2014.

Güleçyüz, Kazım, **Balans Ayarı**, Yeni Asya Neşriyat, İstanbul, 2000.

Hongur, Andaç, **28 Şubat Sürecinde Ordu, Medya ve Siyasal İktidar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

İnal, Mustafa, "Avrupa'da Yamyamcılığın Karanlık Tarihi", **Derin Tarih Dergisi**, Sayı:84, s.44-47, Mart 2019.

Kazan, Şevket, **28 Şubat Postmodern Darbenin Anatomisi**, MGV Yayınları, Ankara, 1998.

Kazan, Şevket, **Refah Gerçeği**, Keşif Yayınları, Ankara, 2002.

Kocabaş, Süleyman, **Refahyol Hükümeti Sonunun Perde Arkası**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1997.

Kocabaş, Süleyman, **Postmodern Darbe Süreci 28 Şubat'a Doping**, Vatan Yayınları, İstanbul, 1998.

Kohen, Sami, "Hocanın Hikayeleri", **Milliyet Gazetesi**, 27 Kasım 1996.

Kongar, Emre, **21. Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitapevi, Ankara, 1998.

Küçükyılmaz, Mücahit, **Türkiye'de Siyasal Katılım Tek Partiden Ak Parti'ye Siyasal İslam ve Demokrasi Tartışmaları**, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2010.

Livaneli, Zülfü, "Erbakan Medyaya Teşekkür Etmeli!", **Milliyet Gazetesi**, 9 Temmuz 1996.

Mengi, Güngör, "Refah'a Fırsat", **Sabah Gazetesi**, 25 Ocak 1997.

Mert, Nuray, "Türkiye İslamcılığına Tarihsel Bir Bakış", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce** Cilt 6, s.411-419, İslamcılık, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Mutlu, Erol, "Medyakrasi ve Demokrasi:Refahyol'un Medyatik Hikayesi", **Yeni Türkiye II**, Yıl 2, Sayı 11, Eylül Ekim 1996.

Neftçi, Salih, "Yeni Kararlara Hızlı Bir Bakış", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Ağustos 1996.

Oran, Baskın, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Önder, İzzettin, **Refahyol'un Ekonomi Anlayışı, On bir Aylık Saltanat, Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**, Derleyen:Gencer Özcan, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

Öymen, Altan, "Refahlaştırmak", **Milliyet Gazetesi**, 20 Aralık 1996.

Özbudun, Ergun, **Türk Anayasa Hukuku**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

Özcan, Gencer, **Onbir Aylık Saltanat, Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi,** Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

Özdemir, Hakan, "28 Şubat Süreci Arifesinde ve Ertesinde İki Milli Görüş Partisi: Refah Partisi (RP)-Fazilet Partisi (FP) Karşılaştırmalı Bir Analiz", **Süleyman Demirel Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt 20, s.165-193, 2015.

Özel, İsmet, "Erbakan Neyi Başaracak?", **Yenişafak Gazetesi**, 2 Ağustos 1996.

Özer, Nuri Paşa, **Gazete Haberlerinde Manipülasyon:28 Şubat Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Özipek, Bekir Berat, **28 Şubat ve İslamcılar, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Özkök, Ertuğrul, "Keşke Erbakan Dublin'e Gitseydi", **Hürriyet Gazetesi**, 30 Kasım 1996.

Özkök, Ertuğrul, "16 Dakikalık Dışişleri Bakanlığı", **Hürriyet Gazetesi**, 24 Temmuz 1996.

Öztürk, Z., Nilüfer, **28 Şubat'a Giden Yolda Türk Basını**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Özyanık, Seçil, **Refahyol Hükümetinin Dış Politikası**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Poyraz, Fahrettin, **Türk Siyasal Yaşamında Milli Görüş Hareketi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Sancar, Nuray, "Postmodern Mi Muhalefet Mi?", **Evrensel Kültür Dergisi**, Sayı 76, s.6-8, İstanbul, 1998.

Saybaşılı, Kemali, **'Refahyol Döneminde Siyasal Yaşam', Onbir Aylık Saltanat, Siyaset, Ekonomi ve Dış Politikada Refahyol Dönemi**, Yayına Hazırlayan:Gencer Özcan, Boyut Kitapları, İstanbul, 1998.

Sazak, Derya, "Refahyol Düzeni", **Milliyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1996.

Selim, Yavuz, **Milli Görüş Hareketindeki Ayrışmanın Perde Arkası:Yol Ayrımı**, Hiler Yayınları, Ankara, 2002.

Solak, İsmet, "İrtica Tehdidinin Resmi Çekildi", **Hürriyet Gazetesi**, 12 Haziran 1997.

Tayyar, Şamil, **Kıt'a Dur!**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.

Tellal, Erel, "1996 Yılında Türk Dış Politikası", **Mülkiyeliler Dergisi**, Sayı 199, Cilt XXI, s.49-55, Ankara, 1997.

Tınç, Ferai, "Abesle İştigal", **Hürriyet Gazetesi**, 11 Ekim 1996.

Türenç, Tufan, "Hani Nerede O Yeri Göğü Titreten Çiller", **Hürriyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1996.

Uzgel, İlhan, **1990-2001:Küreselleşme Ekseninde Türkiye-ABD ve NATO'yla İlişkiler, (ed.) Oran, B, Türk Dış Politikası : Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler**, Yorumlar, Cilt 2, İletişim Yayınları, 2008.

Yalçın, Soner, **Erbakan, Eziyet Edilerek Yalnızlığa Yükseltilen Bir Siyasal Liderin Portresi**, Kırmızı Kedi Yayınevi, Ankara, 2016.

Yavaşça, Kerem, **Demokratik Rejimlerin Çöküşünde Siyasi Aktörlerin Rolü : 28 Şubat Sürecinde Refahyol Koalisyonu**, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2018.

Yavuz, Hakan, **Modernleşen Müslümanlar : Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti,** Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005.

Yıldırım, Nezih, **Anılarla 28 Şubat,** Asil Yayın Dağıtım, Ankara, 2010.

Yıldırım, Nezih, **28 Şubat Darbesi, Akademisyen Kitabevi**, Ankara, 2014.

Yıldız, Abdullah, **28 Şubat Belgeler**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2000.

Yılmaz, Battal, "Darbeleri Araştırma Komisyonu Raporuna İlişkin Bir Değerlendirme", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt:6, s.32-43, No:2, 2014.

Yılmaz, Selman, "Milli Görüş Hareketi:Toplumsal Hareketlerde Çerçeve Değişimi Etkisi", **İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, s.1164-1185, Cilt:5, Sayı:4, 2016.

Yüksel, Erhan, **Medya Güvenlik Kurulu**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No:1551, 2004.

E-Kaynak

Anayasa Mahkemesi Kararları, (Erişim) https://www.anayasa.gov.tr/tr/kararlar-bilgi-bankasi/, 29 Ağustos 2019.

Demokrasiye Vurulan Darbe:28 Şubat, Alaattin Ayhan, Melek Aydın, (Erişim) https://www.aksam.com.tr/guncel/demokrasiye-vurulan-darbe-28-subat-haber-827033, 25 Haziran 2019.

Dışişleri Bakanlığı İnternet Sitesi, (Erişim) http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-_d-8_.tr.mfa, 4 Ekim 2019.

Erbakan Hükümeti Koalisyon Protokolü (RP-DYP), (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/KP54.htm, 5 Mart 2019.

Polat, S., Akman, 28 Şubat, 2 Mart 2017, (Erişim) https://www.birikimdergisi.com, 13 Mart 2019.

Şevket Kazan, Refahyol Hükümeti Nasıl Kuruldu? Neler Yaptı?, (Erişim) https://www.esam.org.tr, 03.03.2019, 1 Mart 2019.

TBMM Kütüphane ve Arşiv Hizmetleri Başkanlığı, (Erişim) https://kutuphane.tbmm.gov.tr/cgi-bin/koha/opac.main.pl, 1 Mart 2019.

TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Sistemi Ana Sayfası, (Erişim) https://www.acikerisim.gov.tr/handle/11542/2573, 4 Mart 2019.

TBMM, Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, Sh. 967, 24 Nisan 2019.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem:20, Yasama Yılı:1, Cilt:8, 72. Birleşim, 6.7.1996, (Erişim) https://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem20/yil1/bas/b072m.htm, 27 Nisan 2019.

TBMM, Darbeleri Araştırma Komisyonu Tutanakları, Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012, (Erişim) http://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem24/yil01/ss376_Cilt2.pdf, 27 Nisan 2019.

TBMM Araştırma Merkezi, Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum, Türkiye-ABD-Avrupa Uygulama Örnekleri, Hazırlayanlar: Ercan Durdular, Mehmet Solak, Hüdai Şencan, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, (Erişim) https://acikerisim.tbmm.gov.tr/xmlui/handle/11543/2096, 29 Eylül 2019.

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimi İl ve İlçe Sonuçları 2011, 2007, 2002, 1999, 1995, 1991, Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, Ankara, 2012 (Erişim) http://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/1923-2011-MVSecimleri-Tüik.pdf, 19 Nisan 2019.

Türkiye Barolar Birliği, TBB Başkanı Av. Eralp ÖZGEN'in 1996-1997 Adalet Yılının Açılış Toplantısında Yaptığı Konuşma, (Erişim) http://tbbyayinlari.barobirlik.org.tr/TBBBooks/os-1996-288.pdf, Sh. 13, 24 Nisan 2019.

TÜİK, Milletvekili Genel Seçimleri 1923-2011, Sh.1, (Erişim) www.ysk.gov.tr/tr/milletvekili-genel-secim-arsivi/2644, 29 Haziran 2019.

24 Aralık Seçim Sonuçlarını Değerlendirmesi Necmettin Erbakan'ın Basın Toplantısı 1996:13-14, (Erişim) http://www.acikerisim.tbmm.gov.tr, 10 Mart 2019.

28 Şubat Medyası: Bugünü de Etkileyen Bir Kötülük, Alper Görmüş (Erişim) https://www.aljazeera.com.tr/28-subat-medyası-bugunu-de-etkileyen-bır-kotuluk, 25 Haziran 2019.

Gazeteler

Resmi Gazete 1996

Akşam Gazetesi 1996-1997

Cumhuriyet Gazetesi 1996-1997

Hürriyet Gazetesi 1996-1997

Milliyet Gazetesi 1994-1997

Sabah Gazetesi 1996-1997

Takvim Gazetesi 2012

Yeni Şafak Gazetesi 1996-2011

Yeniyüzyıl Gazetesi 1997